

समाज आणि शिक्षण

प्रकरणाची रचना

- १.० उद्दिष्टे
- १.१ प्रास्ताविक
- १.१ शिक्षणाचे समाजशास्त्र आणि शैक्षणिक समाजशास्त्राचा अर्थ आणि व्याप्ती
- १.२ शैक्षणिक समाजशास्त्र आणि शिक्षणाचे समाजशास्त्र यांच्यातील फरक
- १.३ सामाजिक संस्थेची संकल्पना, प्रकार आणि कार्ये
- १.४ स्वाध्याय
- १.५ संदर्भ

१.० उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर

- शिक्षणाचे समाजशास्त्र आणि शैक्षणिक समाजशास्त्राचा अर्थ आणि व्याप्ती समजून घ्याल.
- शैक्षणिक समाजशास्त्र आणि शिक्षणाचे समाजशास्त्र यांच्यातील फरक स्पष्ट होईल.
- सामाजिक संस्थेची संकल्पना प्रकार आणि कार्ये समजून घ्याल.

१.१ प्रास्ताविक

मार्शल जॉन्स मनुष्याचा अन्य मनुष्याची असणाऱ्या व येणाऱ्या संबंधाचा अभ्यास म्हणजे समाजशास्त्र होय. शैक्षणिक समाजशास्त्राच्या प्रमुख प्रवर्तक जॉर्ज पेन यांनी १९२८ साली प्रिन्सिपल्स ऑफ एज्युकेशनल सोशॉलॉजी ह्या ग्रंथ लेखनाने त्यांनी शैक्षणिक समाज शास्त्राला वेगळे असे स्थान प्राप्त करून दिले. १९४५ नंतर शैक्षणिक समाजशास्त्र या संकल्पनेचे महत्त्व कमी झाली व त्याचे स्थान शिक्षणाचे समाजशास्त्र या संकल्पनेचे महत्त्व कमी झाले त्याचे स्थान शिक्षणाचे समाजशास्त्र या संकल्पनेने घेतले याचा पुरस्कार आर सी एंजल यांनी केला शाळेतील प्राप्त माहितीचे पृथक्करण हा शिक्षणाचे समाजशास्त्र याचा मुख्य विषय आहे.

१.२ शिक्षणाचे समाजशास्त्र आणि शैक्षणिक समाजशास्त्राचा अर्थ आणि व्याप्ती

शिक्षणाचे समाजशास्त्र अर्थ

शिक्षण प्रणालीत सामाजिक प्रक्रिया व सामाजिक आकृतीबंधांचे शास्त्रीय दृष्टीकोनातून केलेले विश्लेषण म्हणजे शिक्षणाचे समाजशास्त्र. बुकोव्हर व गॉत्लेब यांच्या मते शिक्षण हे सामाजिक कृतींचे एकत्रीकरण व समाजशास्त्र म्हणजे आंतरक्रियांचे विश्लेषण होय. शैक्षणिक प्रक्रिया औपचारिक व अनौपचारिक परिस्थितीत सातत्याने चालू रहाते. सामाजिक दृष्टीकोनातून शिक्षणात मानवी आंतरक्रियांचे विश्लेषण करताना दोहोतील परिस्थितींचा व शिक्षण प्रणालीत मानवी संबंधांचे शास्त्रोक्त पद्धतीने सामान्यीकरण करण्याचा मार्ग दर्शविला जाऊ शकतो.

शिक्षणाचे समाजशास्त्र व्याप्ती

शिक्षणाच्या समाजशास्त्राची व्याप्ती व्यापक आहे .

- शिक्षणाचे समाजशास्त्र सामान्य संकल्पनांशी संबंधित आहे. जसे समाज, संस्कृती, समुदाय वर्ग, पर्यावरण, समाजीकरण आंतरराष्ट्रीयकरण, वसाहत, स्विकृतीकरण, सांस्कृतिक पश्चायन, उपसंस्कृती, दर्जा, भूमिका इ .
- यामध्ये शिक्षणाशी संबंधित सामाजिक वर्ग, राज्य, सामाजिक दबाव/बल, सामाजिक परिवर्तन, संरचनेतील भूमिकांच्या विविध समस्या, संपूर्ण समाज प्रणालीतील संबंधित भूमिकांचे विश्लेषण व शाळेचा सूक्ष्म समाज जसा अधिकार, निवड व अध्ययनाचे संघटन, प्रवाह, अभ्यासक्रम इ. अनेक गोष्टींचा समावेश होतो.
- निरनिराळ्या भौगोलिक व मानववंशशास्त्राच्या संदर्भात, शैक्षणिक परिस्थितीच्या विश्लेषणाचा अभ्यास करते. उदा. ग्रामीण शहरी, व आदिवासी क्षेत्रातील शैक्षणिक परिस्थिती, देशातील/जगातील निरनिराळ्या भागातील वंश, संस्कृती इ. पार्श्वभूमीचा अभ्यास शिक्षणाच्या समाजशास्त्रात होतो .
- विद्यार्थ्यांच्या बुद्धिमत्तेच्या प्रकारानुसार अध्यापन परिणामकारक होण्यासाठी विविध अध्यापनाच्या / शिक्षणाच्या पद्धतींचे आकलन होण्यास शिक्षणाचे समाजशास्त्र आपणांस मदत करते .
- विद्यार्थ्यांना पुरविण्यात येणाऱ्या शिक्षणाच्या प्रकारानुसार अर्थव्यवस्थेवर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यासही यामध्ये केला जातो. उदा. IB, ICSE, SSC, म्युन्सिपल शाळा.
- विविध सामाजिक संस्था जसे कुटुंब, शाळा इ. चा विद्यार्थ्यांवर होणारा परिणाम यांचे आकलन होण्यास मदत मिळते .
- शिक्षणाचे समाजशास्त्र सामाजिक वर्ग, संस्कृती, भाषा, पालकांचे शिक्षण, व्यवसाय व विद्यार्थ्यांची संपादनूक यांच्या संबंधाचा अभ्यास करते .

- त्याबरोबर शाळेची संरचना, भूमिका व समवयस्क गटाचा विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वावर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करते.
- वंशवाद, संप्रदायवाद, लिंगभेद इ. समस्यांचे आकलन होण्यासाठी शिक्षणाचे समाजशास्त्र मदत करते.
- विद्यार्थ्यांच्या समाजीकरणात शाळेच्या भूमिकेचा अभ्यास करते.
- विद्यार्थ्यांमध्ये राष्ट्रीय एकात्मता, आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य, वैज्ञानिक दृष्टीकोनाचा खरा हेतू, जागतिकीकरण इ. चा विकास करण्याचे मार्ग सुचवते .
- संशोधनात्मक अभ्यासाशी संबंधित नियोजन, संघटन व शिक्षणातील निरनिराळ्या सिद्धांतांची उपयोगिता यावर शिक्षणाचे समाजशास्त्र भर देते .

वरील सर्व बाबी शिक्षण व समाजशास्त्र या दोहोंशी संबंधित आहे. ही एक अविभाज्य शाखा असून समाजातील समस्यांवर लक्ष केंद्रित करते.

शैक्षणिक समाजशास्त्र - अर्थ व व्याप्ती

शैक्षणिक समाजशास्त्राच्या विकासाचा आलेख:

विल्यम टी - अमेरिकन कमिशनर ऑफ एज्युकेशन यांनी सर्वात प्रथम शिक्षण हे समाजशास्त्रावर आधारित असावे हा विचार पुढे मांडला. इसवी सन १८९७ मध्ये अलनिऑन डब्ल्यू रमोल (शिकागो विश्वविद्यालय) या समाजशास्त्राच्या पहिल्या प्राध्यापकांनी प्रत्येक शिक्षकास समाजशास्त्रीय दृष्टिकोनाची ओळख असण्याची आवश्यकता स्पष्ट केली. शाळा ही एक सामाजिक संस्था असून शिक्षण ही एक सामाजिक प्रक्रिया आहे हा विचार पुढे मांडला. ब्रूकलीनचे शाळा अधीक्षक एस. पी. डटनने शाळा ही सामाजिक संस्था असून तिचे ध्येय सामाजिक असतात, तिच्या व्यवस्थापन, शिस्त व अध्यापन पद्धतीवर या विचारांचा पगडा असला पाहिजे हा विचार पुढे मांडला. यानंतर अमेरिकेतील अनेक विद्यापीठातून या विषयाचे शैक्षणिक अभ्यासक्रम सुरू करण्यात आले अनेक अभ्यासकांनी या विषयावर पुस्तके आणि पाठ्यपुस्तके लिहिली आहेत

शैक्षणिक समाजशास्त्राचा अर्थ:

ब्रकओव्हर व गॉटलिब: “*The sociology of education is the scientific analysis of the social process and social patterns in the education system.*” शैक्षणिक व्यवस्थेत अंतर्भूत असलेल्या शैक्षणिक प्रक्रिया व शालेय घाटक यांचे शास्त्रीय पृथक्करण करणे म्हणजे शिक्षणाचे समाजशास्त्र होय.

ब्राऊन - शैक्षणिक समाजशास्त्र हा अंतरक्रियांचा अभ्यास आहे. या आंतरक्रिया व्यक्ती, अन्य व्यक्ती, समाज समूह व विविध प्रकारच्या वर्तन वैशिष्ट्य युक्त सांस्कृतिक वातावरणात घडत असतात.

व्यक्तीला अनुभव समृद्ध करणाऱ्या व तिच्या अनुभवांना सुसंघटित करणाऱ्या सामाजिक संबंधांचे व सामाजिक संबंध घडवून आणणाऱ्या संस्था समाज समूह व सामाजिक प्रक्रियांचे वर्णन व विवेचन करणारे शास्त्र म्हणजे शैक्षणिक समाजशास्त्र होय.

शैक्षणिक समाजशास्त्र व्याप्ती

शिक्षण व समाजशास्त्र यांनी मिळून बनलेली एक आंतरशाखा.

शिक्षणाचे एक अधिष्ठान.

वर्णन व विश्लेषण करणारे शास्त्र.

अभ्यासक्रमाचे समाजीकरण करणे.

सामाजिक संबंधांचा व सामाजिक प्रक्रियांचा समाज विकासाच्या संदर्भात अभ्यास.

शिक्षणातील प्रक्रियांच्या सुधारणेसाठी नविन घटकांचा शोध.

शिक्षकाची समाजातील भूमिका व सामाजिक संघटनांचे ज्ञान प्राप्त करणे.

१.३. शैक्षणिक समाजशास्त्र आणि शिक्षणाचे समाजशास्त्र यांच्यातील फरक

अ. क्र.	घटक	शैक्षणिक समाजशास्त्र (Educational Sociology)	शिक्षणाचे समाजशास्त्र (Sociology of Education)
१	शाखा	शैक्षणिक समाजशास्त्र ही शिक्षणशास्त्राची शाखा आहे.	शिक्षणाचे समाजशास्त्र ही समाजशास्त्राची शाखा आहे.
२	अभाव व उपयोग	यामध्ये समाजशास्त्रीय संकल्पना उपपत्ती व वस्तुनिष्ठ भाषा यांचा अभाव असतो.	यामध्ये शमत शास्त्रीय संकल्पना उपपत्ती व वस्तुनिष्ठ भाषा यांचा पुरस्कार व उपयोग केलेला असतो.
३	माहिती	यामध्ये तार्किक व व्यावहारिक माहितीचा अभाव असतो.	यामध्ये तार्किक व्यवहारिक माहिती आढावा घेतलेला असतो.
४	पुरस्कार	शैक्षणिक समाजशास्त्राचा पुरस्कार समाजशास्त्राशी परिचय नसणाऱ्या शिक्षणवेत्त्यानी केला.	याचा पुरस्कार समाजशास्त्रज्ञांनी केला.
५	वाढ	शैक्षणिक समाजशास्त्र ची वाढ ही अनियंत्रित व योग्य होत गेली.	शिक्षणाचे समाजशास्त्राची नियंत्रित व सुयोग्य पद्धतीने होत गेली.
६	व्याप्ती	शैक्षणिक समाजशास्त्र शाळेचे पृथक्करण मध्यवर्ती ठेवून त्याचा बह्याविस्तर केला गेला.	समाजशास्त्र संपूर्ण समाजाच्या संदर्भात पृथक्करण करते.
७	कार्यपद्धती	यामध्ये शैक्षणिक कृती कशा करावा यासंबंधी मार्गदर्शन करणे यावर भर दिला जातो.	यामध्ये सर्वसामान्य व्यवहारिक उपपत्ती तयार करण्यावर भर दिला जातो.

सामाजिक संस्थेची संकल्पना

सामाजिक संस्था समाजाचे अस्तित्व, सातत्य, स्वास्थ्य आणि सुरक्षितता यांच्या संवर्धनार्थ स्थापन झालेल्या सुविहित यंत्रणा त्यांच्या प्रकारांत भिन्नता असली आणि त्यांची व्याप्ती संस्थापरत्वे लहानमोठी असली- आणि उद्देश व हेतू वेगवेगळे असले, तरी त्यांचे स्वरूप सार्वत्रिक, सार्वकालिक व परिवर्तनीय असते. सामाजिक संबंधांचे स्वरूप निश्चित व सुस्थिर राहण्यासाठी रुढी, परंपरा, लोकरीती, संकेत, लोकाचार इत्यादींचा आधार घेतला जातोसाठी व्यक्तिवर्तनाला संघटित रूप मूलभूत सामाजिक कार्याच्या पूर्ती .

देणारी व्यवस्था कार्यान्वितकरण्याचे काम सामाजिक संस्था करतात; कारण समाजाऐबरोबर व्यक्तिगत गरजांची पूर्तताही सामाजिक संस्थांमार्फत होते .
.उदा .समाजस्वास्थ्याच्या दृष्टीने हे महत्वाचे ठरते, विवाह व कुटुंबसंस्था यांमुळे समाजाचे वंशसातत्य व लोकसंख्या नियंत्रित ठेवली जाते, तशीच ती व्यक्तीच्या भावनिक व वैवाहिक संबंधांच्या गरजा पूर्ण करते. या गरजा स्थलकाल व परिस्थितिसापेक्ष असतात .
.समाजनियंत्रणाच्या संदर्भात सामाजिक संस्थांकडे एक प्रभावी साधन म्हणून पाहिले जाते संस्थांमध्ये नवमताचा प्रवाह येणे काळाच्या बदलाबरोबर, परिवर्तन होणे, रचनात्मक व कार्यात्मक नियम बदलणे, नवी प्रतीके व मूल्ये संपादन केली जाणे, या गोष्टी अटळ असतात व त्या घडत राहतात; मात्र सर्व समाजाकडून त्यास सहमती मिळतेच असे घडत नाही कारण बहुसंख्य गटांची त्याविषयी स्वतंत्र तत्त्वप्रणाली, मते व दृष्टिकोण असतात; त्यांच्या नियंत्रण पद्धतीमध्ये फरक आढळतसंस्थांच्या .असेर जडणघडणीव र , आर्थिक, धार्मिक आणि भौगोलिक परिस्थितीचा प्रभाव व परिणाम होत असतोमानवी समाजात संस्थांचे .
गुण व वैशिष्ट्ये यांचे त्यात मानवाचे मूलभूत .स्थान उत्कांतिवादी व सार्वत्रिक आढळते .दर्शन होते प्रत्येक संस्थेचे कार्य, स्वरूप, हेतू व क्षेत्र ठरलेले असतेकुटुंब व नातेव्यवस्था .
शैक्षणिक .या संस्था समाजातील व्यक्तीचे जैविक संबंध व प्रजनन यांवर नियंत्रण ठेवतात बालकापासून प्रौढ संस्था व्यापक व विस्तारित स्वरूपात कार्य करतात आणि लहान .व्यक्तीपर्यंतच्या सर्वांना ज्ञानदान करतात व्यक्तिमत्त्व विकासात त्यांचा महत्वाचा वाटा असतोया संस्थांद्वारे समाजाचा सांस्कृतिक वारसा व आदर्श मूल्ये एका पिढीकडून .निगडित संस्था अर्थकारण व अर्थशास्त्र या क्षेत्रांशी .दुसऱ्या पिढीकडे सुपूर्द केली जातात उत्पादन, विभाजन, सेवा व वस्तुविनिमय, त्यांचा उपभोग यांबाबत दक्ष असतातसमाजात .
राजकीय संस्था सर्व नियमनांद्वारे समाजात शांतता .त्यांना महत्वाचे स्थान असते, सुव्यवस्था राखून अराजकी शक्तींवर नियंत्रण ठेवण्याचे काम करतातसांस्कृतिक संस्था .
मुख्यत्वे धार्मिक ह्या, वैज्ञानिक व कलात्मक क्षेत्रांना योगदान देऊन सांस्कृतिक ठेव्याचे संरक्षणसंवर्धन करतात-; तसेच संस्कृतीचे काटेकोरपणेसंरक्षण करतात. या सर्व संस्थांमध्ये स्तरीकरणनामक संस्था समाजात मूलभूत भूमिका बजावतेसमाजातील प्रत्येक व्यक्तीला .
र्जा अथवा स्थानमिळणारा द, पुरस्कार, पारितोषिके, चरितार्थाची साधने व त्यांची प्राप्ती इत्यादींची तपशिलवार नोंद ठेवून यांतील विविधता आणि विभाजनाचे कमीअधिक प्रमाण -
ही सर्व कार्ये समाजातील .यांबाबतच्या समस्या सोडविण्याचा प्रयत्न ती करते ज्येष्ठ,प्रतिष्ठित व प्रभावी व्यक्ती आणि गट करीत असतात प्रसिद्ध अमेरिकन समाजशास्त्रज्ञ .
टॅलकॉट एडवर्ड पार्सन्स हे संस्थांच्या विविधतेचे विश्लेषण करताना म्हणतात, 'सामाजिक

संस्थांत आढळणारे भेद हे अर्थातच समाजाच्या स्वरूपावर, त्यांतील लोकांच्या व गटांच्या जीवनपद्धतीवर आणि समाजातील प्रस्थापित व्यवस्था यांवर अवलंबून असतात. कारणामुळे हे वेगवेगळेपण आढळते. अश्वयुगीन मानवापासून आधुनिक मानवापर्यंतच्या अवस्थांत होत गेलेल्या क्रमविकासामुळे सामाजिक संस्थांतही उत्क्रांती झालेली दिसते.

सामाजिक संस्थेचे प्रकार

प्रमुख दृष्टीकोन -

मार्क्सच्या मते - सामाजिक संस्था त्यांच्या समाजाच्या उत्पादन पद्धतीनुसार निर्धारित केल्या जातात आणि सामाजिक संस्था प्रबळ वर्गाची शक्ती टिकवून ठेवण्यासाठी कार्य करतात.

वेबर - सामाजिक संस्था स्वतंत्र आहेत पण बाकीची कोणतीही संस्था ठरवत नाही. सामाजिक संस्थांची कारणे आणि परिणाम प्रगत गृहीत धरता येत नाहीत.

डर्कहेम - धर्म सामाजिक एकता आणि सामूहिक विवेकाला प्रोत्साहन देतो असा निष्कर्ष काढून संस्थांच्या नंतरच्या कार्यात्मक विश्लेषणासाठी स्टेज सेट करा.

फंक्शनलिस्ट थिअरी- यामध्ये सूचीबद्ध केलेल्या सामाजिक संस्था (इतर सामाजिक संस्थांसह) कार्यात्मक पूर्वतयारी पूर्ण करतात आणि आवश्यक आहेत.

संघर्ष सिद्धांत-सामाजिक संस्था बळकट आणि असमानता आणि प्रबळ गटांची शक्ती टिकवून ठेवतात. सामाजिक संस्थांमधील विभाजन आणि संघर्ष यावर जोर देते.

प्रतीकात्मक परस्परसंवाद- सामाजिक संस्थांमधील परस्परसंवाद आणि इतर प्रतीकात्मक संप्रेषणांवर लक्ष केंद्रित करते.

सामाजिक संस्थांची सामान्य कार्ये आहेत -

1. संस्था समाजाच्या मूलभूत गरजा पूर्ण करतात.
2. संस्था प्रबळ सामाजिक मूल्यांची व्याख्या करतात.
3. संस्था सामाजिक वर्तनाचे कायमस्वरूपी नमुने स्थापित करतात.
4. संस्था इतर संस्थांना मदत करतात.
5. संस्था व्यक्तींसाठी भूमिका प्रदान करतात.

पाच मूलभूत संस्था आहेत: कुटुंब, शिक्षण, धर्म, आर्थिक आणि राजकीय संस्था.

1. कौटुंबिक संस्था- लैंगिक नियमांचे प्रजनन आणि नियमन हाताळते.
2. शैक्षणिक संस्था- समाजीकरण आणि उत्पादक सहभागी नागरिकत्वाची तयारी यावर काम करते.

3. धार्मिक संस्था- वैयक्तिक अर्थाचा प्रचार आणि अंतिम चिंता समजून घेण्याशी संबंधित आहे.
4. आर्थिक संस्था- वस्तू आणि सेवांचे वाटप आणि वितरण हाताळते.
5. राजकीय संस्था- सार्वजनिक सामाजिक उद्दिष्टे आणि मूल्यांचे अधिकृत वाटप करतात.

कुटुंब:

कुटुंब हे समाजातील सर्वात महत्वाचे सामाजिक घटक आहे. तो समाजाचा पाया आहे. कुटुंब, सर्वात सार्वत्रिक सामाजिक संस्था, तरुणांना वाढवण्याची आणि त्या स्वीकारलेल्या नियम आणि मूल्ये शिकवण्याची जबाबदारी घेते.

कुटुंब हा लैंगिक संबंधांद्वारे परिभाषित केलेला एक गट आहे जो मुलांच्या उत्पत्ती आणि संगोपनासाठी पुरेसा अचूक आणि टिकाऊ असतो.

क्लेअर-बाय फॅमिली म्हणजे पालक आणि मुले यांच्यातील नातेसंबंधांची प्रणाली.

कुटुंब म्हणजे पालक आणि मुले यांच्यातील संबंधांची व्यवस्था.

कुटुंब म्हणजे विवाह, रक्त किंवा दत्तक यांच्या नातेसंबंधाने एकत्रित झालेल्या व्यक्तींचा एक समूह ज्यामध्ये पती-पत्नी, आई आणि वडील, मुलगा आणि मुलगी, भाऊ आणि बहीण या त्यांच्या संबंधित सामाजिक भूमिकेत एकमेकांशी संवाद साधत आणि परस्पर संवाद साधतात. आणि एक सामान्य संस्कृती राखणे.

कुटुंब संस्थेची कार्ये-

- लैंगिक वर्तनाचे नियंत्रण आणि नियमन.
- समाजातील नवीन सदस्यांसाठी तरतूद करणे.
- व्यक्तींच्या आर्थिक आणि भावनिक देखभालीसाठी.
- मुलांच्या प्राथमिक सामाजिकीकरणासाठी तरतूद करणे.

धर्म संस्था:

धर्म जीवनाच्या अर्थाचे सामायिक, सामूहिक स्पष्टीकरण प्रदान करतो.

डॉसन - जेव्हा आणि कुठेही मनुष्याला बाह्य शक्तीवर अवलंबून राहण्याची भावना असते ज्याची कल्पना माणसाच्या स्वतःच्या पेक्षा जास्त रहस्यमय असते, तिथे धर्म असतो."

कांत-धर्म म्हणजे दैवी आज्ञा म्हणून आपल्या सर्व कर्तव्यांची मान्यता.

हॅराल्ड हॉफडिंग - धर्माचे सार म्हणजे मूल्यांच्या संभाषणावर विश्वास.

ए.एन. पांडरा-धर्म म्हणजे एखाद्या गोष्टीचे दर्शन जे पलीकडे, मागे आणि आत आहे.

गिस्बर्ट – धर्म म्हणजे ज्यांच्यावर माणूस अवलंबून आहे असे वाटणारा देव किंवा देव यांच्यावर विश्वास आणि अधीनता.

अलौकिक आणि जगण्याच्या योग्य मार्गाविषयीच्या नियमांशी संबंधित विश्वास आणि पद्धतींची एक एकीकृत प्रणाली जी आस्तिकांच्या गटाद्वारे सामायिक केली जाते. समाजशास्त्रज्ञ धर्माला अलौकिक घटनेऐवजी सामाजिक मानतात.

दुर्खिम: धर्म सामाजिक एकता आणि सामूहिक विवेक प्रदान करतो; ती व्यक्तीवर समाजाची शक्ती व्यक्त करते आणि साजरी करते.

कार्यात्मक सिद्धांत: धर्माच्या कार्यामध्ये जीवनासाठी अर्थ प्रदान करणे, सामाजिक नियमांना बळकट करणे, सामाजिक बंधने मजबूत करणे आणि स्थितीतील बदल (उदा. विवाह) बिघडलेले कार्य चिन्हांकित करणे, काहींच्या मते, छळाचे समर्थन करणे समाविष्ट आहे.

धर्माची कार्ये -

- अस्पष्टीकृत नैसर्गिक, घटनांसाठी उपाय प्रदान करणे.
- नैसर्गिक जगावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी साधन पुरवणे.
- धर्म हा समाजाच्या नियामक संरचनेचे समर्थन करतो.
- अवांछित जीवन परिस्थितींमधून मानसिक विचलन सुसज्ज करणे.
- विद्यमान वर्ग रचना टिकवून ठेवणे.
- धर्म हे समाजीकरणाचे साधन आहे.
- धर्म सामाजिक बदलाला प्रोत्साहन देऊ शकतो आणि थांबवू शकतो.
- धर्म गटांमधील संघर्ष कमी आणि प्रोत्साहित करू शकतो.

आर्थिक संस्था:

समाजशास्त्रज्ञ अर्थव्यवस्थेला व्यवस्थांचा संच समजतात ज्याद्वारे समाज वस्तू, सेवा आणि इतर संसाधनांचे उत्पादन, वितरण आणि वापर करतो. आर्थिक संस्था, वस्तू आणि सेवांचे उत्पादन, वितरण आणि वापर आयोजित करते.

मार्क्स: आर्थिक संघटना कोणत्याही समाजाची प्रमुख वैशिष्ट्ये ठरवते.

कार्यात्मक सिद्धांत: आर्थिक संस्थांच्या कार्यामध्ये हे समाविष्ट आहे: वस्तूंचे उत्पादन आणि वितरण, व्यवसायासारख्या विविध सामाजिक भूमिकांसाठी व्यक्तींना नियुक्त करणे.

- वस्तू आणि सेवांच्या उत्पादनासाठी पद्धती प्रदान करा.
- वस्तू आणि सेवांच्या वितरणासाठी पद्धती प्रदान करा.
- सोसायटी सदस्यांना उत्पादित केलेल्या वस्तू आणि सेवा वापरण्यास सक्षम करा.

राजकीय संस्था (राज्य):

राजकीय संस्था ही निकषांची प्रणाली आहे जी समाजातील शक्तीचा वापर आणि वितरण नियंत्रित करते.

गार्नर-स्टेट हा व्यक्तींचा समुदाय आहे, कमी-अधिक प्रमाणात, एखाद्या प्रदेशाचा निश्चित भाग कायमस्वरूपी व्यापलेला, स्वतंत्र आणि तसाच परकीय नियंत्रण असलेला आणि एक संघटित सरकार आहे ज्याचे रहिवासी सवयीनुसार आज्ञाधारक आहेत.

वेबर: राज्याला एक अधिकार म्हणून परिभाषित करते जे त्याच्या प्रदेशात हिंसाचाराच्या वापरावर मक्तेदारी ठेवते.

कार्यात्मक सिद्धांत: राजकीय संस्थेच्या कार्यामध्ये बाह्य शत्रूंपासून संरक्षण, गट संघर्ष सोडवणे, सामाजिक उद्धिष्टे निश्चित करणे आणि गट ओळख आणि मानदंड मजबूत करणे समाविष्ट आहे. बहुलवाद, विशेषतः कार्यात्मक प्रकारची राजकीय संस्था, अनेक गटांमध्ये सत्तेचे वितरण समाविष्ट करते जेणेकरून कोणताही एक गट नियंत्रण मिळवू शकत नाही.

राजकीय संस्थेचे कार्य-

- नियमांचे (कायदे) संस्थात्मकीकरण.
- कायद्यांची अंमलबजावणी.
- संघर्षाचा निर्णय (न्यायालय).
- समाजातील सदस्यांच्या कल्याणासाठी तरतूद करा.
- बाह्य धोक्यापासून समाजाचे संरक्षण.
- राष्ट्रीय शिक्षण योजनेची निर्मिती.

शिक्षण संस्था:

शैक्षणिक संस्था- उत्पादक सहभागी नागरिकत्वासाठी समाजीकरण आणि तयारीशी संबंधित आहे. शिक्षण मूल्ये, वर्तन पद्धती आणि विशिष्ट कौशल्ये आणि ज्ञान यांचे प्रसारण सुनिश्चित करते. शिक्षण संस्था हे शिक्षणाचा एक प्रकार आहे ज्यामध्ये लोकांच्या समूहाचे

ज्ञान, कौशल्ये आणि सवयी एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे अध्यापन, प्रशिक्षण किंवा संशोधनाद्वारे हस्तांतरित केल्या जातात.

कार्ये-

Mcnerney and Herbert (2001) यांनी शाळेचे वर्णन प्रथम आणि सर्वात महत्वाची सामाजिक संस्था म्हणून केले आहे, म्हणजे, एक ओळखण्यायोग्य संरचना आणि सामाजिक सुव्यवस्था टिकवून ठेवण्यासाठी आणि विस्तारित करण्यासाठी कार्याचा संच असलेली स्थापित संस्था.

शाळा हे वास्तवाचे चिंतन करण्याचे ठिकाण आहे आणि शिक्षक म्हणून आमचे कार्य, सोप्या भाषेत, हे वास्तव आमच्या विद्यार्थ्यांना दाखवणे आहे, जे त्यांच्याबद्दल स्वाभाविकपणे उत्सुक असतात.

• बौद्धिक उद्देश:

- विशिष्ट ज्ञान प्रसारित करण्यासाठी वाचन, लेखन आणि गणित यासारखी मूलभूत संज्ञानात्मक कौशल्ये शिकवण्यासाठी.

• राजकीय हेतू:

- विद्यमान राजकीय व्यवस्थेशी (देशभक्ती) निष्ठा जागृत करणे
- राजकीय व्यवस्थेत सहभागी होणाऱ्या नागरिकांना तयार करणे
- विविध सांस्कृतिक गटांना राजकीय व्यवस्थेत आत्मसात करणे

• सामाजिक उद्देश:

-मुलांना समाजातील विविध भूमिका, वागणूक आणि मूल्यांमध्ये सामील करून घेणे.

• आर्थिक उद्देश:

-विद्यार्थ्यांना त्यांच्या नंतरच्या व्यावसायिक भूमिकांसाठी तयार करणे आणि व्यक्तींची निवड करणे, प्रशिक्षण देणे आणि त्यांना श्रम विभागामध्ये वाटप करणे.

- राष्ट्रीय शिक्षण योजनेची निर्मिती.
- नागरिकत्वाचे प्रशिक्षण.
- शाळांची तरतूद.
- प्रौढ शिक्षण.
- शाळांचे वित्त.

- सार्वत्रिक, सक्तीचे आणि मोफत शिक्षण.
- पालकांना प्रोत्साहन.
- कार्यक्षम शिक्षकांची तरतूद.
- लष्करी शिक्षणाची तरतूद.
- मानक पुस्तकांची तरतूद.
- शिष्यवृत्तीची तरतूद.
- शालेय प्रणालीचे सामान्य नियंत्रण आणि दिशा.
- मंडळे आणि समित्यांची संघटना.
- आयोगांच्या नियुक्त्या.
- शैक्षणिक संशोधनाला प्रोत्साहन

सामाजिक संस्थेचे कार्य

सामाजिक एकता- धार्मिक संस्था आपल्याला एकमेकांना मदत करण्यास शिकवते. राजकीय संस्था कायदे आणि आदेशांद्वारे समाजाची सुरक्षा राखतात.

संस्कृतीचे संक्रमण- सामाजिक संस्था संस्कृती एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे प्रसारित करत आहेत. शैक्षणिक संस्था ज्ञान देतात. कुटुंबिक संस्था समाजाबद्दल मूल्ये आणि संस्कृती प्रदान करते. कुटुंब आपल्याला समाजातील विविध रूढी, मूल्ये, परंपरा शिकवतात.

सामाजिक कल्याण आणि विकास- सामाजिक संस्था सामाजिक गरजा पुरवतात आणि त्यांची पूर्तता करतात. आर्थिक संस्था वस्तू आणि सेवा प्रदान करतात. धार्मिक संस्था विविध मूल्ये प्रसारित करतात. राजकीय संस्था समाजातील विविध भागधारकांसाठी सुविधा पुरवतात.

मनोरंजनात्मक उपक्रम – सामाजिक संस्था या लोकांसाठी करमणुकीचे खरे स्रोत आहेत. शैक्षणिक संस्था विविध अभ्यासक्रम आणि अतिरिक्त अभ्यासक्रमांचे आयोजन करतात. राजकीय संस्था लोकांसाठी विविध राष्ट्रीय खेळ, स्पर्धा आयोजित करतात.

१.५ स्वाध्याय

सविस्तर उत्तर लिहा:

- १) शिक्षणाचे समाजशास्त्र अर्थ आणि व्याप्ती स्पष्ट करा.
- २) शैक्षणिक समाजशास्त्राचा अर्थ आणि व्याप्ती स्पष्ट करा.
- ३) शैक्षणिक समाजशास्त्र आणि शिक्षणाचे समाजशास्त्र यांच्यातील फरक स्पष्ट करा.
- ४) सामाजिक संस्थेची संकल्पना, प्रकार आणि कार्ये स्पष्ट करा.

थोडक्यात उत्तर लिहा:

- १) शिक्षणाचे समाजशास्त्र
- २) शैक्षणिक समाजशास्त्र
- ३) शैक्षणिक समाजशास्त्र आणि शिक्षणाचे समाजशास्त्र यांच्यातील फरक
- ४) सामाजिक संस्था

१.६ संदर्भ

१. डॉ. अरविंद दुनाखे डॉ. लीना देशपांडे (२००६) प्रगत शैक्षणिक समाजशास्त्र : नित्य नूतन प्रकाशन पुणे.
२. डॉ. कुंडले म. बा (१९९५) शैक्षणिक तत्त्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र : श्रीविद्या प्रकाशन पुणे.
३. पारसनीस न. रा (१९८७) शिक्षणाची तात्विक व समाजशास्त्रीय भूमिका: नूतन प्रकाशन पुणे.
४. भंडारी प. ब. (१९७२) शैक्षणिक समाजशास्त्र: राविल प्रकाशन सातारा .

शिक्षणाच्या समाजशास्त्राचा सैद्धांतिक दृष्टीकोन

प्रकरणाची रचना

- २.० उद्दिष्टे
- २.१ प्रास्ताविक
- २.२ विषय विवेचन
- २.३ प्रतीकात्मक परस्परसंवाद सिद्धांत - जॉर्ज मीड
- २.४ संरचनात्मक व्यवहारिकतावादी - टॅलकोट पार्सन्स
- २.५ संघर्ष सिद्धांत- कार्ल मार्क्स
- २.६ स्वाध्याय
- २.७ संदर्भ

२.० उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर

- प्रतीकात्मक परस्परसंवाद सिद्धांत समजून घ्याल.
- स्ट्रुक्चरल फंक्शनलिझम स्पष्ट होईल.
- संघर्ष सिद्धांत समजेल.

२.१ प्रास्ताविक

उपपत्तीचा अर्थ वेगवेगळ्या व्यक्ती वेगवेगळ्या प्रकारे लावतात . उपपत्तीची व्याख्या खालील प्रमाणे करता येईल दोन किंवा अधिक चलातील परस्पर संबंध किंवा संबंधातील नियमितता दर्शविण्यासाठी बनविलेला संकल्पनात्मक आराखडा म्हणजे उपपत्ती होय. सैद्धांतिक दृष्टिकोनातून घडणाऱ्या गोष्टी तशाच का घडतात ह्याचे तर्कशुद्ध स्पष्टीकरण देता येते. आपल्या दैनंदिन जीवनात घडणाऱ्या विविध घटनांसाठी ज्याप्रमाणे वेगवेगळी स्पष्टीकरणे असतात. त्याचप्रमाणे समाजात घडणाऱ्या घटनांसाठी समाजशास्त्रीय स्पष्टीकरणे असतात. ह्या उपपत्ती एकाच माहितीच्या विविध अंगांचा विचार करतात आणि त्यामुळे त्यासाठी वेगवेगळी स्पष्टीकरणे देतात . वर्तनवादी शास्त्रात कोणतीही उपपत्ती ही पूर्णपणे अचूक

नसते. कोणतीही उपपत्ती ही निर्गयात्मक मांडणी करू शकत नाही. ज्ञानात पडणाऱ्या नवनवीन भरीमुळे अस्तित्वात असणाऱ्या उपपत्तीत बदल घडून येतो. इतकेच नव्हे, तर काही उपपत्ती पूर्णपणे अस्वीकार केल्या जातात. उपपत्तीची उपयुक्तता ही ती किती प्रश्नांची उत्तरे देते यावर अवलंबून नसते. तर त्यातून किती नवीन प्रश्न उपस्थित केले जातात ह्यावरही असते.

२.२ विषय विवेचन

ज्या उपपत्तींनी शैक्षणिक समाजशास्त्राला महत्त्वाचे योगदान दिले आहे . अशा खालील उपपत्तींचे महत्त्वाचे मुद्दे आपण अभ्यासणार आहोत.

प्रतीकात्मक परस्परसंवाद सिद्धांत

संघर्ष उपपत्ती

अन्योन्य क्रियात्मकता सिद्धांत

समाजशास्त्रीय सिद्धांतांचे समर्थक

२.३ प्रतीकात्मक परस्परसंवाद सिद्धांत/ प्रतीकात्मक अन्योन्य क्रियात्मकता - जॉर्ज मीड

प्रतीकात्मक अन्योन्य क्रियात्मकता (symbolic interactionism) :-

- जॉर्ज हर्बर्ट मीड यांचा जन्म साउथ हॅडली, मॅसॅच्युसेट्स येथे फेब्रुवारी १८६३ मध्ये झाला.
- १८९४ मध्ये, मीड हे मिशिगन विद्यापीठातून शिकागो, इलिनॉय येथे गेले, जिथे ते नंतर शिकागो विद्यापीठातील समाजशास्त्रीय विभागाचे केंद्र बनले.
- १९३१ मध्ये मीडच्या मृत्यूनंतर विद्यापीठातील त्यांच्या विद्यार्थ्यांनी त्यांचे मन, स्व आणि समाज शिकवणी प्रकाशित केली.
- हर्बर्ट ब्लुमर, मीडचे विद्यार्थी, यांनी त्यांचा सिद्धांत पुढे विकसित केला आणि "प्रतीकात्मक परस्परसंवादवाद" तयार केला.

प्रतीकात्मक अन्योन्य क्रियात्मकता किंवा थोडक्यात अन्योन्य क्रियात्मकता हा समाजशास्त्रातील एक महत्वाचा दृष्टिकोण आहे या दृष्टीकोनाचे मूळ जर्मन समाजशास्त्रज्ञ व अर्थशास्त्रज्ञ मॅक्स वेबर (१८६४-१९२०) आणि अमेरिकन तत्ववेत्ता जॉर्ज एच मीड (१८६३-१९३१) यांच्या बौद्धिक विचार प्रणालीवर आधारित आहे या दोघांनाही मानवी वर्तन सामाजिक प्रक्रिया आणि उपयुक्ततावाद यांच्या व्यक्तिनिष्ठ अर्थावर भर दिला आहे . मीड यांचे शिकागो विद्यापीठातील सहाध्यायी हर्बर्ट ब्लुमर यांनी प्रथम प्रतीकात्मक अन्योन्यक्रियात्मकता (symbolic Interactionism) हा शब्दप्रयोग केला आणि या उपपत्तीचे प्रतिपादन केले.

- * अन्योन्य क्रियात्मकतावादि समाजव्यवस्थेच्या ढोबळ वस्तुनिष्ठ दृष्टिकोनापेक्षा समाजजीवनाच्या व्यक्तिनिष्ठतेवर भर देतात .
- * याचे एक कारण असे की ते त्यांचे तर्क हे त्यांच्या समाजाबद्दल असलेल्या प्रतिमेपेक्षा (व्यावहारिकतावादासारखे) व्यक्तीबद्दल असलेल्या प्रतिमेवर आधारित आहेत .
- * अन्योन्य क्रियात्मकतावाद्यांनुसार समाज हा व्यक्तींच्या सुसंघटित आणि आकृतिबंध अन्योन्य क्रियांनी बनलेला आहे .

अन्योन्य क्रियात्मकतावादींचे संशोधन हे सामाजिक संस्थांतील ढोबळ संरचनेतील परस्पर संबंधापेक्षा दृश्य अशा समोरासमोरील अन्योन्यक्रियांवर केंद्रित असते.

यामुळे अन्योन्य क्रियात्मकतावादींचे लक्ष हे विविध घटनांतील भाग घेणाऱ्या व्यक्तींमध्ये घडणाऱ्या अन्योन्यक्रिया आणि त्या घटनांचे व्यक्तींसाठी असणारे महत्त्व यावर केंद्रित असते आणि त्यामुळेच ते समाजात स्थिर अशा रूढी व मूल्यां पासून ढळून कायम बदलत जाणाऱ्या आणि जुळणी करणाऱ्या सामाजिक प्रक्रियेवर केंद्रित होते.

- * व्यावहारिकतावादींच्या मतानुसार सामाजिकीकरण हे सामाजिक प्रणालीत संतुलन आणण्याचा प्रयत्न करते .तर अन्योन्यक्रियात्मकता वादींच्या मतानुसार समाजातील

सदस्यांच्या परस्पर तडजोडी मुळे समाजात तात्पुरते नातेसंबंध तयार होतात आणि ते मूलभूत रचनेत स्थिरता असून सुद्धा या संबंधात कायम अस्थिरता निर्माण करतात.

- * ही उपपत्ती विविध अन्योन्य क्रियांवर, जशा विद्यार्थी - विद्यार्थी, शिक्षक- विद्यार्थी, शिक्षक- मुख्याध्यापक ,यांच्यामधील आंतरक्रिया ,विद्यार्थी मनोवृत्ती व संपादन, विद्यार्थ्यांची मूल्ये, त्यांची स्वतःबद्दलची संकल्पना आणि त्यांच्या आकांक्षा सामाजिक दर्जा मधील अंतर आणि संपादन यांवर लक्ष केंद्रित करते.
- * परस्पर संबंधाच्या दोन उपपत्ती शैक्षणिक समाजशास्त्र फार महत्वपूर्ण आहेत त्या म्हणजे शिक्कामोर्तब उपपत्ती (Labelling Theory) आणि आदानप्रदान उपपत्ती (Exchange Theory) या आहेत.

शिक्कामोर्तब उपपत्ती ही स्वतःची ओळख आणि त्यांची वर्तणूक ही त्यांची ओळख किंवा वर्गीकरण कसे केले जाते आणि स्वयंपूर्ततेचे भाकित आणि ठराविक ठशांची संकल्पना - यांच्याशी संबंधित असते जर एखाद्या मुलाला तू वेडा आहेस किंवा आळशी आहेस असे पुन्हा पुन्हा सांगितले गेले तर त्याचा परिणाम त्याच्या स्व च्या संकल्पनेवर होऊन तो त्याच प्रमाणे वागायला लागेल विद्यार्थी ,शिक्षकांच्या त्यांच्याकडून ज्या अपेक्षा असतात त्याच प्रमाणे वागतात.

- * सामाजिक कृती ही व्यक्तीच्या तुलनात्मक फायदा तोट्याचा निवडीवर अवलंबून असते असे आदानप्रदान उपपत्ती दर्शविते तर सामाजिक अदलाबदल उपपत्ती असे दर्शविते की व्यक्ती स्वतःचा जास्तीत जास्त फायदा कसा होईल यावर स्वतःची कृती ठरवितात. या उत्पत्तीचा मुख्य घटक म्हणजे विविध वैकल्पातील तुलनात्मक पातळी (comparison level of alternatives) चे आधार तत्व व्यक्तींचा सर्वोत्तम विकल्प (म्हणजेच नुकसान व जास्तीत जास्त फायदा यांची निवड) हा नुकसान आणि फायदा हा आपल्या अन्योन्य क्रियेवर अवलंबून असतात या गृहितकावर आधारित असतो.

- * व्यक्ती सामाजिक आदान-प्रदानात भाग घेतात कारण.

1. अपेक्षित परस्पर सहकार्य
2. नावलौकिक व दुसऱ्या वरील आपला प्रभाव यात वाढ.
3. परहितदक्षता(निःस्वार्थीपणा)आणि सामर्थ्याबद्दल ची कल्पना.
4. प्रत्यक्ष फायदा.

परस्पर आदान-प्रदान हे व्यक्तींना आणि गटांना एकमेकांच्या बंधनात बांधून ठेवते सन 1975 पासून जास्तीत जास्त शिक्षण तज्ञांना असे वाटू लागले की शिक्षण प्रणाली समजण्यासाठी अत्यंत पायाभूत विचारांची आवश्यकता आहे वैश्विक(microcosmic) ढोबळ विचारसरणीला उत्तर म्हणून अन्योन्यक्रियात्मकता वाद्यांनी आपल्या कल्पना या प्रतीकात्मक अन्योन्य क्रियेवर आधारल्या.

मानववंशशास्त्र पद्धती ही अभूतपूर्व समाजशास्त्राची शाखा आहे आणि त्याचा पाया शास्त्रीय सामाजिक सामाजिक भाषाशास्त्रावर आधारित आहे समाजातील विविध पायाभूत घटक स्वतःच्या व इतरांच्या वागण्याला जो अर्थ लावतात तो अहवालीत करण्याचा व त्याचे स्पष्टीकरण देण्याचा वर्णनात्मक अभ्यास यामध्ये केला जातो मानववंशशास्त्र पद्धतीने जाणकर अन्योन्य विशिष्ट कारणपरत्वे घडणाऱ्या घटकांचा स्थल काला धिष्टीत समाजसंरचना संभाषणातून आणि समन्वय कृतीतून कशा घडतात त्याचा अभ्यास करतात

याचा उपयोग शैक्षणिक संदर्भात केला तर त्यातून वर्गातील अन्योन्य क्रियेचे आकृतीबंध ज्ञानाचा उपयोग आणि व्यवस्थापन काय सुसंस्कृत करायचे अभ्यासक्रमातील आशय इत्यादींचा अभ्यास करण्यासाठी होतो.

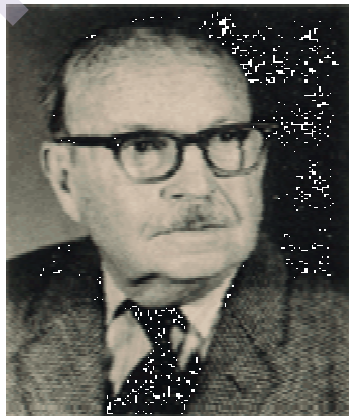
अन्योन्य क्रियात्मकतावादी सामाजिक आंतरक्रियांचा अभ्यास सर्वेक्षण किंवा मुलाखतीच्या ऐवजी सहभागी निरीक्षणाने करतात त्यांच्या मतानुसार सहभागी घटकांच्या दैनंदिन जीवनाशी जवळचा संबंध असणे व त्यात समरस होणे हे विशिष्ट परिस्थितीत त्यांच्या कृतींचा अर्थ समजण्यासाठी आणि यात सहभागी व्यक्तींच्या वर्तणुकीमुळे घटना कशा घडतात हे समजण्यासाठी आवश्यक आहे त्या प्रत्यक्ष सहभागामुळे अन्योन्य क्रियावाद्यांची त्यातील मूल्यांची बांधिलकी तयार होते खरेतर अन्योन्य क्रियात्मकतावादी या मूल्यां वरून काय अभ्यासायचे ते जास्तीत जास्त वस्तुनिष्ठता बाळगून ठरवतात.

प्रतीकात्मक अन्योन्य क्रियात्मकतेच्या त्रुटी:-

समाजशास्त्रात प्रतीकात्मक अन्योन्य क्रियावादींवर बहुधा अशी टीका करतात की त्यांच्या संशोधन कार्य पद्धती जास्त प्रमाणात कल्पनेवर आधारित असतात व त्यामुळे त्यांच्या उपपत्ती पद्धतशीर असतात.

२.४ संरचनात्मक व्यवहारिकतावादी - टॅलकोट पार्सन्स

संरचनात्मक व्यवहारिकतावादी (structural functionalism) :-

टॅलकोट पार्सन्स (१८५८ – १९१७)

संरचनात्मक व्यावहारिकता वादींनुसार समाज हा समतोल आणि सुव्यवस्था कडे झुकतो ते समाजाची तुलना मानवी शरीराशी करतात जिवंत राहण्यासाठी मानवी शरीराच्या प्रत्येक

भागाचे काहीतरी कार्य असते व ते सर्व एकमेकांवर अवलंबून असते शिक्षण एक संस्था म्हणून अशीच समाजाला निरोगी चांगले ठेवण्याचे कार्य करते सामाजिक आरोग्य म्हणजे सामाजिक सुव्यवस्था जेव्हा समाजातील प्रत्येक घटक त्या समाजाचे नैतिक मूल्य स्वीकारतो व त्यांचे पालन करतो तेव्हाच सामाजिक आरोग्य योग्य राहते.

- * संरचनात्मक व्यवहारिकतावादा नुसार शिक्षणासारख्या सामाजिक संस्थांचे उद्दिष्ट त्या समाजातील बालकांना व युवकांना समाजशील बनविणे हे असते
- * समाजशीलता ही एक अशी प्रक्रिया आहे त्यामुळे नवीन पिढी भविष्यात उत्पादनक्षम नागरिक देण्यासाठी आवश्यक असे ज्ञान मनोवृत्ती आणि मूल्य शिकतात.
- * औपचारिक अभ्यासक्रमात जरी हे ध्येय नमूद केलेले असले तरीही हे मुख्यत्वे करून घटकन लक्षात न येणाऱ्या पण सुचित केलेल्या अभ्यासक्रमातून समाजाकडून अपेक्षित मुल्ये मनावर बिंबविण्यामुळे होते .
- * विद्यार्थी शाळेतील नियंत्रित वर्तणुकीमुळे ही मुल्ये शिकतात आणि मग ती स्वीकारतात आणि आत्मसात करतात.
- * शिक्षणाचे आणखी एक कार्य आहे विविध व्यवसायांमध्ये आवश्यकतेप्रमाणे योग्य व्यक्तींची गरज असते त्यामुळे शिक्षणाचे आणखी एक उद्दिष्ट हे असते कि विद्यार्थ्यांचे गट पाडून त्यांचे स्थान/ दर्जा निश्चित करून त्यांना व्यावसायिक जगात स्थान मिळवून देणे.
- * ज्यांचे संपादन उच्च असेल अशांना महत्त्वाच्या नोकऱ्यांसाठी प्रशिक्षण देऊन त्यांना जास्त मोबदला द्यावा ज्यांचे संपादन कमी असेल अशांना (शारीरिक नसले तरी बौद्धिकदृष्ट्या) कमी आव्हानात्मक काम आणि अर्थातच कमी मोबदला द्यावा.

संरचनात्मक व्यावहारिकता वादाच्या त्रुटी:-

- * सन्नेत आणि काब यांच्या मतानुसार फक्त क्षमतेनुसार मोबदला देणे ही फसवणूक आहे
- * मेघन हे मान्य करतात की कितीतरी मुले ही क्षमता असून सुद्धा परिस्थितीमुळे (घरच्या कष्टकरी पार्श्वभूमीमुळे) शाळेत समाधानकारक पातळी गाठू शकत नाहीत आणि त्यामुळे अर्थातच ज्याला ते पात्र/ लायक आहेत असा दर्जा प्राप्त करू शकत नाहीत.
- * जेकब असे मानतात की मध्यमवर्गीय शाळेत विद्यार्थ्यांना मिळणाऱ्या अनुभवांपेक्षा कष्टकरी वर्गातील मुलांना घरी मिळणारे अनुभव भिन्न प्रकारचे असतात आणि त्यामुळे अशी मुले संपादनात कमी पडतात.
- * म्हणजेच दुसऱ्या शब्दात सांगायचे तर कष्टकरी वर्गातील मुले हे शाळेतील इतर मुलांची बरोबरी करण्यात मागे पडतात त्यामुळे या मुलांना कमीत कमी आवश्यक अशा प्राविण्य पातळीवर आणून शाळेतून पुढे ढकलले जाते जेणेकरून त्यांना हव्या तशा नोकऱ्या मिळत नाहीत आणि ते ही कष्टकरीच बनतात.
- * सार्जेंट यांनीही या चक्राची पुष्टीच केलेले आहे त्यांच्या मते शाळा हे सातत्य आणि पर्यायाने सामाजिक व्यवस्था सांभाळते.

२.५ संघर्ष सिद्धांत- कार्ल मार्क्स

संघर्ष सिद्धांत / संघर्ष उपपत्ती थोर जर्मन विचारवंत व राजनीती तज्ञ कार्ल मार्क्स (1818-1883) यांच्या विचारांवर आधारित आहे या उपपत्ती विविध सामाजिक संघर्षावर भर देणाऱ्या आहेत. मार्क्स यांचा संघर्ष वादी विचार इतिहासाच्या अधिभौतिक वादी स्पर्ष्टीकरणावर भर देतो अस्तित्वात असलेली सामाजिक व्यवस्था आणि क्रांतीची राजकीय रूपरेषा किंवा कमीतकमी नवीन सामाजिक रचना घडवून आणण्यासाठी सत्याचा शोध घेणारा हा एक नैतिक दृष्टीकोण आहे.

संघर्ष सिद्धांत हक्क भेदावर लक्ष केंद्रित करतात उदाहरणार्थ वर्ग -संघर्ष आणि पारंपारिक वर्चस्व असलेल्या विचारधारांना विरोध करतात. संघर्ष उपपत्ति ही जरी मुख्यत्वेकरून मार्क्स विचारधारेशी जोडलेली असली तरी तिचा संबंध निर्णायक उपपत्ति (critical theory) स्त्री प्रधान मत प्रणाली (feminist theory) अपूर्व उपपत्ती (Queer theory) अत्याधुनिक उपपत्ती (post modern theory) वसाहतवादोत्तर उपपत्ती (post colonial theory) संरचनात्तर उपपत्ती (post structural theory) आणि बऱ्याच इतर विचारधारांशी जोडता येतो .

मॅक्स वेबर (1864-1920) सारखे काही संघर्ष उपपत्ती चे पुरस्कर्ते असे मानतात की शिक्षण हे राज्यसंस्थेच्या अखत्याशत म्हणजेच काही वरिष्ठांच्या हातात असते आणि त्याचा मुख्य उद्देश हा असमतोल बनविणे आणि तो विशेषाधिकार असणाऱ्या वजनदार गटाचे स्थान निश्चित व कायदेशीर करणे हा असतो. कॉनेल आणि व्हाईट म्हणतात की शिक्षण प्रणाली हे जसे ज्ञान प्रेषित करण्याचे माध्यम आहे तसेच ते विशेषाधिकार प्रेषित करण्याचेही माध्यम आहे.

- * मॅक् लिओडच्या म्हणण्याप्रमाणे कनिष्ठ वर्गातील मुलांना शाळेत प्रवेश घेण्यापूर्वी भाषा शिकण्याची तर्कशुद्ध विचार करण्याची सामाजिक कौशल्ये विकसित करण्याची संधी न मिळाल्यामुळे शिक्षक त्यांना कमी लाईक समजतात आणि त्यांना कमी संधी देतात
- * शिक्षण हे कनिष्ठ वर्गातल्या मुलांना कनिष्ठ वर्गातील प्रौढ मध्यमवर्गीय मुलांना मध्यमवर्गीय प्रौढ व उच्चवर्गीय मुलांना उच्चवर्गीय प्रौढ बनवून समतोल राखते
- * कमी संधी मिळाल्यामुळे कनिष्ठ वर्गातील मुले ही मेहनतीचे काम करण्यासाठीच तयार होतात आज्ञाधारकपणा नियमांचे पालन इत्यादी गोष्टींवर भर दिल्यामुळे स्वायत्तता उच्चस्तरीय विचार स्वतःची अभिव्यक्ती इत्यादींपासून वंचित राहतात आणि मेहनतीचे काम करण्यासाठी तयार होतात असे त्यांना निदर्शनास आणून दिले की खाजगी शाळा या महागड्या असल्यामुळे उच्च वर्गीय यांसाठी राखीव असतात आणि सरकारने चालविलेल्या शाळा उदाहरणार्थ महानगरपालिकेच्या शाळा ज्या मुख्य करून कनिष्ठ वर्गासाठी उपलब्ध असतात त्यांच्याकडे आर्थिक बळ मनुष्यबळ कमी असते आणि दिवसेंदिवस त्यांची परिस्थिती बिकट होत जाते

- * शाळा हे सामाजिकीकरणाचे एक महत्वाचे माध्यम आहे आणि त्यातून एक वर्ग दुसऱ्या वर्गावर वर्चस्व गाजवत असतो उदाहरणार्थ सर्व विद्यार्थ्यांनी इंग्रजी मधून शिकावे अशी मागणी केल्यामुळे इंग्रजीतून बोलणारे विद्यार्थ्यांचे इंग्रजी न बोलणाऱ्या विद्यार्थ्यांवर शाळेमध्ये वर्चस्व राहते
- * हे चक्र चालू राहते कारण वर्चस्व असणाऱ्या गटाने एवढ्या कालावधीत शिक्षण मध्यमवर्गीय मूल्यांशी च लमन केलेले आहे आणि त्यामुळे इतर वर्गांच्या लोकांची त्यापासून फारकत झालेली असते.
- * शिक्षक असे गृहीत धरतात की विद्यार्थ्यांना काही विशिष्ट मध्यमवर्गीय अनुभव घरी मिळालेले असतात पण हे सर्वच विद्यार्थ्यांच्या बाबतीत खरे नसते काही विद्यार्थ्यांना शाळेनंतर आपल्या पालकांना घरी मदत करावी लागते एकच पालक असलेल्या घरात तर बऱ्याच जबाबदाऱ्या उचलाव्या लागतात.
- * घरच्या जबाबदार-यांमधून मोकळा वेळ काढून गृहपाठ करणे त्यांना कठीण जाते आणि त्यामुळे त्यांच्या अभ्यासावर विपरीत परिणाम होत असतो
- * ज्या ठिकाणी शिक्षक नियमित अभ्यासाचे औपचारिकता शिथिल करतात आणि विद्यार्थ्यांच्या आवडीच्या अभ्यासाच्या पद्धतींची अभ्यासक्रमाची सांगड घालतात तेव्हा काही विद्यार्थ्यांच्या आधी न जाणवलेल्या क्षमता दिसून येतात.
- * परंतु अशाप्रकारच्या साचेबंद अभ्यासक्रमा बाहेर जाणारे शिक्षक हे विरळच असतात आणि पारंपरिक अभ्यासक्रम हा प्रस्थापित राज्य पद्धतीने म्हणजेच पर्यायाने अधिकारात असलेल्यांनी ठरविलेल्या आशयाचे संक्रमण करतात पण असे ज्ञान हे बहुतांशी विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने निरर्थक असते.
- * विल्सन आणि वार्डन असे प्रतिपादित करतात की विद्यार्थ्यांना हे जाणवते की ते जे शिकतात त्याचा भविष्यात उदरनिर्वाह करण्यासाठी आवश्यक क्षमतांशी काहीही संबंध नसतो.
- * अशा विद्यार्थ्यांची शाळेबद्दलची अनास्था ही त्यांच्या स्वतःच्या आवडी बद्दलच्या जाणिवेमुळे असते.
- * सार्जंट यांच्या म्हणण्याप्रमाणे श्रमजीवी वर्गातील विद्यार्थ्यांसाठी शाळेची मध्यमवर्गीय मूल्य आत्मसात करणे आणि यश मिळविण्यासाठी प्रयत्न करणे म्हणजे त्यांचा स्वतःचा कनिष्ठ दर्जा मान्य करून अपयश पत्कारणे ठरविल्या सारखे होईल.
- * फिझजेराल्ड पण म्हणतात गरीब घरातील मुलांना त्यांच्यात शैक्षणिक क्षमता किंवा शिकण्याची इच्छा असून सुद्धा यशस्वी होण्याची शक्यता कमी असते.

- * याउलट मध्यमवर्गीय व उच्च वर्गीय मुलांना त्यांच्या समाजातील दर्जा राखण्यासाठी कमी प्रयत्न करावे लागतात (अमेरिकेचे) संघराज्याचे सरकार स्वतंत्र खाजगी शाळांना आर्थिक मदत देऊन श्रीमंतांना चांगले शिक्षण कमी पैशात उपलब्ध करून देते.
- * या चांगल्या शिक्षणामुळे श्रीमंत मुले जास्त चांगले कार्य करून जास्त यश प्राप्त करतात अशाप्रकारे उच्चस्तरीय यांचे विशेषाधिकार आणि सांपत्तिक वरिष्ठता कायम राहणे शक्य होते.
- * संघर्ष उपपत्तीच्या पुरस्कार करणाऱ्यांच्या म्हणण्यानुसार सामाजिक पुनरावृत्ती ही निरंतर चालू राहण्याचे कारण हेच आहे की पूर्ण शिक्षण व्यवस्था ही प्रबळ /सत्ताधारी गटाच्या विचारधारेप्रमाणे असते.
- * खरेतर असे भासविले जाते की शिक्षण आणि त्याच्या अनुषंगाने संपत्ती व दर्जा सर्वांसाठी खुला आहे आणि जर कोणी आपले उच्च दर्जा प्राप्त करण्याचे उद्दिष्ट गाठू शकला नाही तर त्याला तो स्वतः जबाबदार असतो.
- * राईट असे प्रतिपादन करतात की या गैरसमजामुळे लोकांनाही कळत नाही की त्यांचे वैयक्तिक कष्ट हे सुद्धा सामाजिक प्रवाहांचाच परिणाम आहे. या दुटप्पी पणा मुळे कित्येक पालक कष्टप्रद कामे या विचाराने करत राहतात की त्यांच्या त्यागामुळे त्यांच्या मुलांचे भविष्य तरी उज्वल होईल व ज्या संधी त्यांना मिळाल्या नाहीत त्या आपल्या मुलांना तरी उपलब्ध होतील.
- * असे गरीब आणि कष्टप्रद जीवन जगणाऱ्या व्यक्ती या अशा अनिष्ट सामाजिक युक्तिवादाच्या शिकार होतात त्यांचा असा समज करून दिला जातो की शाळेचा मुख्य उद्देश समता बळकट करणे हा असतो पण प्रत्यक्षात असे दिसून येते की शाळा या प्रचलित दर्जा आणि सत्तेचा असमतोल राखण्याचा समाजाचा उद्देश्य दर्शवितात.

संघर्ष उपपत्तीच्या त्रुटी:

- * या उपपत्ति वर अशी टीका केली जाते की ही उपपत्ती निर्णयात्मक व निराशावादी आहे आणि परिस्थिती सुधारण्यासाठी व्यक्तीत असलेल्या सामर्थ्याचा विचार करीत नाही.
- * तरीही हे लक्षात घ्यावयास हवे की ही उगवती समाजातील सत्य परिस्थितीची हुबेहूब प्रतिमा आहे

२.६ स्वाध्याय

सविस्तर उत्तर लिहा:

1. संरचनात्मक व्यवहारवादी संबंधित प्रमुख सिद्धांताचे स्पष्टीकरण द्या.
2. सैद्धांतिक दृष्टिकोनावर आधारित शिक्षणावरील संशोधनांचे लेख वाचा आणि पुनरावलोकन करा.

3. विविध समाजशास्त्रीय सिद्धांत स्पष्ट करा.
4. कामाच्या ठिकाणी समाजशास्त्रीय सिद्धांत लागू करा.

२.७ संदर्भ

1. डॉ. अरविंद दुनाखे डॉ. लीना देशपांडे (२००६) प्रगत शैक्षणिक समाजशास्त्र : नित्य नूतन प्रकाशन पुणे.
२. डॉ. कुंडले म. बा (१९९५) शैक्षणिक तत्त्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र : श्रीविद्या प्रकाशन पुणे.
३. पारसनीस न. रा (१९८७) शिक्षणाची तात्विक व समाजशास्त्रीय भूमिका: नूतन प्रकाशन पुणे.
४. भंडारी प. ब. (१९७२) शैक्षणिक समाजशास्त्र: राविल प्रकाशन सातारा .

बहुसांस्कृतिक शिक्षण

प्रकरणाची रचना

३.० उद्दिष्टे

३.१ प्रस्तावना

३.२ विहंगावलोकन

३.३ बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचा अर्थ आणि संकल्पना

३.४ बहुसांस्कृतिक शिक्षणाची वैशिष्ट्ये, उद्दिष्टे आणि परिमाण

३.५ बहुसांस्कृतिक समाजात शिकवण्याची आणि शिकण्याची तत्वे

३.६ स्वाध्याय

३.७ संदर्भ

३.० उद्दिष्टे

या प्रकरणाच्या अभ्यासा नंतर,

- बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचा अर्थ आणि संकल्पना जाणून घ्याल
- बहुसांस्कृतिक शिक्षणाची वैशिष्ट्ये, उद्दिष्टे आणि परिमाण समजून घ्याल.
- बहुसांस्कृतिक समाजात शिकवणे आणि शिकणे या तत्वांचे महत्त्व स्पष्ट कराल.

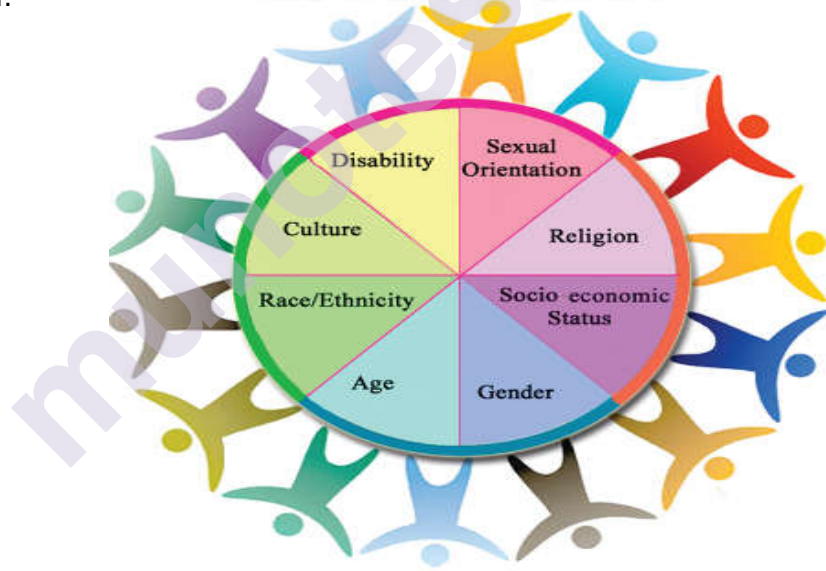
३.१ प्रस्तावना

बहुसांस्कृतिक शिक्षण ही कल्पना किंवा संकल्पना, शैक्षणिक सुधारणा चळवळ आणि एक प्रक्रिया म्हणून ओळखली जाते. वर्ग, जात, सामाजिक रचना, वांशिक, वांशिक किंवा सांस्कृतिक वैशिष्ट्यांचा विचार न करता विद्यार्थ्यांना शाळांमध्ये शिकण्याचा समान अधिकार आणि संधी आहे अशा कल्पना अंतर्भूत करण्यात हे मदत करते. हे लिंगाच्या आधारावर समान संधी प्रदान करते आणि मूल्ये, संस्कृती, परंपरा आणि रीतिरिवाज देखील रुजवते जे राष्ट्राचे प्रत्येक सदस्य साजरे करतात आणि ते सर्वासाठी अद्वितीय आणि आदरणीय मानले जाते. बहुसांस्कृतिक शिक्षणामध्ये, विविध संस्कृती, परंपरा यांची

जाणीव निर्माण करणे, त्यांच्या विषयांद्वारे त्यांचा प्रसार करणे हे शिक्षकांचे कर्तव्य आहे जेणेकरून विविधतेत एकता वाढेल. याद्वारे तरुण पिढीला प्रत्येक समाजाला त्यांच्या वैविध्यपूर्ण वैशिष्ट्यांसह स्वीकारण्याचे आणि त्यांचा आदर करण्याचे महत्त्व समजण्यास मदत होईल.

३.२ विहंगावलोकन

विद्यार्थ्यांना विविध सांस्कृतिक पार्श्वभूमी, मूल्ये आणि श्रद्धा यांची ओळख करून देणारे शिक्षण म्हणजे बहुसांस्कृतिक शिक्षण. हा सुधारणेचा दृष्टीकोन आहे, समता, लोकशाही आणि सामाजिक न्याय आणण्यासाठी एक कल्पना किंवा चळवळ आहे. बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचा उद्देश शाळांमध्ये सुधारणा करणे हा आहे जेणेकरून विद्यार्थ्यांनी आत्मसात केलेले ज्ञान, वृत्ती आणि कौशल्ये वांशिक आणि वांशिकदृष्ट्या वैविध्यपूर्ण राष्ट्र आणि जगात योग्य कार्य करण्यास मदत करतात. अशा प्रकारचे शिक्षण विविध सामाजिक-आर्थिक गट, सांस्कृतिक, वांशिक आणि वांशिक गटांची पर्वा न करता सदस्यांसाठी शैक्षणिक समानता सुनिश्चित करण्याचा प्रयत्न करते आणि सर्वसमावेशक राष्ट्रीय नागरी संस्कृतीत गंभीर आणि चिंतनशील नागरिक म्हणून त्यांचा सक्रिय सहभाग सुलभ करण्यास मदत करते.

बहुसांस्कृतिक शिक्षण हा विविध गटांच्या इतिहास, संस्कृती आणि योगदानाबद्दल विद्यार्थ्यांना ज्ञान देण्यासाठी विकसित केलेल्या शैक्षणिक धोरणांचा एक संच आहे. हे वांशिक अभ्यास आणि महिला अभ्यासांसह अनेक क्षेत्रांमधील अंतर्दृष्टी काढते आणि संबंधित शैक्षणिक विषयांमधील सामग्रीचा पुनर्व्याख्या करते

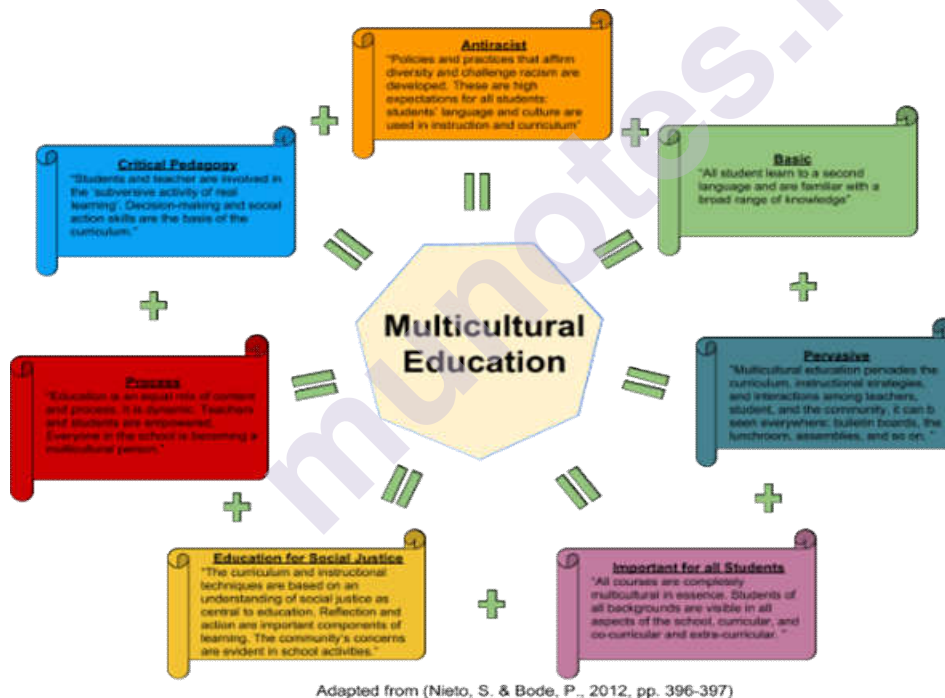
३.३ बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचा अर्थ आणि संकल्पना

बहुसांस्कृतिक शिक्षण हे एक प्रकारचे शैक्षणिक मॉडेल आहे जे समता आणि विविधता साजरे करण्यास मदत करते. बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचा उद्देश सर्व विद्यार्थ्यांना, विशेषतः

ज्यांना ऐतिहासिकदृष्ट्या अधोरेखित केले गेले आहे त्यांना मदत करणे हा आहे. हा शिक्षणाचा एक प्रकार आहे जो विद्यार्थ्यांना विविध सांस्कृतिक पार्श्वभूमी, श्रद्धा आणि मूल्यांचा परिचय करून देतो. जेम्स बॅक्स, 1997 च्या मते, ही एक कल्पना, एक शैक्षणिक सुधारणा आहे आणि विविध वांशिक, वांशिक आणि सामाजिक-वर्ग गटांसह सर्व विद्यार्थ्यांसाठी समान शैक्षणिक संधी निर्माण करण्याचा प्रयत्न करते. त्यामुळे विविध प्रकारच्या सांस्कृतिक पार्श्वभूमीतील लोकांचे इतिहास, मूल्ये, ग्रंथ, श्रद्धा आणि दृष्टीकोन यांचा समावेश करणारे, समाकलित करणारे शिक्षण किंवा अध्यापनाच्या कोणत्याही स्वरूपाचा तो संदर्भ देतो.

३.४ बहुसांस्कृतिक शिक्षणाची वैशिष्ट्ये, उद्दिष्टे आणि परिमाण

भारत हा एक बहुसांस्कृतिक समाज असल्याने, आपण विविध जाती, वंश, राष्ट्रीयतेचे लोक पाहतो जे एकाच समुदायात एकत्र राहतात. म्हणूनच, अशा बहुसांस्कृतिक समुदायांमध्ये, ते एकत्र राहत असल्याने लोक त्यांची स्वतःची विशिष्ट जीवनशैली,

खाद्यपदार्थ, कपडे घालण्याची शैली, भाषा, कला परंपरा आणि वर्तन सामायिक करतात. अशा प्रकारे, अशा प्रथा आणि परंपरा भावी पिढीपर्यंत टिकवून ठेवल्या जातात, टिकवून ठेवल्या जातात आणि प्रसारित केल्या जातात.

बहुसांस्कृतिक शिक्षणाची वैशिष्ट्ये:

- हे सामाजिक न्यायाचे शिक्षण आहे.: सामाजिक न्याय हा शिक्षणाचा केंद्रबिंदू आहे आणि त्यामुळे अभ्यासक्रम आणि शिकवण्याचे तंत्र सामाजिक न्यायावर आधारित असले

पाहिजेत. हे साध्य करण्यासाठी शिकण्याचे दोन महत्वाचे घटक म्हणजे प्रतिबिंब आणि कृती. नियोजित शालेय उपक्रम समाजाच्या गरजांशी संबंधित असले पाहिजेत.

- हे एक गंभीर अध्यापनशास्त्र आहे: अध्यापनशास्त्रामध्ये शिक्षक आणि विद्यार्थी या दोघांचाही समावेश असतो आणि दोघेही अध्यापनाच्या अध्यापन क्रियाकलापात गुंतलेले असतात, वास्तविक जीवनातील परिस्थिती देतात. वास्तविक जीवनातील अनुभव प्रदान करताना, अध्यापन शिकण्याची प्रक्रिया अधिक प्रभावी होते आणि त्यामुळे निर्णय घेण्याची कौशल्ये आणि सामाजिक कृती कौशल्ये वाढीस लागतात.
- हे सर्वव्यापी आहे: बहुसांस्कृतिक शिक्षण सर्वत्र व्यापक आहे. हे सार्वत्रिक आहे आणि ते अध्यापन शिकण्याच्या प्रक्रियेत, अभ्यासक्रमाच्या नियोजनात, अभ्यासक्रमात, धड्यांचे नियोजन, उपदेशात्मक उद्दिष्टे, वर्गात वापरल्या जाणाऱ्या रणनीती इत्यादींमध्ये पाहिले जाऊ शकते. सर्व शैक्षणिक संस्थांच्या बोलक्या भिंती देखील बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचे खंड बोलतात.
- हे मूलभूत शिक्षणावर लक्ष केंद्रित करते: ते द्वितीय भाषेवर लक्ष केंद्रित करते,
- हे जातीय विरोधी शिक्षण आहे: बहुसांस्कृतिक शिक्षण हे जातीय विरोधी आहे. ते जात, वर्ग आणि समुदायाची पर्वा न करता चालीरीती, परंपरा, संस्कृती, वांशिकतेबद्दल बोलते. भारत हा एक वैविध्यपूर्ण देश असल्याने सर्व समुदायांना त्यांच्या विशिष्टतेसह जागरूक करणे महत्वाचे आहे जेणेकरून शांतता आणि सौहार्दाने जगण्यासाठी त्यांच्या वैविध्यपूर्ण स्वभावाचा स्वीकार करता येईल.
- सर्व विद्यार्थ्यांसाठी हे महत्वाचे आहे: देशाचा, राष्ट्राचा आणि संपूर्ण जगाचा एक भाग असल्याने सर्व विद्यार्थ्यांना बहुसांस्कृतिक शिक्षण, त्याच्या गरजा आणि त्याचे महत्त्व याबद्दल जागरूकता निर्माण करणे महत्वाचे आहे.

बहुसांस्कृतिक शिक्षणाची उद्दिष्टे

शैक्षणिक समानता: हे राष्ट्र आणि संपूर्ण जगात शांतता आणि सौहार्द प्रस्थापित करण्यासाठी समानतेला प्रोत्साहन देते

सशक्तीकरण: हे बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचे एक उद्दिष्ट आहे जेणेकरून प्रत्येकजण स्वतंत्र असेल विशेषतः समाजातील वंचित घटक.

सांस्कृतिक बहुसंख्याकता: बहुसांस्कृतिक शिक्षणाद्वारे जोपासला जातो कारण प्रत्येकाला त्यांच्या आणि आजूबाजूच्या लोकांच्या चालीरीती, परंपरा, संस्कृतीचे वेगळेपण माहित असते.

आंतरसांस्कृतिक/आंतरजातीय/आंतर-समूह समज: प्रत्येक समुदायाच्या प्रथा, परंपरा, संस्कृतीची जाणीव आपोआप आंतरगट, आंतरसांस्कृतिक आणि आंतरजातीय समज

वाढवते कारण विद्यार्थ्यांना त्यांच्या वेगळेपणाची आणि वैविध्यपूर्ण स्वभावाची जाणीव करून दिली जाते.

बहुसांस्कृतिक शिक्षण

स्वातंत्र्य: हे व्यक्ती, समाज, समुदाय यांच्यात त्यांच्या स्वतःच्या चालीरीती, परंपरांचे पालन करण्याचे स्वातंत्र्य वाढवते आणि यामुळे संस्कृतीचे जतन होण्यास मदत होते.

विस्तारित ज्ञान माहिती: बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचे उद्दिष्ट समृद्ध संस्कृती, विविध पार्श्वभूमीची जाणीव करून देणे आणि विस्तारित ज्ञानामध्ये समान मदतीचा प्रसार करणे आणि लोकांना चांगली माहिती देणे हे आहे.

जिज्ञासू बहुसांस्कृतिक दृष्टीकोन: हे जिज्ञासू बहुसांस्कृतिक दृष्टीकोन वाढवते, प्रोत्साहित करते जेणेकरून गंभीर विचार, विश्लेषणात्मक आणि तार्किक विचारांना चालना मिळते आणि समज हळूहळू विकसित होते.

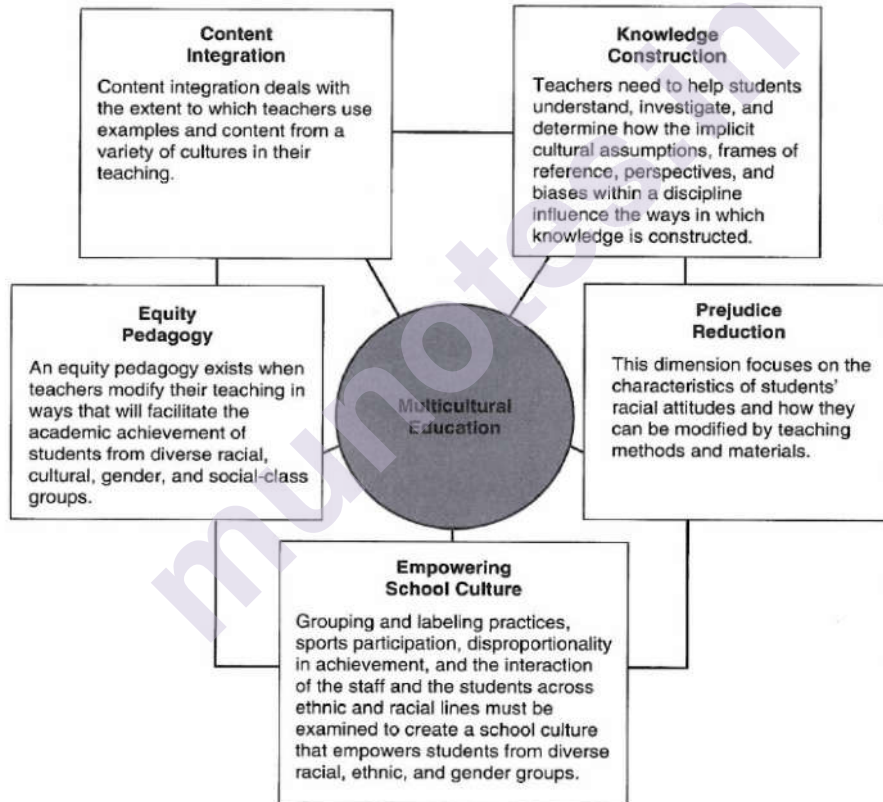

Figure 1.4 The Dimensions of Multicultural Education

Source: Copyright © 2009 by James A. Banks.

बहुसांस्कृतिक शिक्षणाची परिमाणे

अनेक शाळांचे जिल्हे बहुसांस्कृतिक शिक्षणातील अभ्यासक्रम, कार्यक्रम आणि प्रकल्पांची संकल्पना आणि विकास करण्यासाठी जेम्स ए. बँक्सच्या बहुसांस्कृतिक शिक्षणाच्या आयामांचा संदर्भ देतात.

बँकांनुसार बहुसांस्कृतिक शिक्षणाची पाच मुख्य वैशिष्ट्ये, उद्दिष्टे आणि परिमाणे आहेत. त्यांची खालीलप्रमाणे यादी करता येईल:

- सामग्री एकत्रीकरण
- ज्ञान निर्मिती प्रक्रिया
- पूर्वग्रह कमी
- एक इक्विटी अध्यापनशास्त्र
- शालेय संस्कृती आणि सामाजिक रचना सक्षम करणारी

वरील परिमाणे भिन्न आहेत, तथापि व्यावहारिकदृष्ट्या ते एकमेकांशी संबंधित आहेत, एकमेकांशी जोडलेले आहेत आणि एकमेकांना ओव्हरलॅप करतात.

- सामग्री एकत्रीकरण: तत्त्वे, सामान्यीकरण, संकल्पना आणि सिद्धांत स्पष्ट करण्यासाठी विविध संस्कृती आणि गटांमधील सामग्री एकत्रित करणे, सहसंबंधित करणे, एकमेकांशी जोडणे समाविष्ट आहे. भारतासारख्या वैविध्यपूर्ण देशात, एकमेकांच्या संस्कृती, परंपरा इत्यादी स्वीकारणे आणि त्यांचा आदर करणे आवश्यक आहे यासाठी तरुणांमध्ये जागरूकता निर्माण करण्यासाठी वांशिक आणि सांस्कृतिक सामग्रीचा विषय क्षेत्रात समावेश करणे अत्यंत महत्वाचे आहे. वांशिक आणि सांस्कृतिक पैलूंचे सामग्री एकत्रीकरण शक्य आहे. काही विषयांमध्ये इतरांपेक्षा जास्त. हे सामाजिक विज्ञान, भाषा, कला आणि संगीत यासारख्या विषयांमध्ये मोठ्या प्रमाणात आहे ज्यामध्ये मुख्य संकल्पना, थीम आणि तत्त्वे स्पष्ट करण्यासाठी सामग्री एकत्रित केली आहे. जरी काही अभ्यासकांना वाटते तसे गणित आणि विज्ञानामध्ये सामग्री एकत्रीकरणासाठी कमी संधी आहे, परंतु तसे नाही. बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचे आशय एकात्मिकरण गणित आणि विज्ञान यांसारख्या विषयांमध्ये शब्द समस्यांच्या स्वरूपात असू शकते ज्यामध्ये विविधतेत एकता वाढवता येते.

- ज्ञान निर्मिती प्रक्रिया: ज्ञान तयार करण्याच्या प्रक्रियेत, अध्यापन क्रियाकलापांनी विद्यार्थ्यांना अंतर्निहित सांस्कृतिक गृहितकांचे महत्त्व समजून घेण्यास, निर्धारित करण्यात, तपासण्यात आणि निश्चित करण्यात मदत केली पाहिजे, संशोधक आणि पाठ्यपुस्तक लेखक यांच्या पक्षपातीपणाचे समीक्षण केले पाहिजे कारण ते महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात. ज्ञान तयार करण्याच्या पद्धतीवर प्रभाव टाकण्यात भूमिका. शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांना ज्ञानाच्या निर्मिती प्रक्रियेत ज्ञानाच्या दाव्यांच्या वैधतेचे मूल्यांकन करताना संशोधकांच्या सांस्कृतिक ओळख आणि सामाजिक स्थानांची अखंडता समजून घेणे आवश्यक आहे. बहुसांस्कृतिक शिक्षणावर आधारित सिद्धांत ठामपणे मानतात की वैयक्तिक इतिहास, मूल्ये आणि दृष्टीकोन त्यांनी तयार केलेल्या ज्ञानापासून वेगळे केले जाऊ शकत नाहीत. अशा सिद्धांतांनी रस नसलेल्या आणि दूरच्या ज्ञानाचे सकारात्मक दावे नाकारले आहेत आणि

असे ज्ञान तयार करण्याच्या शक्यतेबद्दल असहमत आहेत ज्यामध्ये ज्ञान उत्पादकाची कोणतीही सांस्कृतिक गृहिते आणि सामाजिक स्थान नाही.

पद्धतीवर भर देते, त्यांना ज्ञानाचे उत्पादक बनण्यास मदत करते आणि केवळ इतरांनी उत्पादित केलेल्या ज्ञानाचे ग्राहक बनत नाही, यामुळे गंभीर, विश्लेषणात्मक आणि तार्किक विचार वाढेल कारण ज्ञानाची निर्मिती आधारित असेल. त्यांच्या स्वतःच्या गृहीतकांऐवजी सिद्धांतांवर. बहुसांस्कृतिक अध्यापनात शालेय अभ्यासक्रमात केवळ वांशिक सामग्रीचा समावेश होत नाही तर शालेय ज्ञानाची रचना आणि संघटना बदलणे समाविष्ट असते. यामध्ये शिक्षक आणि विद्यार्थी ज्ञानाकडे पाहण्याच्या आणि परस्परसंवादाच्या पद्धती बदलणे, त्यांना ज्ञान उत्पादक बनण्यास मदत करणे, केवळ इतरांनी उत्पादित केलेल्या ज्ञानाचे ग्राहक बनणे यांचा समावेश होतो. ते जीवनाच्या अनुभवांशी संबंधित असेल आणि त्याद्वारे संकल्पना विकृत किंवा वगळण्याची किंवा अशा संकल्पनांना आव्हान देण्याची प्रवृत्ती असेल जेणेकरून ते अधिक प्रातिनिधिक आणि राष्ट्राच्या विविधतेसह सर्वसमावेशक बनू शकेल आणि संदर्भ, दृष्टीकोन आणि संकल्पनांच्या चौकटींना आकार देऊ शकेल. शालेय ज्ञान.

- पूर्वग्रह कमी करणे: बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचा पूर्वग्रह कमी करण्याचे परिमाण विद्यार्थ्यांना सकारात्मक आणि लोकशाही वांशिक वृत्ती विकसित करण्यास मदत करते. शालेय शिक्षणाच्या संदर्भात आणि प्रबळ सामाजिक गटांच्या वृत्ती आणि विश्वासांवर वांशिक ओळख कशी प्रभावित होते हे समजून घेण्यास देखील हे विद्यार्थ्यांना मदत करते. गॉर्डन ऑलपोर्ट (1954) यांनी विकसित केलेल्या सिद्धांताने आंतरसमूह संबंधांमधील संशोधन आणि सिद्धांतावर लक्षणीय प्रभाव पाडला आहे. त्यांनी असे गृहीत धरले की जर संपर्क परिस्थितींमध्ये ही वैशिष्ट्ये असतील तर आंतरजातीय संपर्काद्वारे पूर्वग्रह कमी केला जाऊ शकतो: (1) ते स्पर्धात्मक नसून सहकारी आहेत; (2) व्यक्तींना समान स्थितीचा अनुभव येतो; आणि (3) संपर्कास पालक, मुख्याध्यापक आणि शिक्षक यांसारख्या अधिका-यांनी मंजूरी दिली आहे.

- एक इक्विटी अध्यापन: हे साध्य करण्यासाठी शिक्षकांना विविध वांशिक, सांस्कृतिक, सामाजिक-आर्थिक आणि भाषिक गटातील विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक उपलब्धी सुलभ करण्यासाठी त्यांच्या अध्यापनात आणि शिक्षणात बदल करावे लागतील. शिक्षक विविध वांशिक आणि सांस्कृतिक गटांमध्ये वेगवेगळ्या शिकवण्याच्या आणि शिकण्याच्या पद्धती वापरतात. इक्विटी अध्यापनशास्त्राला चालना देण्यासाठी विविध पद्धतींमध्ये सहकारी तंत्रांचा समावेश होतो. एक इक्विटी अध्यापनशास्त्र असे गृहीत धरते की विविध संस्कृती आणि गटांतील शिकणारे अनेक सामर्थ्यांसह शाळेत येतात. बहुसांस्कृतिक सिद्धांतवादी सांस्कृतिक ओळख, संप्रेषण शैली आणि उपेक्षित वांशिक आणि उपेक्षित वांशिकांमधील विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक अपेक्षांचे वर्णन करतात. वांशिक गट बहुधा शिक्षकांच्या मूल्ये, श्रद्धा आणि सांस्कृतिक गृहितकांशी संघर्ष करतात. शाळेतील मध्यमवर्गीय मुख्य प्रवाहातील संस्कृती सांस्कृतिक विसंगती निर्माण करते आणि

डिस्कनेक्ट करते ज्यामुळे शाळेच्या सांस्कृतिक संहिता आणि संप्रेषण शैली अंतर्भूत केलेल्या विद्यार्थ्यांना विशेषाधिकार मिळतात.

जेव्हा इक्विटी अध्यापनशास्त्र वापरले जाते तेव्हा शिक्षक सांस्कृतिकदृष्ट्या प्रतिसादात्मक अध्यापनाचा सराव करतात. ते त्यांच्या विद्यार्थ्यांच्या कौटुंबिक आणि सामुदायिक संस्कृतीचे महत्वाचे पैलू शिक्षण सामग्री आणि पद्धतींमध्ये समाविष्ट करतात. सांस्कृतिकदृष्ट्या प्रतिसाद देणारे शिक्षक देखील "सांस्कृतिक ज्ञान, पूर्वीचे अनुभव, संदर्भ फ्रेम्स आणि वांशिकदृष्ट्या वैविध्यपूर्ण विद्यार्थ्यांच्या कार्यप्रदर्शन शैलींचा वापर त्यांच्यासाठी शिकण्याच्या भेटी अधिक संबंधित आणि प्रभावी करण्यासाठी करतात" (गे, पृ. 29).

- शालेय संस्कृतीला सशक्त बनवणारी शालेय संस्कृती विविध वांशिक, सामाजिक आर्थिक आणि भाषिक गटातील विद्यार्थ्यांना समाविष्ट करून शाळेची संस्कृती आणि संघटना मर्यादित करून समानता वाढवते. शाळेच्या सामाजिक रचनेत विविध संस्कृतीच्या वेगळेपणाची देवाणघेवाण होते. समाजाच्या गरजा लक्षात घेऊन समाजरचनेनुसार त्यांची सुधारणा करणे, तपासणे आवश्यक आहे.

सशक्त शाळेच्या संरचनेसाठी शाळांमधील विविध गटांमध्ये गुणात्मकरीत्या भिन्न संबंध निर्माण करणे आवश्यक आहे. नातेसंबंध सांस्कृतिक फरकांसाठी परस्पर आणि परस्पर आदरावर आधारित असतात जे शाळा-व्यापी उद्दिष्टे, नियम आणि सांस्कृतिक पद्धतींमध्ये दिसून येतात. एक सशक्त शाळा रचना बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचा सराव सुलभ करते आणि शिक्षकांना सामूहिक नियोजन आणि शिकवण्याच्या संधी उपलब्ध करून देते आणि लोकशाही संरचना तयार करून शिक्षक, पालक आणि शाळा कर्मचारी यांना शालेय प्रशासनाची जबाबदारी देते.

३.५ बहुसांस्कृतिक समाजात शिकवण्याची आणि शिकण्याची तत्त्वे

शिक्षक व्यावसायिक विकास:

तत्त्व 1: यामुळे शिक्षकांना समाजातील वांशिक गटांची गुंतागुंतीची वैशिष्ट्ये आणि वंश, वंश, भाषा आणि सामाजिक वर्ग विद्यार्थ्यांच्या वर्तनावर प्रभाव टाकण्यासाठी कोणत्या मार्गांनी संवाद साधतात हे समजून घेण्यात मदत केली पाहिजे.

विद्यार्थी शिक्षण

तत्त्व 2: सर्व शैक्षणिक संस्थांनी शिकण्याच्या आणि उच्च दर्जा पूर्ण करण्यासाठी समान संधी सुनिश्चित केल्या पाहिजेत.

तत्त्व 3: विद्यार्थ्याला हे समजण्यास मदत करण्याची गरज आहे की ज्ञान हे सामाजिकरित्या तयार केले जाते आणि ते संशोधकाचे वैयक्तिक अनुभव तसेच ते ज्या समाजशास्त्रीय आर्थिक आणि राजकीय संदर्भामध्ये राहतात आणि कार्य करतात ते प्रतिबिंबित करते.

तत्त्व 4: विद्यार्थ्यांचा अभ्यासक्रम आणि सह-अभ्यासक्रम उपक्रमांमध्ये सहभाग विद्यार्थ्यांना ज्ञान, कौशल्ये आणि दृष्टीकोन विकसित करण्यास सक्षम करेल ज्यामुळे शैक्षणिक यश वाढेल आणि सकारात्मक आंतरजातीय संबंध वाढतील.

आंतरसमूह संबंध

तत्त्व 5: आंतरसमूह संबंध सुधारण्यासाठी शाळांनी आंतरसमूह संबंध सुधारण्यासाठी क्रॉस कटिंग गट सदस्यत्व तयार केले पाहिजे.

तत्त्व 6: वांशिक आणि वांशिक संबंधांवर नकारात्मक परिणाम करणारे स्टिरियोटाइपिंग आणि इतर संबंधित पूर्वाग्रहांबद्दल शिकणे विद्यार्थ्यांना शिकवले पाहिजे.

तत्त्व 7: आभासी आणि सांस्कृतिक गटांद्वारे सामायिक केलेली मूल्ये विद्यार्थ्यांना शिकवली पाहिजेत उदा. न्याय, समानता, स्वातंत्र्य, शांतता, करुणा आणि दान.

तत्त्व 8: इतर वांशिक, वांशिक, सांस्कृतिक आणि भाषिक गटांतील विद्यार्थ्यांशी प्रभावीपणे संवाद साधण्यासाठी आवश्यक असलेली सामाजिक कौशल्ये त्यांना ज्ञान प्राप्त करण्यास मदत करतात.

तत्त्व 9: परिस्थितींमध्ये सामाजिकरित्या संवाद साधण्याची गरज आहे जेणेकरून विद्यार्थ्यांना भीती आणि चिंता कमी करता येईल.

शालेय प्रशासन, संस्था आणि समानता

तत्त्व 10: शैक्षणिक संस्थांनी हे सुनिश्चित केले पाहिजे की शालेय समुदायाच्या सदस्यांमध्ये निर्णय घेण्यास चालना मिळेल जेणेकरून त्यांच्यात सहयोगी कौशल्ये विकसित होतील आणि विद्यार्थ्यांना जगण्यास आणि काळजी घेण्याचे वातावरण तयार करण्यात मदत होईल.

तत्त्व 11: सर्व सार्वजनिक शाळांना समान रीतीने निधी दिला जाईल याची खात्री करणाऱ्या नेत्यांनी धोरणे विकसित केली पाहिजेत.

मूल्यांकन

तत्त्व 12: जटिल संज्ञानात्मक मूल्यांकन आणि सामाजिक कौशल्ये विकसित करण्यासाठी शिक्षकांनी सांस्कृतिकदृष्ट्या संवेदनशील असलेल्या विविध तंत्रांचा वापर केला पाहिजे.

३.६ स्वाध्याय

थोडक्यात उत्तरे लिहा:

- बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचा अर्थ स्पष्ट करा.
- बहुसांस्कृतिक शिक्षणाची संकल्पना काय आहे?

- बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचे वैशिष्ट्य स्पष्ट करा.
- बहुसांस्कृतिक शिक्षणाची उद्दिष्टे स्पष्ट करा.
- बहुसांस्कृतिक शिक्षणाचे परिमाण स्पष्ट करा.
- बहुसांस्कृतिक समाजात शिकवण्याची आणि शिकण्याची तत्त्वे स्पष्ट करा

३.७ संदर्भ

BANKS, JAMES A., and BANKS, CHERRY A. MCGEE, eds. 2001. Handbook of Research on Multicultural Education. San Francisco: Jossey-Bass.

BANKS, JAMES A.; CORTÉS, CARLOS E.; GAY, GENEVA; GARCIA, RICARDO L.; and OCHOA, ANNA S. 1991. Curriculum Guidelines for Multicultural Education. Washington, DC: National Council for the Social Studies.

BANKS, JAMES A., et al. 2001. Diversity within Unity: Essential Principles for Teaching and Learning in a Multicultural Society. Seattle: Center for Multicultural Education, University of Washington.

Multicultural Education - History, The Dimensions of Multicultural Education, Evidence of the Effectiveness of Multicultural Education - Students, Cultural, Ethnic, and School – State University.
com <https://education.stateuniversity.com/pages/2252/Multicultural-Education.html#ixzz7HfwtzsyF>

Webliography

<https://www.slideshare.net/hanifnandazakaria/the-characteristics-of-multicultural-education>

<https://www.myschoolr.com/blog/what-is-multicultural-education-advantages-and-disadvantages.html>

<https://education.stateuniversity.com/pages/2252/Multicultural-Education.html>

<https://study.com/academy/lesson/multicultural-education-definition-approaches-quiz.html>

मानवी हक्क शिक्षण

घटक संरचना

४.० उद्दिष्टे

४.१ प्रस्तावना

४.२ मानवी हक्क आणि मानवी हक्क शिक्षणाचे स्वरूप, अर्थ आणि संकल्पना

४.२.१ मानवी हक्कांचे स्वरूप

४.२.२ मानवी हक्क आणि मानवी हक्क शिक्षणाचा अर्थ आणि संकल्पना

४.२.३ मानवी हक्क शिक्षणाची संकल्पना

४.२ ४ मानवी हक्क म्हणून मानवी हक्कांमध्ये शिक्षण

४.३ मानवी हक्कांचे प्रकार

४.४ मानवी हक्क शिक्षणाचे प्रतिमाने

४.४.१ मूल्य आणि जागरूकता

४.४.२ जबाबदारी

४.४.३ परिवर्तनात्मक

४.५ सारांश

४.६ तुमची प्रगती तपासा

४.७ संदर्भ

४.० उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर, तुम्ही हे करू शकाल:

- मानवी हक्क आणि मानवी हक्क शिक्षणाचे स्वरूप, अर्थ आणि संकल्पना समजून घ्याल.
- मानवी हक्कांच्या प्रकारांचे वर्णन कराल.
- मानवी हक्क शिक्षणाचे विविध प्रतिमाने स्पष्ट कराल.

४.१ प्रस्तावना

हक्क हा एक कायदेशीर हक्क आहे जो आपण करू शकतो. मानवी हक्क हे कवच आहेत जे वेगवेगळ्या नियमांपासून, नियमांपासून आपले संरक्षण करतात, आपण कसे वागले पाहिजे हे आपण शिकू शकतो आणि समजू शकतो. मानवाधिकार देखील ज्युरी म्हणून काम करतात ज्यांच्याकडे आपण अपील करू शकतो. मानवी हक्क जगातील प्रत्येक व्यक्तीचे आहेत आणि ते आपल्याला वागण्याचे आणि वागण्याचे स्वातंत्र्य देते. मानवी हक्क कोणत्याही व्यक्तीकडून हिरावून घेतले जाऊ शकत नाहीत होय, ते लागू करताना काही प्रमाणात निर्बंध घालता येतात. मानवी हक्क हे तुमचे स्थान, जात, धर्म या गोष्टींचा विचार न करता आहेत. मानवी हक्क आपल्याला इतरांचा आदर करण्यास आणि इतरांकडून आदर प्राप्त करण्यास शिकवतात.

४.२ मानवी हक्क आणि मानवी हक्क शिक्षणाचे स्वरूप, अर्थ आणि संकल्पना

४.२.१ मानवी हक्कांचे स्वरूप

मानवी हक्कांमध्ये काही वैशिष्ट्ये आहेत जी त्याचे स्वरूप ठरवतात.

- मानवी हक्क अविभाज्य आहेत: मानवी हक्कांचे अविभाज्य स्वरूप त्याच्या अपरिवर्तनीयतेचे स्पष्टीकरण देते जे व्यक्तीच्या स्वतःच्या अस्तित्वातून प्राप्त होते. हे एखाद्या व्यक्तीला त्याच्या जन्मापासूनच बहाल केले जाते. ते जात, पंथ, धर्म, लैंगिक ओळख किंवा राष्ट्रीयत्व विचारात न घेता सर्व लोकांमध्ये अस्तित्वात आहेत. एखाद्या व्यक्तीचे मानवी हक्क त्याच्या मृत्यूनंतरही बहाल केले जातात. विविध धर्मांमध्ये आढळणाऱ्या विविध विधींवरून हे स्पष्टपणे दिसून येते.

- मानवी हक्क महत्वाचे आणि आवश्यक आहेत: एखाद्या व्यक्तीचे शारीरिक, नैतिक, आध्यात्मिक आणि सामाजिक कल्याण मानवी हक्कांशिवाय निरर्थक आहे. मानवी हक्कांमुळे आपला नैतिक आणि भौतिक दृष्टिकोन बदलू शकतो. मानवी प्रतिष्ठेशी मानवी हक्कांचा दुवा: आम्ही इतर व्यक्तीला दिलेली वागणूक पुरुष असो वा महिला, श्रीमंत असो की गरीब असो ती सर्व मानवी प्रतिष्ठेशी संबंधित आहे.

- अपरिवर्तनीय मानवी हक्क: मानवी हक्क हे निरपेक्ष आहेत: ते कोणत्याही प्रभावाने किंवा शक्तीने हिरावून घेतले जाऊ शकत नाहीत कारण हे अधिकार मानवी सभ्यतेमध्ये माणसाच्या सामाजिक स्वभावातून उद्भवतात आणि विशिष्ट घटकाशी संबंधित आहेत कारण तो एक सजीव प्राणी आहे. परिणामी मानवी हक्क हे नैतिक अधिकारांसारखे आहेत.

- जीवनाच्या उद्देशाच्या समाधानासाठी मानवी हक्क आवश्यक मानले जातात: मानवी अस्तित्वाचे एक उद्दिष्ट आहे. "मानवी हक्क" हा शब्द इच्छित उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या घटकांशी संबंधित आहे. खरोखर पवित्र, अभेद्य आणि अपरिवर्तनीय अधिकार मर्यादित करण्याचा किंवा रद्द करण्याचा अधिकार कोणत्याही सरकारला नाही.

- मानवी हक्क सार्वत्रिक आहेत: मानवी हक्क हे कोणत्याही भाग्यवान लोकांच्या गटाचे प्राधान्य क्षेत्र नाही. मानवी हक्क हे मूलतः सार्वत्रिक आहेत, ज्यात कोणताही विचार किंवा अपवाद नाही. देवत्व, प्रतिष्ठा आणि समानता या अधिकारांना आधार देणारी मूल्ये मानवी स्वभावात अंतर्भूत आहेत.

- मानवी हक्क कधीच अंतिम नसतात: माणूस हा एक सामाजिक प्राणी आहे जो नागरी समाजात राहतो जो जवळजवळ नेहमीच त्याचे हक्क आणि स्वातंत्र्य वापरण्याची क्षमता मर्यादित करतो. मानवी हक्क हे त्या संबंधित अडचणी किंवा दावे आहेत जे सामान्य फायद्यासाठी योगदान देतात आणि अशा प्रकारे राज्याद्वारे त्यांच्या कायद्याद्वारे मान्य केले जातात आणि व्यक्तींना दिले जातात. म्हणून, प्रत्येक अधिकार काही मर्यादांना जबाबदार आहे.

- मानवी हक्क स्थिर नसतात; त्याऐवजी, ते दोलायमान आहेत: मानवी हक्क राज्याच्या सामाजिक-पर्यावरण-सांस्कृतिक आणि राजकीय संदर्भानुसार वाढतात. न्यायाधीशांनी अशा प्रकारे केसेस हाताळल्या पाहिजेत जे विकसित होत असलेल्या समाज मूल्यांशी सुसंगत असतील. च्या साठी

उदा., शारीरिकदृष्ट्या अपंग असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी खास सुसज्ज शाळा उपलब्ध करून देणे.

- राज्य नियंत्रणावरील मर्यादा म्हणून मानवी हक्क: मानवी हक्कांचा अर्थ असा आहे की प्रत्येक व्यक्तीचे अशा स्वातंत्र्य आणि फायद्यांसाठी त्याच्या किंवा तिच्या समाजावर कायदेशीर दावे आहेत. त्यामुळे मानवाधिकार राज्याच्या अधिकारावर मर्यादा घालतात. हे राज्याच्या अधिकारांवर नकारात्मक निर्बंधांचे रूप घेऊ शकतात, व्यक्तींच्या अपरिहार्य स्वातंत्र्यांचे उल्लंघन करण्यापासून रोखण्याचा प्रयत्न करू शकतात किंवा ते राज्यावरील मागण्यांचे रूप घेऊ शकतात, म्हणजे, राज्याच्या वचनबद्धतेचे. (एन, 1948)

४.२.२ मानवी हक्क आणि मानवी हक्क शिक्षणाचा अर्थ आणि संकल्पना

मॅगना कार्टा म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या बायबलसंबंधी कराराला प्रथम मानवाधिकार घोषणा म्हणून व्यापकपणे मानले जाते. (विकास ए. 2020) ऑक्सफर्ड डिक्शनरीच्या व्याख्येनुसार, मानवी हक्क हा प्रत्येक व्यक्तीचा हक्क आहे असे मानले जाते.

मानवी हक्कांची संकल्पना दोन पैलू वापरून तयार केली जाऊ शकते. अ) समाजशास्त्रीय आणि ब) राजकीय.

अ) समाजशास्त्रीय: मानवाधिकार समाजशास्त्राच्या विलंबित विकासाचे स्पष्टीकरण देणारा एक महत्वाचा घटक समाजशास्त्राच्या परंपरेत स्वतःहून संभाव्य आहे. बहुतेकदा हे समाजशास्त्रज्ञ जे मानवी हक्कांची चौकशी करतात ते मान्य करतात की वैयक्तिक हक्कांच्या मानक कल्पनेबद्दल समाजशास्त्रात खरोखरच अविश्वास आहे. मॅक्स वेबर यांसारख्या शास्त्रीय समाजशास्त्रज्ञांच्या इतिहासाने, ज्यांनी नैसर्गिक कायद्याची घसरण आणि न्यायिक युक्तिवादाचा परिचय करून दिला, आणि कार्ल मार्क्स, ज्यांनी वैयक्तिक

हक्कांना केवळ तत्त्वज्ञान म्हणून पाहिले, त्यांनी नागरी स्वातंत्र्याच्या समाजशास्त्राच्या विकासात बराच काळ अडथळा आणला आहे. (पिटो-डुचिन्स्की, 2011)

हे लक्षात घेता, हे उल्लेखनीय नाही की, युद्धोत्तर काळात, नागरिकांच्या स्थितीचे समाजशास्त्र हे मानवी हक्कांच्या समाजशास्त्राच्या बदलाचे एक प्रकार म्हणून काम करते. शेवटी, नागरिकत्व मानवी हक्कांच्या अमूर्त आणि मानवतावादी संकल्पनेला सैद्धांतिकदृष्ट्या व्यवहार्य आणि अनुभवजन्यदृष्ट्या विश्वासाह समाजशास्त्रीय पर्याय देते.

अलिकडच्या दशकांमध्ये मानवी हक्कांच्या स्पष्टपणे भिन्न समाजशास्त्राने त्याचे प्रोफाइल प्रभावित केले असले तरीही, मानवी हक्कांच्या तपासणीमधील विषय क्षेत्र आणि बहु-अनुशासनात्मक किंवा सहयोगाची आवश्यकता किंवा प्राधान्य याबद्दल अजूनही वादविवाद आहे. तत्त्वज्ञान, इतिहास, राज्यशास्त्र आणि कायदा यासारख्या इतर विषयांतील कल्पना देखील समाजशास्त्राद्वारे उधार घेतल्या गेल्या आहेत, ज्यामुळे मानवी हक्कांबद्दल समाजशास्त्रीय ज्ञान सशक्त होते.

ब) राजकीय: पक्षाचे नेते आणि मुत्सद्दी यांच्यात मानवी हक्क हा वारंवार चर्चेचा विषय बनला आहे ज्यांना राज्यांना शिस्त लावण्यासाठी आणि सुसंस्कृत करण्यासाठी विचारांच्या सामर्थ्यावर जोर द्यायचा आहे. या प्रवृत्तीला आंतरराष्ट्रीय निषेध समाजशास्त्राने काही प्रमाणात उघड केले आहे, जे जागतिक कायदेशीर मानदंडांच्या विकासामध्ये जागतिकीकरणाच्या भूमिकेवर प्रकाश टाकते.

४.२.३ मानवी हक्क शिक्षणाची संकल्पना

1950 आणि 1960 च्या दशकात, मानवी हक्क शिक्षणाची व्याख्या करण्याच्या प्रयत्नांमुळे औपचारिक शालेय वातावरणात तरुण लोकांसाठी वैचारिक ज्ञानावर प्रकाश पडला. 1970 च्या दशकापर्यंत, बहुतेक शिक्षकांनी गंभीर विचार कौशल्ये तसेच ज्यांच्या हक्कांचे उल्लंघन केले आहे त्यांच्याबद्दल चिंता किंवा सहानुभूती समाविष्ट करण्यासाठी संकल्पना विस्तृत केली होती. तथापि, महत्त्व, तरुणांसाठी शालेय-आधारित शिक्षणावर राहिले, ज्यामध्ये वैयक्तिक जबाबदारी किंवा अधिकारांचा प्रचार आणि संरक्षण करण्यासाठी किंवा समाजात बदल घडवून आणण्यासाठी कृतीवर फारसा जोर देण्यात आला नाही.

युनायटेड नेशन्स डेकेड फॉर ह्युमन राइट्स एज्युकेशन (1995-2004) ने मानवी हक्क शिक्षणाची व्याख्या "प्रशिक्षण, प्रसार आणि माहितीचे प्रयत्न अशी केली आहे ज्याचा उद्देश ज्ञान आणि कौशल्ये प्रदान करून आणि वृत्तीच्या मोल्लिंगद्वारे मानवी हक्कांची सार्वत्रिक संस्कृती निर्माण करण्याच्या उद्देशाने आहे. ज्यांना निर्देशित केले आहे:

- (a) मानवी हक्क आणि मूलभूत स्वातंत्र्यांचा आदर मजबूत करणे.
- (b) मानवी व्यक्तिमत्त्वाचा पूर्ण विकास आणि त्याच्या प्रतिष्ठेची भावना.
- (c) सर्व राष्ट्रे, स्थानिक लोक आणि वांशिक, राष्ट्रीय, वांशिक, धार्मिक आणि भाषिक गटांमधील समज, आदर, लैंगिक समानता आणि मैत्रीचा प्रचार.
- (d) सर्व व्यक्तींना मुक्त समाजात प्रभावीपणे सहभागी होण्यास सक्षम करणे.

(e) शांतता राखण्यासाठी संयुक्त राष्ट्रांच्या उपक्रमांना चालना देणे. (फ्लॉवर्स एट अल., 2000)

मानवी हक्क शिक्षण

४.२. ४ मानवी हक्क म्हणून मानवी हक्कांमध्ये शिक्षण

मानवी हक्कांचे शिक्षण हा मूलभूत मानवी हक्क आणि जबाबदारी दोन्ही आहे: मानवी हक्कांचा सार्वत्रिक जाहीरनामा (UDHR) "प्रत्येक व्यक्ती आणि समाजाच्या प्रत्येक अवयवाला" "विद्यार्थ्यांना या अधिकारांचा आणि स्वातंत्र्यांचा आदर वाढवण्यासाठी शिक्षित करण्याचे उद्दिष्ट ठेवते." नागरी आणि राजकीय हक्कांवरील आंतरराष्ट्रीय करारानुसार (ICCPR), सरकार "लोकांना [त्यांच्या] अधिकारांबद्दल शिकण्यात अडथळा आणू शकत नाही." (फ्लॉवर्स एट अल., 2000)

मानवी हक्क शिक्षणाची उद्दिष्टे:

मानवाधिकार शिक्षण मानवाधिकारांबद्दल शिकवते आणि त्यांचे समर्थन करते.

मानवाधिकारांचा आदर, संरक्षण आणि संवर्धन करण्यासाठी लोकांना समजून घेणे, मूल्य देणे आणि जबाबदारी घेणे हे त्याचे ध्येय आहे. सशक्तीकरण, एक प्रक्रिया ज्याद्वारे लोक आणि समुदाय अधिक वैयक्तिक स्वातंत्र्य मिळवतात आणि त्यांच्यावर परिणाम करणारे निर्णय, मानवी हक्क शिक्षणाचा एक आवश्यक परिणाम आहे. मानवाधिकार शिक्षणाचे उद्दिष्ट हे आहे की लोकांनी सर्वासाठी मानवी हक्क, न्याय आणि सन्मान मिळवण्यासाठी प्रयत्न करणे.

मानवाधिकार सूचना लोकांना मानवाधिकार माहिती प्रदान करते ज्यामध्ये शिक्षणाचा समावेश होतो -

- सर्व लोकांच्या आंतरिक प्रतिष्ठेबद्दल आणि सन्मानाने वागण्याचा अधिकार
- सार्वत्रिकता, अविभाज्यता आणि परस्परावलंबन यासारख्या मानवी हक्कांच्या तत्वांशी संबंधित
- मानवी हक्क शांततापूर्ण मार्गाने निर्णय घेण्याच्या सहभागाला आणि संघर्षाचे निराकरण कसे प्रोत्साहन देतात याबद्दल
- इतिहास आणि मानवी हक्कांच्या चालू उत्क्रांतीशी संबंधित
- आंतरराष्ट्रीय कायद्याशी संबंधित, जसे की मानवी हक्कांची सार्वत्रिक घोषणा आणि बाल हक्कांचे अधिवेशन.
- प्रादेशिक, राष्ट्रीय, राज्य आणि स्थानिक कायद्याबद्दल जे आंतरराष्ट्रीय मानवाधिकार कायद्याला बळकटी देतात
- मानवी हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी मानवी हक्क कायद्याचा वापर करणे आणि उल्लंघन करणाऱ्यांना त्यांच्या कृतींचा हिशेब मागणे

- छळ, नरसंहार किंवा महिलांवरील हिंसाचार आणि त्यांना कारणीभूत असलेल्या सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, वांशिक आणि लैंगिक शक्तींसारख्या मानवी हक्कांच्या उल्लंघनांबद्दल
- मानवी हक्कांचा प्रचार, संरक्षण आणि आदर करण्यासाठी जबाबदार असलेल्या व्यक्ती आणि एजन्सीबद्दल

४.३ मानवी हक्कांचे प्रकार

संयुक्त राष्ट्रसंघाने मानवी हक्कांच्या सार्वभौमिक घोषणापत्राद्वारे मूलभूत मानवी हक्कांना जगभरात मान्यता देण्याचे घोषित केले आहे. युनायटेड नेशन्स जनरल असेंब्लीने १० डिसेंबर १९४८ रोजी पॅरिस, फ्रान्समधील पॅलेस डी चाइलोट येथे ही घोषणा केली.

ही घोषणा ३० लेखांनी बनलेली आहे जी व्यक्तीच्या हक्कांची पुष्टी करते. ते ३० लेख आता ३० सार्वभौमिक घोषणापत्र किंवा ३० मूलभूत मानवी हक्क म्हणून ओळखले जातात. (नेशनस एट अल., १९४८)

- सर्व व्यक्ती स्वतंत्र आणि समान आहेत: सर्व मानव स्वतंत्र आणि समान सन्मान आणि अधिकारांसह जन्माला आले आहेत. ते तर्काने आणि नैतिकतेच्या भावनेने सुसज्ज आहेत आणि त्यांनी एकमेकांशी बंधुभावाने वागले पाहिजे.
- कोणताही भेदभाव नाही: प्रत्येकाला वंश, रंग, लिंग, भाषा, धर्म, राजकीय किंवा इतर धारणा, राष्ट्रीय किंवा सामाजिक मूल, मालमत्ता, जन्म किंवा इतर स्थितीची पर्वा न करता सर्व अधिकार आणि स्वातंत्र्यांचा विशेषाधिकार आहे. शिवाय, व्यक्तीच्या राजकीय, न्यायिक, किंवा जागतिक स्थितीच्या आधारावर तो किंवा व्यक्ती ज्या देशाचा किंवा प्रदेशाचा आहे त्या प्रदेशात कोणताही भेद केला जाणार नाही.
- जगण्याचा अधिकार: आपल्या सर्वांना जगण्याचा, स्वातंत्र्याचा आणि वैयक्तिक संरक्षणाचा अधिकार आहे.
- गुलामगिरी निषिद्ध आहे: कोणालाही गुलामगिरीत किंवा बंधपत्रात ठेवले जाणार नाही; गुलामगिरी आणि गुलामांचा व्यापार त्यांच्या सर्व प्रकारांना प्रतिबंधित केला जाईल.
- कोणताही छळ किंवा अमानुष वागणूक दिली जाणार नाही: कोणाशीही गैरवर्तन केले जाणार नाही किंवा कठोर, अमानुष किंवा अपमानास्पद वागणूक देण्यास भाग पाडले जाणार नाही.
- कायद्याचा वापर करण्याचा समान अधिकार: प्रत्येकाला सर्वत्र कायद्यासमोर एक व्यक्ती म्हणून मान्यता मिळण्याचा अधिकार आहे.

- कायद्यासमोर समान असणे: प्रत्येकजण कायद्यासमोर समान आहे आणि कायद्यानुसार समान संरक्षणाचा अधिकार आहे. प्रत्येकास बेकायदेशीर भेदभाव आणि अशा पक्षपाती आरोपापासून संरक्षण मिळण्याचा अधिकार आहे.
- न्यायालयात समान वागणूक मिळण्याचा अधिकार: प्रत्येकाला घटनेने किंवा कायदेशीर व्यवस्थेने दिलेल्या मूलभूत अधिकाराचा भंग करणाऱ्या कृत्यांसाठी सक्षम राष्ट्रीय न्यायाधिकरणाद्वारे प्रभावी उपाय करण्याचा अधिकार आहे.
- कोणतीही अन्यायकारक अटक होणार नाही: कोणालाही अनियंत्रितपणे अटक केली जाणार नाही, कोठडीत ठेवले जाणार नाही किंवा बाहेर काढले जाणार नाही.
- ज्युरीद्वारे खटला: प्रत्येकाला त्याची कर्तव्ये आणि विशेषाधिकारांचे निर्धारण करण्यासाठी अपील करण्याचा आणि निष्पक्ष ज्युरीद्वारे सार्वजनिक सुनावणी करण्याचा अधिकार आहे, तसेच विशेषतः त्याच्या विरुद्ध असलेल्या कोणत्याही खुनाच्या गुन्ह्यासाठी.
- गुन्हेगारीरीत्या उत्तरदायित्व सिद्ध होईपर्यंत निर्दोष: चुकीचे कृत्य केल्याचा आरोप असलेल्या प्रत्येकास न्यायालयीन कार्यवाहीमध्ये कायद्यानुसार दोषी सिद्ध होईपर्यंत संरक्षण मिळण्याचा अधिकार आहे ज्यामध्ये त्याने त्याच्या संरक्षणासाठी सर्व आवश्यक हमी मिळवल्या आहेत. एखाद्या बेकायदेशीर कृत्यावर आधारित फौजदारी गुन्ह्यासाठी कोणीही जबाबदार नाही ज्यामध्ये देशांतर्गत किंवा परदेशी कायद्यांतर्गत दंडनीय गुन्हा करण्याचा निर्णय घेण्यात आला नाही.
- गोपनीयतेचा अधिकार: कोणालाही त्याची गोपनीयता, कुटुंब, घर किंवा पत्रव्यवहार किंवा त्याच्या प्रतिष्ठेला किंवा प्रतिष्ठेला धमकावल्याबद्दल अटक केली जाणार नाही. अशा हस्तक्षेप किंवा हल्ल्यांपासून संरक्षण करण्याची प्रत्येकाची न्यायालयीन जबाबदारी आहे.
- हालचाल आणि राहण्याचे स्वातंत्र्य: प्रत्येकाला प्रत्येक राज्याच्या हद्दीत मुक्तपणे हलण्याचा आणि राहण्याचा अधिकार आहे. प्रत्येकाला स्वतःच्या देशासह कोणत्याही देशात सोडण्याचा आणि परत जाण्याचा अधिकार आहे.
- राहण्याची परवानगी घेण्याचा अधिकार: प्रत्येकाला इतर देशांतील छळापासून आश्रय घेण्याचा आणि प्राप्त करण्याचा अधिकार आहे.
- राष्ट्रीयत्व हक्क: प्रत्येकाला राष्ट्रीयत्व मिळण्याचा अधिकार आहे. कोणालाही स्वैरपणे त्याचे राष्ट्रीयत्व काढून टाकले जाणार नाही किंवा त्याला त्याचे राष्ट्रीयत्व बदलण्याचा अधिकार नाकारला जाणार नाही.
- लग्न करण्याचा आणि मुलांना जन्म देण्याचा अधिकार: पूर्ण वयाच्या पुरुष आणि स्त्रियांना वंश, राष्ट्रीयता किंवा धर्माचा विचार न करता लग्न करण्याचा आणि मुले

होण्याचा अधिकार आहे. त्यांना विवाहात, विवाहादरम्यान आणि घटस्फोटानंतर समान संधी मिळण्याचा हक्क आहे. नियोजित जोडीदाराच्या मुक्त आणि अनिर्बंध संमतीनेच विवाह केला जाऊ शकतो. कुटुंब हे समाजाचे नैसर्गिक आणि मूलभूत समूह एकक आहे आणि ते समाज आणि राज्य या दोघांकडून कायद्याने संरक्षित आहे.

- मालमत्तेचा मालकी हक्क: प्रत्येकाला स्वतःच्या किंवा इतरांसोबत भागीदारीत मालमत्तेचा मालकी हक्क आहे. कोणाचीही मालमत्ता मनमानी पद्धतीने हिसकावून घेतली जाणार नाही.
- धार्मिक आणि विचारस्वातंत्र्य: प्रत्येकाला मतस्वातंत्र्य, बरोबर-अयोग्य याची जाणीव आणि धर्माचा अधिकार आहे; यामध्ये त्याचा धर्म किंवा श्रद्धा बदलण्याचे स्वातंत्र्य तसेच त्याचा धर्म किंवा शिकवण, आचरण, उपासना आणि पाळण्यात आपली श्रद्धा प्रकट करण्याचे स्वातंत्र्य, मग ते एकटे किंवा इतरांसह सार्वजनिक किंवा खाजगी असो.
- विचार आणि मत स्वातंत्र्य: प्रत्येकाला अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकार आहे आणि हस्तक्षेप न करता मत मांडण्याचे स्वातंत्र्य आहे, तसेच कोणत्याही माध्यमांद्वारे आणि मर्यादा लक्षात न घेता ज्ञान आणि माहिती शोधण्याचे, प्राप्त करण्याचे आणि प्रदान करण्याचे स्वातंत्र्य आहे.
- एकत्र येण्याची क्षमता: प्रत्येकाला मुक्तपणे एकत्र येण्याचा आणि शांततापूर्ण पद्धतीने परस्परसंबंध ठेवण्याचा अधिकार आहे. कोणावरही संस्थेत प्रवेश करण्यास भाग पाडले जाऊ शकत नाही.
- अधिकार म्हणून लोकशाही: प्रत्येकाला त्याच्या किंवा तिच्या देशाच्या सरकारमध्ये प्रत्यक्षपणे किंवा मुक्तपणे निवडून आलेल्या प्रतिनिधींमार्फत सहभागी होण्याचा अधिकार आहे. त्याच्या देशात, प्रत्येकाला सार्वजनिक सेवेत समान हक्क आणि प्रवेश आहे.
- सामाजिक सुरक्षेचा अधिकार: प्रत्येकाला, समाजाचा एक भाग म्हणून, सुरक्षित राहण्याचा आणि त्याच्या प्रतिष्ठेसाठी आणि त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या मुक्त विकासासाठी आवश्यक असलेल्या आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक अधिकारांची प्राप्ती करण्याचा अधिकार आहे. राष्ट्रीय प्रयत्न आणि जागतिक सहकार्य आणि प्रत्येक राज्याच्या संस्था आणि संसाधनांच्या संबंधात.
- काम करण्याचा अधिकार: प्रत्येकाला काम करण्याचा अधिकार आहे, स्वतःची नोकरी निवडण्याचा अधिकार आहे, कामाच्या योग्य आणि अनुकूल परिस्थितीचा अधिकार आहे आणि बेरोजगारीपासून संरक्षण करण्याचा अधिकार आहे. प्रत्येकाला वंश किंवा लिंगाचा विचार न करता समान कामासाठी समान वेतन मिळण्याचा अधिकार आहे. प्रत्येकाला त्याच्या हिताचे रक्षण करण्यासाठी कामगार संघटना संघटित करण्याचा आणि त्यात सामील होण्याचा अधिकार आहे.

- विश्रांतीचा आणि सुट्टीचा अधिकार: प्रत्येकाला विश्रांती आणि करमणुकीचा अधिकार आहे, ज्यामध्ये कामाच्या तासांची वाजवी मर्यादा आणि नियमितपणे सशुल्क सुट्ट्यांचा समावेश आहे.
- सामाजिक सेवांचा अधिकार: प्रत्येकाला अन्न, वस्त्र, निवारा, वैद्यकीय सेवा आणि आवश्यक सामाजिक सेवांसह त्याच्या स्वतःच्या किंवा तिच्या कुटुंबाच्या आरोग्य आणि कल्याणासाठी पुरेशा जीवनमानाचा अधिकार आहे, आणि बेरोजगारी, आजारपण, अपंगत्व, विधवात्व, म्हातारपण, किंवा त्याच्या नियंत्रणाबाहेरच्या परिस्थितीमुळे उपजीविकेचा अभाव असल्यास सुरक्षिततेचा अधिकार. मातृत्व आणि बालपण विशेष काळजी आणि लक्ष देण्यास पात्र आहे. सर्व मुलांना समान प्रमाणात सामाजिक संरक्षण मिळणे आवश्यक आहे.
- शिक्षणाचा अधिकार: प्रत्येक व्यक्तीला शिक्षणाचा अधिकार आहे. किमान प्राथमिक आणि माध्यमिक स्तरावर शिक्षण मोफत असले पाहिजे. प्राथमिक शिक्षण अनिवार्य असेल. तांत्रिक आणि व्यावसायिक शिक्षण सहज उपलब्ध झाले पाहिजे आणि उच्च शिक्षण सर्वांसाठी गुणवत्तेच्या आधारावर उपलब्ध करून दिले पाहिजे.
- सांस्कृतिक आणि कलात्मक हक्क: प्रत्येकाला त्यांच्या समुदायाच्या सांस्कृतिक जीवनात मुक्तपणे सहभागी होण्याची, कलेचा आनंद घेण्याची आणि वैज्ञानिक शोधाचा लाभ घेण्याची संधी आहे. कोणत्याही वैज्ञानिक, साहित्यिक किंवा कलात्मक निर्मितीच्या परिणामी त्याच्या नैतिक आणि भौतिक हितसंबंधांचे रक्षण करण्याचा अधिकार प्रत्येकाला आहे ज्याचा तो लेखक आहे.
- जागतिक स्तरावर, स्वातंत्र्य आहे: प्रत्येकाला सामाजिक आणि आंतरराष्ट्रीय व्यवस्थेचा अधिकार आहे जो त्यांना या घोषणेमध्ये अंतर्भूत असलेले अधिकार आणि स्वातंत्र्य खरोखर समजून घेण्यास अनुमती देतो.
- कायदानुसार: प्रत्येकाच्या समाजाप्रती जबाबदाऱ्या असतात आणि या जबाबदाऱ्यांमधूनच व्यक्तीचे व्यक्तिमत्त्व मुक्तपणे आणि पूर्णतः विकसित होऊ शकते. प्रत्येकजण केवळ त्याच्या हक्कांच्या आणि स्वातंत्र्यांच्या वापरामध्ये अशा मर्यादांच्या अधीन असेल ज्या केवळ कायद्याद्वारे निश्चित केल्या जातात आणि इतरांच्या हक्कांचा आणि स्वातंत्र्यांचा आदर करणे आणि नैतिकता, सार्वजनिक सुव्यवस्थेच्या न्याय्य आवश्यकतांची पूर्तता करणे या हेतूने निश्चित केले जाते. तसेच लोकशाही देशात सामान्य कल्याण.
- मानवी हक्क रद्द केले जाऊ शकत नाहीत: या घोषणेतील कोणत्याही गोष्टीचा अर्थ कोणत्याही राज्य, समूह किंवा व्यक्तीला कोणत्याही क्रियाकलापात गुंतण्याचा किंवा त्यात अंतर्भूत अधिकार आणि स्वातंत्र्य नष्ट करण्याच्या उद्देशाने कोणतीही कृती करण्याचा अधिकार प्रदान केला जाऊ नये.

४.४ मानवी हक्क शिक्षणाचे प्रतिमाने

४.४.१ मूल्य आणि जागरूकता

तात्विक-ऐतिहासिक दृष्टिकोनावर आधारित, मूल्ये आणि जागरूकता प्रतिमाने "मानवी हक्क समस्यांचे मूलभूत ज्ञान प्रसारित करण्यावर आणि सार्वजनिक मूल्यांमध्ये त्याचे एकीकरण सुलभ करण्यावर लक्ष केंद्रित करते." हे प्रतिमाने जेव्हा बहुतेक लोक मानवी हक्कांचा विचार करतात त्याबद्दल विचार करतात, सामान्य लोक लक्ष्य गट म्हणून आणि आंतरराष्ट्रीय मानवी हक्कांपासून ते अधिक सांस्कृतिकदृष्ट्या आधारित समस्यांपर्यंतचे विषय.

नागरिकत्व, इतिहास, सामाजिक विज्ञान आणि कायदा-संबंधित शिक्षण वर्गातील मानवी हक्क-संबंधित धडे ही मूल्ये आणि जागरूकता मॉडेलची उदाहरणे आहेत, जसे की औपचारिक आणि अनौपचारिक युवा प्रोग्रामिंगमध्ये मानवी हक्क-संबंधित थीमचा समावेश आहे (उदा. कला. , मानवी हक्क दिन, वादविवाद क्लब).

४.४.२ जबाबदारी

उत्तरदायित्व मॉडेल हे मानवी हक्कांच्या कायदेशीर आणि राजकीय दृष्टिकोनाशी जोडलेले आहे ज्यामध्ये मॉडेलद्वारे लक्षित विद्यार्थी आधीच व्यावसायिक भूमिकांद्वारे गुंतलेले आहेत. हे मॉडेल प्रशिक्षण आणि नेटवर्किंगद्वारे लागू केले गेले आहे, ज्यामध्ये न्यायालयीन प्रकरणे, आचारसंहिता आणि माध्यमांना कव्हर केलेले हाताळणी यासारख्या संकल्पना आहेत.

उत्तरदायित्व मॉडेलमध्ये मानवाधिकार आणि समुदाय कार्यकर्त्यांना मानवाधिकाऱ्यांच्या उल्लंघनाचा मागोवा घेण्यासाठी आणि रेकॉर्ड करण्याच्या तंत्रात प्रशिक्षण देणे, तसेच योग्य राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय संस्थांकडे तक्रारी सबमिट करण्याच्या प्रक्रियेचा समावेश आहे.

४.४.३ परिवर्तनात्मक

हे शैक्षणिक प्रतिमाने मानवी हक्कांच्या मानसशास्त्रीय आणि समाजशास्त्रीय घटकांवर भर देते. ही पद्धत अशा विषयांसाठी योग्य आहे ज्यात असुरक्षित समुदायांचा समावेश आहे आणि ज्यांना या विषयाचा वैयक्तिक अनुभव आहे, जसे की महिला आणि अल्पसंख्याक. या मॉडेलचे प्राथमिक उद्दिष्ट हे आहे की अत्याचार पीडित आणि दुखापतींसारख्या व्यक्तींना सक्षम बनवणे. हे मॉडेल मानवी हक्कांच्या उल्लंघनाची कुबुली देण्याबरोबरच असे गुन्हे रोखण्यासाठी वचनबद्ध आहे. (टिबिट्स, 2017)

ट्रान्सफॉर्मेशनल प्रतिमाने अशा कार्यक्रमांमध्ये आढळू शकते जे निर्वासित शिबिरे, संघर्षोत्तर समाज, घरगुती अत्याचाराचे बळी आणि कमी उत्पन्न असलेल्या लोकांना सेवा देतात. "मानवी हक्क समुदाय" ची उदाहरणे आहेत ज्यात प्रशासकीय संस्था, स्थानिक गट आणि नागरिक "मानवी हक्कांच्या सार्वभौमिक घोषणेशी संबंधित असलेल्या पारंपारिक विश्वास, सामूहिक स्मृती आणि आकांक्षा तपासतात." (कोएनिंग 2000).

४.५ सारांश

- मानवी हक्कांची वैशिष्ट्ये: अविभाज्य, महत्त्वपूर्ण आणि आवश्यक, मानवी सन्मान, जीवनाच्या उद्देशाच्या तृतीयांश आवश्यक मानले जाते, सार्वत्रिक, कधीही अंतिम नाही आणि राज्य नियंत्रणावरील मर्यादा.
- मानवी हक्कांची संकल्पना समाजशास्त्रीय आणि राजकीय पैलू वापरून तयार केली जाऊ शकते.
- मानवी हक्क शिक्षणाचे तीन मॉडेल: मूल्य आणि जागरूकता, उत्तरदायित्व आणि परिवर्तनात्मक

४.६ तुमची प्रगती तपासा

- मानवी हक्कांचा अर्थ सांगा?
- मानवी हक्क शिक्षणाचे स्वरूप स्पष्ट करा?
- मानवी हक्क शिक्षणाची संकल्पना परिभाषित करा?
- विविध प्रकारच्या मानवी हक्कांचे वर्णन करा.
- मानवी हक्क शिक्षणाचे मॉडेल स्पष्ट करा?

४.७ संदर्भ

- Flowers, N., Bernbaum, M., Rudelium-Palmer, K., Tolman, J., Human Rights USA., & Stanley Foundation. (2000). *Human rights education handbook: effective practices for learning, action, and change*.
- N. (1948). *Human rights: nature and constituents*. [www.mu.ac.in/myweb_test/SYBA StudyMaterial/fc.pdf](http://www.mu.ac.in/myweb_test/SYBA%20StudyMaterial/fc.pdf)
- Nations, U., Declaration, U., Rights, H., Nations, U., Nations, U., Declaration, U., Rights, H., Nations, U., Assembly, G., Nations, U., Human, B., List, R., Declaration, U., Rights, H., & Nations, U. (1948). *30 Basic Human Rights List | Universal Declaration of Human Rights. December*.
- Pinto-duschinsky, M. (2011). Bringing rights back home. Making human rights compatible with parliamentary democracy in the UK. In *Crime and Justice*. [www.policyexchange.org.uk/images/publications/pdfs/PX_Keeping_Human_Rights_at_Home WEB 07 02 11.pdf](http://www.policyexchange.org.uk/images/publications/pdfs/PX_Keeping_Human_Rights_at_Home_WEB_07_02_11.pdf)

5. Tibbitts, F. L. (2017). 3. Evolution of Human Rights Education Models. *Human Rights Education*, January 2017, 69–95. <https://doi.org/10.9783/9780812293890-005>
6. Koenig, Shulamith. 2000. Message to On-Line Forum “Mid-Term Review of U N Decade for Human Rights Education” July 21, 2000, hosted by Human Rights Education Associates(HREA).
7. <https://www.k12academics.com/education-issues/human-rights-education/human-rights-education-models>

munotes.in

शिक्षणातील उद्योजकता

प्रकरणाची रचना

५.० उद्दिष्टे

५.१ परिचय

५.२ पुनरावलोकन

५.३ शिक्षणातील उद्योजकता- संकल्पना, गरज आणि महत्त्व

५.४ उद्योजकीय शिक्षणाचा सामान्य गाभा, उद्योजकतेसाठी आणि त्याद्वारे, मूल्यनिर्मितीबद्दल शिक्षित करणे

५.५ उद्योजकीय क्षमता: बोधात्मक (ज्ञान, कौशल्ये) आणि बोधात्मक नसलेल्या (वृत्ती), उद्योजकांसाठी शिक्षण

५.६ स्वाध्याय

५.७ संदर्भ

५.० उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर तुम्ही खालील मुद्दे समजून घ्याल.

- शिक्षणातील उद्योजकतेची संकल्पना, गरज आणि महत्त्व यांचा आढावा घ्याल.
 - उद्योजकतेबद्दल, त्यासाठी आणि त्याद्वारे शिक्षणाची गरज समजून घ्याल.
 - उद्योजकतेचा एक सामान्य गाभा म्हणून मूल्यनिर्मितीसाठी शिक्षणाची गरज समजून घ्याल.
 - बोधात्मक आणि बोधात्मक नसलेली उद्योजकतेची क्षमता स्पष्ट होईल.
 - उद्योजकांसाठी शिक्षणाचे फायदे समजून घ्याल.
-

५.१ परिचय

सामाजिक सुधारणेच्या सुरुवातीपासून, हे लक्षात येते की कोणत्याही कल्पनेचे परिवर्तनकृतीचे रूप घेते, त्यामुळे जगाचे जागतिक परिवर्तन होते. सामाजिक, आर्थिक आणि समाजाच्या राजकीय परिवर्तनात शिक्षणाची भूमिका खूप महत्त्वाची असते. हे

सामाजिक एकता, वैयक्तिक उत्कृष्टता, राष्ट्रीय विकास प्रदान करते आणि ही एक समाजाचा विकास करणारी एकात्मिक शक्ती आहे.

व्यवसायातील उद्योजक (पुरुष) जनसामान्यांसाठी उपक्रम तयार करत असतात आणि त्यांना उपयुक्त कृतीत साकारतात . उद्योजकांकडे अनोख्या पद्धतीने कृती करण्याची दृष्टी असते, ते सद्यस्थितीच्या कोणत्याही नियम आणि संसाधनांच्या मर्यादांच्या पलीकडे विचार करतात. ते जोखीम घेणारे असतात आणि त्यांची दृष्टी कृती पूर्ण करण्यासाठी जोखीम घेण्यास तयार असते . जगात खोलवर विचार करून (डोकावून) ते आपल्या सहकारी स्त्री-पुरुषांना प्रेरणा देतात. उद्योजकताही केवळ एक उपक्रम निर्मिती प्रक्रिया नाही, ती आधुनिककाळाच्या पलीकडे जाऊन परिपक्वतेसह बदल घडवून आणण्याचे प्रमुख (एजंट) म्हणून काम करतात. हे सार्वत्रिक आहे आणि सामाजिक सुधारणेच्या (संस्कृती) सर्व प्रमुख आयामांमध्ये प्रतिबिंबित होते उदा. जगभरातील सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक इ.

५.२ पुनरावलोकन

उद्योजकता ही भारतीयांची जगण्याची गुरुकिल्ली आहे ज्यामुळे उत्पन्न वाढते. आजची शैक्षणिक व्यवस्था, विद्यार्थ्यांना समाजासाठी आणि उद्योजकीय यशासाठी तयार करण्याऐवजी रेखीय कारकीर्द (करिअर) आणि नोकऱ्यांसाठी तयार करत आहे. व्यक्तींना नोकऱ्यांमध्ये यश मिळण्यासाठी, उद्योजकतेची नैतिकता आवश्यक आहे.

उद्योजकता शिक्षणाच्या विविध वातावरणात उद्योजकीय यशास प्रोत्साहन देण्यासाठी विद्यार्थ्यांना ज्ञान, कौशल्ये आणि नवकल्पना प्रदान करण्याचा प्रयत्न करते. हे उद्योजकता शिक्षण आपल्या अर्थव्यवस्थेचा प्रमुख चालक आहे.

त्यामुळे कौशल्य आधारित शिक्षण महत्वाचे आहे आणि कार्यक्षमतेत वाढ करण्यासाठीचा अविभाज्य घटक आहे. मनुष्यबळाच्या कमतरतेमुळे शिक्षण व्यवस्थेतील कौशल्याचा अभावही भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या विकासात मोठी कमतरता आहे. भारतातील काल बाह्य अभ्यासक्रम, नोकरीसाठीचे आवश्यक कौशल्य संचांसह पदवीधर सुसज्ज नाही.

तंत्रांच्या प्रगतीमुळे पदवीधरांना वास्तविक-कामाच्या वातावरणात तयार करण्यासाठी ही परिस्थिती तीव्रपणे बदलली जाऊ शकते. हे केवळ तेव्हाच शक्य आहे जेव्हा उच्चशिक्षणात विशेषतः कौशल्य शिक्षण एकत्रित करण्यावर आणि अनुभवावर आधारित आणि व्यावहारिक शिक्षणाची ओळख करून देण्यावर लक्षकेंद्रित करेल.

५.३ शिक्षणातील उद्योजकता- संकल्पना, गरज आणि महत्त्व

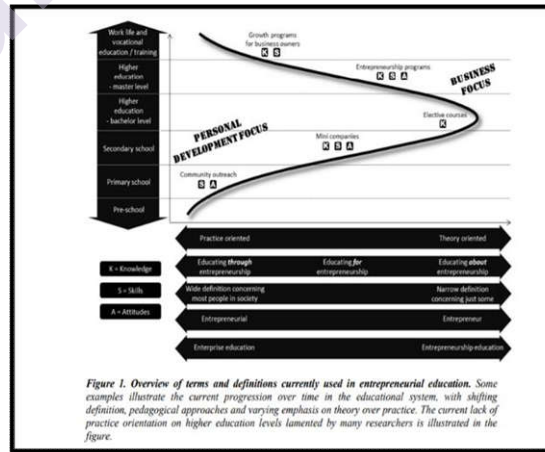
शिक्षणातील उद्योजकतेची संकल्पना

उद्योजकता शिक्षण म्हणजे संधींचा स्रोत आणि शोधप्रक्रियेचा अभ्यास. (शेन आणि वेंकटरामन, २०००; NKC, २००८; टिमन्स, १९८९), ज्यामध्ये एखादी वैयक्तिक सर्जनशीलतेची क्षमता, जोखीम पत्करण्याची आणि त्यांच्या कल्पनांना कृतीत रूपांतरित करण्याचा प्रयत्न करते. त्यामुळे उद्योजकता ही एक सामाजिक घटना आहे. हा शब्द १६ शतकापासून वापरला जात आहे. मध्ययुगात 'उद्योजक' हा शब्द मोठ्या प्रकल्पांचे व्यवस्थापन करणाऱ्या व्यक्तीला संबोधला जात असे. १७३० मध्ये, फ्रेंच अर्थशास्त्रज्ञ रिचर्ड कॉटिलियन यांनी सर्वप्रथम 'उद्योजकता' हा शब्द वापरला.

Gangaiah and Viswanath (२०१४) यांनी फ्रेंच शब्द 'entreprendre' या शब्दापासून 'उद्योजकता' या शब्दाची उत्पत्ती स्पष्ट केली ज्याचा मूळ अर्थ संगीत किंवा इतर मनोरंजनाचे आयोजक असा होतो. जोन्स आणि इंग्लिश, २००४ नुसार, उद्योजकता शिक्षण ही "व्यक्तींना व्यावसायिक संधी ओळखण्याची क्षमता आणि त्यांवर कार्य करण्यासाठी अंतर्दृष्टी, आत्म-सन्मान, ज्ञान आणि कौशल्ये प्रदान करण्याची प्रक्रिया आहे".

उद्योजकता शिक्षण म्हणजे वृत्ती, वर्तन आणि क्षमतांचा विकास अशी व्याख्या केली जाते जी एखाद्या व्यक्तीच्या उद्योजक म्हणून करिअर दरम्यान लागू केली जाऊ शकते (विल्सन, २००९).

उद्योजकता शिक्षण ही जीवनाची दूरदृष्टी ओळखण्याची, विकसित करण्याची आणि अंमलात आणण्याची प्रक्रिया आहे. दूरदृष्टी ही एक नाविन्यपूर्ण कल्पना, संधी किंवा काही तरी करण्याचा एक चांगला मार्ग असू शकतो. उद्योजकता शिक्षणावरील साहित्याचे पुनरावलोकन करण्याची प्रक्रिया: उद्योजकवृत्ती, कौशल्य, व्यवस्थापकीय गुणधर्म वाढवणे.

उद्योजकता शिक्षणाची व्याख्या "कोणालाही माहिती देणारे, प्रशिक्षण देणारे आणि शिक्षित करणारे औपचारिक शिक्षणाचा संग्रह" अशी करण्यात आली आहे. उद्योजकता जागरूकता, व्यवसाय निर्मिती किंवा लहान व्यवसाय विकासाला चालना देण्यासाठी प्रकल्पाद्वारे सामाजिक-आर्थिक विकासामध्ये सहभागी होण्यास स्वारस्य आहे."

एकॉन्ग (2008) यांनी उद्योजकता शिक्षणाच्या अर्थ स्पष्ट केला की एखाद्या व्यक्तीच्या कौशल्यांमध्ये वाढ करण्यासाठी त्याच्यामध्ये व्यवसाय सुरू करण्याची इच्छा आणि त्यासाठी योजना आखण्याची आणि व्यवस्थापित करण्याची क्षमता निर्माण करण्यासाठी दिलेले शिकवण म्हणून केली जाते. मॅनकिनेन आणि टर्पिनेन (१९९९) यांनी नमूद केले की उद्योजकता शिक्षणाचा उद्देश विद्यार्थ्यांना असे ज्ञान प्रदान करणे आहे जे त्यांना भविष्यात ते कर्मचारी किंवा मालक(नियोक्ते) असल्यास उपयोगी पडेल. आयदुसो (२००४) सात तपशीलवार उद्दिष्टे सांगितली. उद्दिष्टेची सूचीखालीलप्रमाणे आहेत:

१. तरुणांसाठी अर्थपूर्ण शिक्षण प्रदान करून जे त्यांना स्वावलंबी बनवू शकतील आणि नंतर त्यांना नफा मिळविण्यासाठी आणि स्वतंत्र किंवा स्वयं-विकसित होण्यासाठी प्रोत्साहित करू शकतील;
२. लहान आणि मध्यम आकाराच्या कंपन्यांना पात्रपदवीधरांची नियुक्ती करण्याची संधी प्रदान करणे, जे लहान आणि मध्यम आकाराचे व्यवसाय केंद्रांच्या व्यवस्थापनाशी संबंधित कौशल्यांमध्ये प्रशिक्षण आणि शिक्षण घेतील;
३. पदवीधरांना लहान आणि मध्यम आकाराच्या व्यवसायात कारकीर्द (करिअर) तयार करण्यात मदत करण्यासाठी आवश्यक प्रशिक्षण आणि समर्थन प्रदान करणे ;
४. पदवीधरांना प्रशिक्षण कौशल्य प्रदान करणे की ज्यामुळे ते समाजाच्या मनुष्यबळाच्या गरजा पूर्ण करू शकतील;
५. अनिश्चितता स्वीकार्य (शक्य) आणि सुलभ होण्यासाठी पदवीधरांना जोखीम (धोके) व्यवस्थापनाचे पुरेसे प्रशिक्षण द्यावे ;
६. ग्रामीण आणि कमी विकसित क्षेत्राच्या औद्योगिक आणि आर्थिक विकासाला चालना देणे;
७. पदवीधरांना पुरेसे प्रशिक्षण द्यावे, जे त्यांना नवीन व्यवसायातील संधी ओळखण्यासाठी सर्जनशील आणि नाविन्यपूर्ण बनवेल.

शिक्षणात उद्योजकतेची गरज:

अनेक शैक्षणिक संस्थांना, विशेषतः उच्च शिक्षणाने उद्योजकतेच्या गरजेचे महत्त्व जाणले आणि याला शिक्षणातीलकाळाची गरज मानली, प्रत्येक विकसनशील देशात विशेषतः भारतामध्ये कार्यक्षमता आणि उत्पादकता वाढवणे, मजबूत (बळकट) आर्थिक विकासासाठी आवश्यक आहे. कुशल मनुष्यबळाच्या वाढत्या मागणीमुळे कौशल्य परिसंस्थेची पुनर्रचना करणे आवश्यक आहे. शिक्षणातील उद्योजकतेची गरज खालील मार्गाने मदत होऊ शकते .

➤ यामुळे रोजगार वाढेल आणि विद्यार्थ्यांना रोजगार क्षमतेने सुसज्ज करण्यासाठी पुरवलेल्या माहितीच्या (इनपुटच) मालिकेद्वारे विद्यार्थ्यांना योग्य कौशल्याने सुसज्ज करणे, त्यांना नोकरीसाठी तयार होण्यास मदत करते.

➤ जर शिक्षणामध्ये उद्योजकता दिली गेली तर ती केवळ क्षमताच समृद्ध करत नाही तर उत्पादकतादेखील वाढवते आणि परिणाम-आधारित शिक्षणामध्ये यशस्वी बदल करते.

➤ शैक्षणिक संस्थांमधील अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना करणे आवश्यक आहे, अशाप्रकारे पुनर्रचना करणे आवश्यक आहे की जेणेकरून विद्यार्थ्यांमध्ये शिकण्यास प्रोत्साहन मिळेल. विद्यार्थ्यांना उद्योजकीय संधी ओळखण्यासाठी आणि नवीन व्यवसायिक कल्पना तयार करण्यात आणि अंमलात आणण्यात त्यांचा वेळ घालवण्यास मदत करण्यासाठी अनुभवात्मक शिक्षण कार्यक्रम आवश्यक आहेत.

➤ शैक्षणिक संस्थांनी त्यांच्या अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना करणे आवश्यक आहे जेणे करून विद्यार्थ्यांना वर्गाबाहेर ढकलले जाईल आणि स्वतःचे शिक्षण स्वीकारले जाईल. प्रारंभिक अवस्थेतील नाविन्य आणि प्रयोग हे विद्यार्थ्यांसाठी महत्वाचे ठरतील कारण प्रायोगिक कार्यक्रम तुम्हाला जीवनात विसर्जित करू देतात आणि ही प्रक्रिया विद्यार्थ्यांना उद्योजकीय संधी ओळखण्यास आणि व्यवसाय कल्पना तयार करण्यात आणि अंमलात आणण्यासाठी त्यांचा वेळ घालवण्यास मदत करते.

➤ शैक्षणिक संस्थेने उद्योजकता बूट शिबिरांमध्ये विद्यार्थ्यांचा सहभाग अनिवार्य करणे किंवा पात्र उमेदवारांना या शिबिरात पाठवणे आवश्यक आहे जेणे करून ते त्यांचे कौशल्य दाखवू शकतील आणि बूट शिबिरांमध्ये राष्ट्रीय किंवा जागतिक व्यासपीठावर कसे तयार करावे, नाविन्यपूर्ण, सहयोग किंवा स्पर्धा कशी करावी हे शिकू शकतील.

शिक्षणातील उद्योजकतेचे महत्त्व:

आत्मनिर्भर भारत निर्माण करण्यासाठी, देशातील तरुणांना अशा कौशल्याची गरज आहे जी त्यांना आत्मविश्वास देणारी, अवलंबून, उद्दिष्टपूर्ती आणि भविष्यासाठी सज्ज बनवते. उच्चशिक्षणाचा अभ्यासक्रम परीक्षेच्या अभिमुखतेऐवजी विद्यार्थ्यांसोबत नवीन शिकण्याच्या तंत्रांचा वापर करून अधिक कौशल्य-आधारित कृती शोधण्यावर आणि वास्तविक ज्ञानाची देवाणघेवाण करण्यावर भर देतो. त्यामुळे शैक्षणिक संस्थांनी व्यवसाय उद्योग आणि कौशल्य मूल्यमापन संस्थांसोबत आंतरवासित (इंटरनशिप) साठी सहकार्य करणे किंवा विद्यार्थ्यांना पाठवणे आवश्यक आहे जेणेकरून अनुभवाचा अंतर्भाव (हँड-ऑन) शिकण्याच्या धोरणांमध्ये सुधारणा करण्यासाठी योगदान द्यावे. अशाप्रकारे, कौशल्यातील अंतर भरून काढण्यासाठी आणि विद्यार्थ्यांना रोजगारासाठी तयार करण्याकरीत ही पोकळी भरणे आवश्यक आहे. विद्यापीठे आणि शैक्षणिक संस्थांनी शिक्षणातील उद्योजकतेची गरज

	Individual level	Organizational level	Societal level	References
Commonly stated reasons for entrepreneurial education, but less effective in schools and for embedded approaches				
Job creation	More individuals are needed that are willing and capable to create job growth	Growing organizations create more jobs	Entrepreneurship and innovation are primary paths to growth and job creation	(Jones and Iredale, 2010, Hindle, 2007, Kuratko, 2005, Volkmann et al., 2009)
Economic success	Entrepreneurship can give individuals economic success	Organizational renewal is fundamental to every firm's long-term success	Renewal processes are fundamental to the vitality of economies	(Kuratko, 2005, O'Connor, 2008, Volkmann et al., 2009, Gorman et al., 1997)
Globalization, innovation and renewal	People need entrepreneurial skills and abilities to thrive in an ever-changing world	Entrepreneurial firms play a crucial role in changing market structures	A deregulated and flexible market requires people with higher-level general skills	(Henry et al., 2005, Jones and Iredale, 2010, Kuratko, 2005, Hytti and O'Gorman, 2004)
Rarely stated reasons for entrepreneurial education, but promising for schools and embedded approaches				
Joy, engagement, creativity	Creation / value creation / creativity is a main source of joy and pride for people	Employee creativity and joy is essential for the performance of new and existing organizations	Economic wealth of nations correlates with happiness of its citizens	(Amabile and Khaire, 2008, Amabile and Kramer, 2011, Goss, 2005, Diener and Suh, 2003)
Societal challenges	People can make a difference to society, and marginalized people can achieve economic success	Corporations can collaborate with small social entrepreneurship initiatives to create social value	Social entrepreneurship addresses problems in society that the market economy has failed to address	(Volkmann et al., 2009, Kuratko, 2005, Seelos and Mair, 2005, Austin et al., 2006, Rae, 2010)

ओळखली आहे जेणेकरून त्यांना त्यांच्या इच्छित क्षेत्रातील आवश्यक कौशल्ये आणि क्षमतांचे प्रशिक्षण दिले जाईल.

भारतीय उच्चशिक्षण व्यवस्थेने देशाच्या आणि त्याच्या प्रदेशांच्या आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक विकासासाठी समर्थन देण्यासाठी अधिक उद्योजक आणि नाविन्यपूर्ण बनण्याची गरज सातत्याने ओळखली आहे. सध्याच्या काळात, अनेक विद्यापीठे हे समजतात की उद्योजकता आणि नवकल्पना ही काळाची गरज आहे आणि ते अभ्यासक्रमाचा भाग देखील असले पाहिजे. उदाहरणार्थ (दिल्ली सरकारने दिल्ली कौशल्य आणि उद्योजकता सुरू केले. विद्यापीठाचे दिल्लीतील तरुणांना कौशल्य निर्माण करण्याचे उद्दिष्ट आहे) विद्यार्थ्यांची भविष्यातील वाढ वाढवण्यासाठी सरकारच्या या प्रकारचा उपक्रम मोजता येण्याजोगे पावले म्हणून गणना केली जाते.

आजच्या तरुणांनी सध्याच्या भारतीय बाजाराच्या परिस्थितीशी सुसंगत राहण्यासाठी वेळोवेळी स्वतःला अद्यावत (अपडेट) ठेवणे आवश्यक आहे, जेणेकरून त्यांना भविष्यातील रोजगाराचा प्रवाह (ट्रेंड) समजेल आणि त्यांना अधिक विशेष अभ्यासक्रम, सखोल कौशल्य प्रशिक्षण, तंत्रज्ञानाचे आधारित कारकीर्द सध्याच्या बाजारपेठेच्या परिस्थितीत लायक बनतील .

सरकार, उद्योग आणि शैक्षणिक संस्थांनी एकत्र येऊन परिसंस्था किंवा पर्यावरणामध्ये (इकोसिस्टीम) सुधारणा घडवून आणणे आवश्यक आहे, ज्या मध्ये कौशल्ये सुधारली जाऊ शकतात, विकसित आणि जोपासली जाऊ शकतात.

उद्योजकीय शिक्षण हे समर्पक आणि महत्वाचे का आहे, याचे पुनरावलोकन (आढावा). रोजगार निर्मिती, आर्थिक यश, जागतिकीकरण, नवकल्पना आणि नूतनीकरण हे सामान्य

आहेत परंतु व्यापक स्तरावर इतके प्रभावी नाहीत. आनंद, व्यस्तता, सर्जनशीलता आणि सामाजिक आव्हाने कमी सामान्य परंतु आशादायक आहेत.

५.४ उद्योजकतेसाठी आणि त्याद्वारे, उद्योजकीय शिक्षणाचा सामान्यगाभा म्हणून मूल्यनिर्मितीबद्दल शिक्षित करणे

उद्योजकीय शिक्षणाचे अनेकदा तीन पध्दतींमध्ये वर्गीकरण केले जाते, "उद्योजकते बद्दल" शिकवण्यामध्ये उद्योजकतेची जागरूकता समाविष्ट असते. यात सर्व सामग्री-युक्त आणि सैद्धांतिक दृष्टीकोन समाविष्ट आहे. ज्याचा उद्देश अनुभवजन्य घटनाबद्दल सामान्य समज देणे. उच्चशिक्षण देणाऱ्या संस्थांमध्ये हा सर्वात सामान्य दृष्टीकोन आहे (Mwasalwiba, 2010). **उद्योजकते साठी "च्यासाठी"** शिकवणे म्हणजे नवोदित उद्योजकांना आवश्यक ज्ञान आणि कौशल्याचे प्रशिक्षण देण्याच्या उद्देशाने व्यवसायाभिमुख दृष्टिकोन आहे. "त्याच्याद्वारे" शिकवणे म्हणजे प्रक्रिया आधारित आणि अनेकदा अनुभवात्मक दृष्टिकोन जिथे विद्यार्थी प्रत्यक्ष उद्योजकीय शिक्षण प्रक्रियेतून जातात (Kyrö, 2005). हे नोकरीच्या प्रशिक्षणावर प्रत्यक्ष व्यावहारिक अनुभव देतो. ज्यामध्ये विद्यार्थ्यांना अनुभवात्मक शिक्षण आणि समृद्ध अनुभव मिळतात. हा दृष्टीकोन उद्योजकतेच्या व्यापक व्याख्येसाठी स्वतःला अनुभव देतो आणि सामान्य शिक्षणातील इतर विषयांमध्ये एकत्रित केला जाऊ शकतो, उद्योजकाची वैशिष्ट्ये, प्रक्रिया आणि अनुभवांना मुख्य विषयाशी जोडतो.

उद्योजकतेचे शिक्षण देण्यासंबंधीचे "बद्दल" आणि "च्यासाठी" चे दृष्टिकोन प्रामुख्याने माध्यमिक आणि उच्चस्तरावरील शिक्षणाच्या विद्यार्थ्यांच्या उपसमूहासाठी प्रासंगिक असले तरी, "त्याच्याद्वारे" उद्योजकता शिकवण्याचा अंतर्गत दृष्टीकोन सर्व विद्यार्थ्यांसाठी आणि शिक्षणाच्या सर्वस्तरांसाठी संबंधित असू शकतो.

शिक्षणामध्ये उद्योजकता समाविष्ट करण्याचा प्रयत्न करताना आव्हाने असू शकतात. ज्यामध्ये संसाधने, वेळेची मर्यादा, शिक्षकांची इच्छा नसणे, मूल्यांकन आव्हाने आणि खर्चाचा परिणामांचा समावेश होतो.

उद्योजकीय शिक्षणाचा सामान्यगाभा म्हणून मूल्यनिर्मिती:

उद्योजकतेच्या निरनिराळ्या व्याख्येमुळे अध्यापन शास्त्रीय दृष्टीकोनांमध्ये फरक पडतो आणि त्यामुळे शिक्षकांना उद्योजकीय शिक्षण देणे अवघड जाते. मात्र, त्याचा शिक्षकांना आणि शिक्षणाला मोठा फायदा होईल हे मान्य आहे. Bruyat and Julien's (२००९) यांनी व्याख्या मध्ये मूल्यनिर्मितीच्या संकल्पना व्यापकपणे स्वीकारली गेली आणि ती अनेक परिणामक शिफारसींचा आधार बनते. त्यांच्यामते, केवळ उद्योजकाचा अभ्यास करणे योग्य नाही आणि त्याचा परिणाम उद्योजकता होऊ शकत नाही.

मूल्यनिर्मिती यांच्याशी परस्परसंवादाद्वारे वैयक्तिक उद्योजक अनुभवत असलेले बदल आणि शिक्षणापेक्षा हे बरेच काही आहे. **शिक्षण** आणि **मूल्यनिर्मिती** या उद्योजकतेच्या दोन महत्त्वाच्या बाबी आहेत. ही व्याख्या उद्योजकतेच्या इतर अनेक व्याख्यांपेक्षा शैक्षणिक संस्थांच्या शिक्षणकेंद्रित उद्दिष्टांशी अधिक चांगल्या प्रकारे अधोरेखित करते. उद्योजकीय शिक्षणाच्या व्याख्येतून विद्यार्थ्यांसाठी मूल्यनिर्मिती हे मुख्य ध्येय आहे. हे असे सुचविते की विद्यार्थ्यांना बाहेरील भागधारकांकडून त्यांची स्वतःची मूल्ये तयार करण्यास शिकू द्या ज्यामुळे उद्योजकीय क्षमतांचा विकास होईल, मूल्यनिर्मिती यशस्वीरित्या साध्य झाली आहे की नाही याचा विचार न करता. "काम करत शिकणे" (लर्निंग-बाय-डूइंग) च्या जॉन ड्यूईच्या दृष्टिकोनाकडे उद्योजकतेच्या क्षेत्रात आधारित "सर्जनशील दृष्टिकोनातून शिकणे" (लर्निंग-बाय-क्रिएटिंग-व्हॅल्यू) दृष्टिकोनातून देखील याकडे पाहिले जाऊ शकते (Lackéus et al., २०१३). एखाद्या व्यक्तीच्या कृतीतून वातावरण आणि उद्योजकीय शिक्षणाच्या व्याख्येनुसार, जर एखाद्या अध्यापन शास्त्रीय हस्तक्षेपामुळे विद्यार्थ्यांना इतर लोकांसाठी मूल्यनिर्माण करण्यास शिकतायेत असेल (स्वतःचा गट आणि शिक्षक वगळलेले), तर ते खरोखरच उद्योजकीय शिक्षण आहे. हे इतर लोकांसाठी अभ्यासक्रमाचा औपचारिक भाग म्हणून वास्तविक मूल्यनिर्मितीद्वारे केले जाऊ शकते (शक्यतो प्राधान्यानुसार "शिकणे" या दृष्टिकोनातून), किंवा इतरलोकांसाठी मूल्य कसे निर्माण करावे हे शिकून (शिकण्यासाठी "एक "कमी प्रभावी" दृष्टिकोन).

डॅनिश फाऊंडेशन फॉर एंटरप्रेन्योरशिपने दिलेल्या व्याख्येनुसार (मोर्गएटअल., २०१२, पी. १४): "ज्ञान, कौशल्ये आणि अनुभवांच्या निर्मितीस समर्थन देणारी सामग्री, पद्धती आणि कृती की ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना उद्योजकतेमध्ये पुढाकार घेणे आणि त्यात सहभागी होणे शक्य होते. मूल्य निर्मिती प्रक्रिया". उद्योजकता म्हणजे जेव्हा एखादी व्यक्ती संधी आणि कल्पनांवर कार्य करते आणि त्यांचे इतरांसाठी मूल्यात रूपांतर केले जाते. निर्माण झालेले मूल्य- आर्थिक, सांस्कृतिक किंवा सामाजिक असू शकते." उद्योजकीय मूल्यनिर्मितीची संकल्पना अशी आहे की केवळ तयार केलेले मूल्य तेच असले पाहिजे असे नाही तर मूल्यनिर्मात्यांकडून काही पुढाकार घेणे आवश्यक आहे. जे मूल्यनिर्माण करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या संसाधनांच्या उपलब्धतेच्या स्वरूपात असू शकते आणि ही मूल्यनिर्मितीची प्रक्रिया आहे. आरंभकर्त्याद्वारे व्यवस्थापित केले जाते आणि अपयशाचा धोका स्वीकारण्यास देखील तयार आहे.

समाजात, मूल्यांची निर्मिती मोठ्याप्रमाणावर होते आणि वैयक्तिक आनंदाशी एकमेकांशी जोडलेली असते. कारण इतरांना मदत केल्याने जीवन आणि भावना दोन्ही अर्थपूर्ण, समाधानी आणि व्यस्त होतात.

प्रक्रिया व्यवस्थापन आणि अंमलबजावणी, सर्वोत्तमीकरण (ऑप्टिमायझेशन) आणि वाढीव सुधारणा यासारख्या कार्यरत (ऑपरेशनल) क्षमतांवर शोधात्मक मूल्ये आधारित

असतात. तथापि शोधात्मक मूल्यनिर्मिती ही उद्योजकीय क्षमतांवर आधारित आहे. मूल्याच्या दोन्ही प्रकारांमध्ये समतोल राखणे आवश्यक आहे, मग ते नित्याचे किंवा शोधात्मक मूल्य असो. शोधात्मक मूल्यामध्ये (रुटीनव्हॅल्यू) अल्पकालीन यश आहे.

भिन्न भागधारक इतरांसाठी मूल्य कसे निर्माण करतात याची उदाहरणे,

Stakeholder	Creates value for	How value for others is created	F/S/C type	R/E type
Established business	Customers, employees and shareholders	By offering commercial services and products	Financial value	Routine
Business entrepreneur	Customers, employees and shareholders	By offering novel commercial services and products	Financial value	Explorative
Social entrepreneur	Society and individuals in need	By offering novel social services and products	Financial, social and cultural value	Explorative
Welfare state	Citizens of the state	By offering welfare services	Financial, social and cultural value	Routine
Family member	Other family members	By always being there	Social value	Routine
Pet	Other family members	By always being there	Social value	Routine
Artist	Other individuals	By entertaining, provoking and triggering new thoughts	Cultural value	Routine / explorative
Student	Future employers /	By preparing for work life; by	Financial, social	Routine

५.५ उद्योजकता क्षमता: बोधात्मक (ज्ञान, कौशल्ये) आणि बोधात्मक नसलेली (वृत्ती), उद्योजकांसाठी शिक्षणाचे फायदे

उद्योजकता क्षमता: बोधात्मक (ज्ञान, कौशल्ये) आणि बोधात्मक नसलेली (वृत्ती):

बहुतेक उद्योजकीय शिक्षणाचे मुख्य उद्दिष्ट विशिष्ट स्तरावरील उद्योजकीय क्षमता विकसित करणे हे आहे. उद्योजकीय क्षमतांची व्याख्या येथे ज्ञान, कौशल्ये आणि दृष्टीकोन अशी केली आहे जी नवीन मूल्यनिर्मितीची उद्योजकीय कार्य करण्याची इच्छा आणि क्षमताप्रभावित करतात. ही व्याख्या सामान्यतः क्षमतांवरील तसेच उद्योजकीय क्षमतांवरील बहुतेक साहित्याशी संरेखित (aligns) करते.

दोन प्रकारच्या क्षमता आहेत – बोधात्मक आणि बोधात्मक नसलेली. बोधात्मक क्षमतांमध्ये आवश्यक ज्ञान आणि कौशल्ये समाविष्ट असते. जी प्रामुख्याने बौद्धिक आधारित क्षमता आहेत आणि बोधात्मक नसलेली क्षमतांमध्ये चिकाटी, आत्म-कार्यक्षमता, शिकण्याची कौशल्ये आणि सामाजिक कौशल्ये यासारख्या वृत्तींचा समावेश होतो.

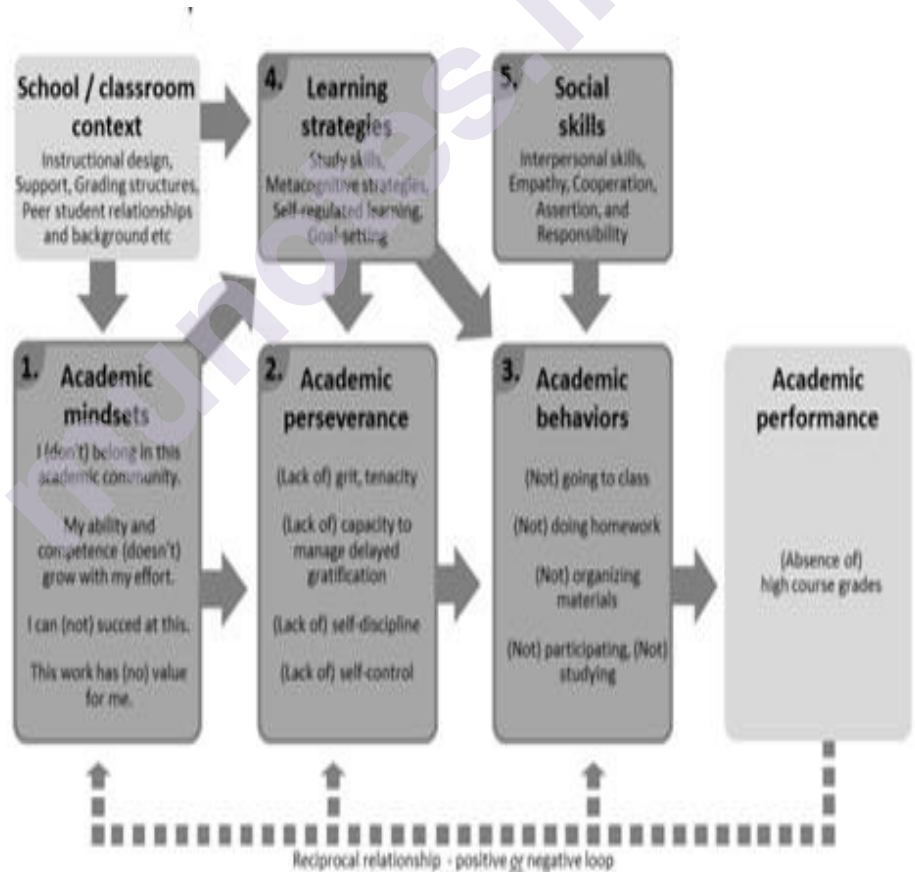
बोधात्मक क्षमता शिकवणे आणि मूल्यांकन करणे सोपे आहे, तर बोधात्मक नसलेली क्षमतांना शिकणे आवश्यक आहे आणि त्यांचे मूल्यांकन करणे अधिक कठीण आहे (Moberg, २०१४अ). बोधात्मक आणि बोधात्मक नसलेली दोन्ही क्षमतांमध्ये समतोल साधण्याची गरज आहे. तथापि, हे लक्षात येते की बोधात्मक नसलेली क्षमतांकडे अनेकदा

दुर्लक्ष केले जाते. आजचा अभ्यासक्रम शिकणे आणि काही करण्यापेक्षा परीक्षेसाठी शिकवण्यावर आधारित ज्ञान आणि बौद्धिक क्षमतांवर अधिक लक्ष केंद्रित करतो. बऱ्याच संशोधकांच्या मते बोधात्मक नसलेली क्षमतांकडे दुर्लक्ष केले गेले आहे आणि त्यामुळे शैक्षणिक कार्यक्षमतेवर आणि भविष्यातील श्रमबाजाराच्या परिणामांवर बोधात्मकक्षमतांपेक्षा अधिक लक्षणीय परिणाम होतो. बोधात्मक नसलेले घटक आणि उद्योजक शिक्षण यांच्यातील परस्परसंवादावर जवळजवळ कोणतेही संशोधन केले गेले नाही हे एक सक्षम क्षेत्र आहे. जिथे उद्योजकीय शिक्षण सामान्य शिक्षणाच्या सुधारणेस त्याच्या जन्मजात क्षमतेद्वारे बोधात्मक नसलेली क्षमतांच्या विकासास प्रोत्साहन देऊ शकते. ज्यामुळे शैक्षणिक कामगिरी वाढते.

शैक्षणिक कामगिरीवर परिणाम करणाऱ्या बोधात्मक नसलेली घटकांच्या

पाच श्रेणी

Farrington et al, 2012 पासून रूपांतरित

उद्योजकीय क्षमता. काही प्रमुख उद्योजकीय क्षमता आणि बोधात्मक आणि बोधात्मक नसलेल्या क्षमतांशी त्यांचा संबंध दर्शवणारी रचना (फ्रेमवर्क).

शिक्षणातील उद्योजकता

(Lackeus, 2014) पासून रुपांतरित.

	Main theme	Sub themes	Primary source	Interpretation used in this report
Cognitive competencies	Knowledge	Mental models	(Kraiger et al., 1993)	Knowledge about how to get things done without resources, Risk and probability models.
		Declarative knowledge	(Kraiger et al., 1993)	Basics of entrepreneurship, value creation, idea generation, opportunities, accounting, finance, technology, marketing, risk, etc.
		Self-insight	(Kraiger et al., 1993)	Knowledge of personal fit with being an entrepreneur / being entrepreneurial.
	Skills	Marketing skills	(Fisher et al., 2008)	Conducting market research, Assessing the marketplace, Marketing products and services, Persuasion, Getting people excited about your ideas, Dealing with customers, Communicating a vision.
		Resource skills	(Fisher et al., 2008)	Creating a business plan, Creating a financial plan, Obtaining financing, Securing access to resources
		Opportunity skills	(Fisher et al., 2008)	Recognizing and acting on business opportunities and other kinds of opportunities, Product / service / concept development skills
		Interpersonal skills	(Fisher et al., 2008)	Leadership, Motivating others, Managing people, Listening, Resolving conflict, Socializing
		Learning skills	(Fisher et al., 2008)	Active learning, Adapting to new situations, coping with uncertainty
		Strategic skills	(Fisher et al., 2008)	Setting priorities (goal setting) and focusing on goals, Defining a vision, Developing a strategy, Identifying strategic partners
Non-cognitive competencies	Attitudes	Entrepreneurial passion	(Fisher et al., 2008)	"I want". Need for achievement.
		Self-efficacy	(Fisher et al., 2008)	"I can". Belief in one's ability to perform certain tasks successfully.
		Entrepreneurial identity	(Krueger, 2005, Krueger, 2007)	"I am / I value". Deep beliefs, Role identity, Values.
		Proactiveness	(Sánchez, 2011, Murnieks, 2007)	"I do". Action-oriented, Initiator, Proactive.
		Uncertainty / ambiguity tolerance	(Sánchez, 2011, Murnieks, 2007)	"I dare". Comfortable with uncertainty and ambiguity, Adaptable, Open to surprises.
		Innovativeness	(Krueger, 2005, Murnieks, 2007)	"I create". Novel thoughts / actions, Unpredictable, Radical change, Innovative, Visionary, Creative, Rule breaker.
		Perseverance	(Markman et al., 2005, Cotton, 1991)	"I overcome". Ability to overcome adverse circumstances.

उद्योजकांसाठी शिक्षणाचे फायदे

शिक्षणामध्ये उद्योजकता समाकलीन करण्याच्या कल्पनेने गेल्या काही दशकांमध्ये खूप रसनिर्माण केला आहे. अनेक परिणामांमुळे आर्थिक वाढ, रोजगार निर्मिती आणि

सामाजिक लवचिता वाढली आणि वैयक्तिक वाढ, शालेय व्यस्तता आणि समानताही सुधारली/ वाढली .

कल्पनेचा परिचय करून देणे आणि आचरणात आणण्यास सांगितलेल्या सकारात्मक परिणामांसोबतच महत्त्वाची आव्हानेही वाढली आहेत. वेळ आणि संसाधनांचा अभाव, शिक्षकांना व्यावसायिकतेची भीती, शैक्षणिक संरचनांमध्ये अडथळा आणणे, ज्यामुळे मूल्यांकनातील अडचणी आणि व्याख्यात्मक स्पष्टतेचा अभावही काही आव्हाने आहेत . ज्यांना शिक्षणामध्ये उद्योजकता आणण्याचा प्रयत्न करताना व्यावसायिकांना सामोरे जावे लागले आहे. शिक्षणातील उद्योजकता लक्षणीय भिन्न आहे. काहीना असे वाटते की विद्यार्थ्यांना त्यांची स्वतःची कंपनी सुरू करण्यासाठी प्रोत्साहित केले पाहिजे. ही उद्योजकतेची एक संकुचित व्याख्या आहे. एका व्यापक दृष्टीकोनातून शिक्षणातील उद्योजकता म्हणजे केवळ नवीन संस्था सुरू करणे नव्हे, तर ते विद्यार्थ्यांना अधिक सर्जनशील, संधी देणारे, सक्रिय आणि नाविन्य पूर्ण, तसेच जीवनातील सर्वक्षेत्रांशी संबंधित बनवणे आहे.

५.६ स्वाध्याय

थोडक्यात लिहा:

- १) शिक्षणातील उद्योजकतेची संकल्पना स्पष्ट करा
- २) शिक्षणात उद्योजकतेची गरज आणि महत्त्व काय आहे ?
- ३) शिक्षणातील उद्योजकतेची बोधात्मक क्षमता स्पष्ट करा
- ४) शिक्षणातील उद्योजकतेची-बोधात्मक नसलेली क्षमता स्पष्ट करा
- ५) शिक्षणातील उद्योजकतेच्या (द्वारे) माध्यमातून शिक्षणाविषयी स्पष्टीकरण द्या
- ६) उद्योजकीय शिक्षणाचा सामान्यगाभा म्हणून मूल्यनिर्मिती स्पष्ट करा

टीप लिहा

- १) शिक्षणातील उद्योजकतेची संकल्पना
- २) शिक्षणात उद्योजकतेची गरज
- ३) शिक्षणातील उद्योजकतेचे महत्त्व

५.७ संदर्भ

Achor, E. E. & Wilfred-Bonse, K. U. (2013) The Need to Integrate Entrepreneurship Education into Science Education Teachers' Curriculum in Nigeria. *Journal of Science and Vocational Education*, 7.

Ahlstrom, D. & Ding, Z. (2014) Entrepreneurship in China: An overview. *International Small Business Journal*, 32(6). p. 610-618. Arthur, S. J., Hisrich, R. D. & Cabrera, Á. (2012) The importance of education in the entrepreneurial process: a world view. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 19(3). p 500-514.

Awogbenle, A.C. & Iwuamadi, K.C. (2010) Youth Unemployment: Entrepreneurship Development Programme as an Intervention Mechanism. *African Journal of Business Management*. 4(6). p. 831-835

Webliography

<https://www.outlookindia.com/outlookmoney/career/integrating-entrepreneurship-innovation-in-higher-education-8233>

https://www.researchgate.net/publication/291846697_THE_SIGNIFICANCE_OF_ENTREPRENEURSHIP_EDUCATION_IN_GABONESE_SCHOOLS_JUSTIFICATIONS_FOR_A_NEW_CURRICULUM_DESIGN

https://www.oecd.org/cfe/leed/BGP_Entrepreneurship-in-Education.pdf

सामाजिक स्तरीकरण, गतिशीलता आणि आधुनिकीकरण

घटक रचना

६.० उद्दिष्टे

६.१ प्रस्तावना

६.२ विहंगावलोकन

६.३ सामाजिक स्तरीकरणाची संकल्पना आणि प्रकार

६.४ सामाजिक गतिशीलतेची संकल्पना आणि प्रकार- भारतीय समाजाच्या विशेष संदर्भात सामाजिक स्तरीकरण आणि सामाजिक गतिशीलतेच्या संबंधात शिक्षणावर परिणाम करणारे घटक

६.५ आधुनिकीकरणाची संकल्पना: वैयक्तिक आणि सामाजिक आधुनिकता, आधुनिकीकरणात शिक्षणाची भूमिका

६.६ स्वाध्याय

६.७ संदर्भ

६.० उद्दिष्टे

या प्रकरणाच्या अभ्यासानंतर,

- सामाजिक स्तरीकरण, सामाजिक गतिशीलता आणि आधुनिकीकरणाची संकल्पना आणि प्रकार जाणून घ्याल.
- आधुनिकीकरणाच्या संकल्पनेची जाणीव: वैयक्तिक आणि सामाजिक आधुनिकता समजेल.
- भारतीय समाजाच्या विशेष संदर्भात सामाजिक स्तरीकरण आणि गतिशीलतेच्या संबंधात शिक्षणावर परिणाम करणारे घटक समजून घ्याल.
- आधुनिकीकरणात शिक्षणाची भूमिका समजून घ्याल

६.१ प्रस्तावना

प्राचीन भारतातील स्तरीकरण जातीच्या आधारावर होते. यंग आणि मॅकच्या मते, "बहुतेक समाजांमध्ये लोक एकमेकांना श्रेणींमध्ये वर्गीकृत करतात आणि या श्रेणींना उच्च आणि खालच्या श्रेणींमध्ये श्रेणीबद्ध करतात. अशा श्रेणी परिभाषित करण्याच्या प्रक्रियेला

सामाजिक स्तरीकरण म्हणतात आणि श्रेणीबद्ध श्रेणींच्या परिणामी संचाला स्तरीकरण संरचना म्हणतात. श्रेण्यांना स्वतःला स्तर म्हणतात, ज्यांना वर्ग म्हणून ओळखले जाते. समाजशास्त्रज्ञ सामाजिक स्थितीचे वर्णन करण्यासाठी सामाजिक स्तरीकरण हा शब्द वापरतात.

सामाजिक स्तरीकरण, गतिशीलता आणि आधुनिकीकरण

६.२ विहंगावलोकन

सामाजिक विषमता हा सामाजिक स्तरीकरणाचा आधार आहे. कमी-अधिक प्रमाणात सर्व समाजांनी त्यांच्या सदस्यांचे स्तरीकरण करून सामाजिक असमानतेला प्रोत्साहन दिले. काही समाजशास्त्रज्ञांच्या मते, स्तरीकरण आणि परिणामी असमानता ही सर्व समाजांची आवश्यक, कार्यात्मक आवश्यकता आहे. सोसायटीची काही अत्यंत महत्त्वाची कार्ये आहेत जी सर्वात सक्षम सदस्यांद्वारे पार पाडली जातात आणि अशा प्रकारे प्रतिभेवर आधारित वितरण केले जाते. मजुरांनी कमी कार्ये केली जी ते सक्षम होते. अशाप्रकारे समाज सामाजिक कार्यांच्या धर्तीवर स्वतःचे स्तरीकरण करतो. काही समाजशास्त्रज्ञ भिन्न आहेत की अशा स्तरीकरणामुळे सामाजिक असमानता निर्माण होते जरी ते मान्य करतात की सामाजिक असमानता सार्वत्रिक आहे.

६.३ सामाजिक स्तरीकरणाची संकल्पना आणि प्रकार

सामाजिक स्तरीकरण हा सामाजिक असमानतेचा एक विशिष्ट प्रकार आहे. सोसायट्या त्यांच्या सदस्यांची श्रेष्ठता, कनिष्ठता आणि समानतेच्या दृष्टीने व्यवस्था करतात. सामाजिक स्तरीकरण म्हणजे दुसरे तिसरे काही नसून समाजाचे विविध विभाग आणि गटांमध्ये विभाजन होते. या विभाजनाला स्तरीकरण म्हणतात कारण ते गटातील विरुद्ध गट-बाह्य संबंधांचे औपचारिकीकरण करते. याचा अर्थ असा की एका गटातील सदस्य विशिष्ट पद्धतीने वागतात आणि ते दुसऱ्या गटाच्या वागण्यापेक्षा वेगळे असतात.

स्तरीकरण ही परस्परसंवादाची किंवा भिन्नतेची प्रक्रिया आहे ज्याद्वारे काही लोक इतरांपेक्षा उच्च स्थानावर येतात.

सामाजिक स्तरीकरणाची संकल्पना: सामाजिक स्तरीकरण म्हणजे संपत्ती, उत्पन्न, वंश, शिक्षण, वांशिकता, लिंग, व्यवसाय, सामाजिक स्थिती किंवा व्युत्पन्न शक्ती (सामाजिक आणि राजकीय) यासारख्या सामाजिक आर्थिक घटकांवर आधारित समाजाच्या लोकांचे गटांमध्ये वर्गीकरण.

सामाजिक स्तरीकरणाच्या व्याख्या

P.W Murray: सामाजिक स्तरीकरण म्हणजे समाजाची 'उच्च' आणि 'कमी' सामाजिक एककांमध्ये क्षेत्रीय विभागणी.

गिल्बर्ट: "सामाजिक स्तरीकरण म्हणजे समाजाचे कायमस्वरूपी गट किंवा श्रेणींमध्ये विभागणी करणे जे श्रेष्ठत्व आणि अधीनतेच्या संबंधाने एकमेकांशी जोडलेले आहेत."

ऑगबर्न आणि निमकॉफ: ज्या प्रक्रियेद्वारे व्यक्ती आणि गटांना दर्जा कमी-जास्त टिकून राहणाऱ्या पदानुक्रमात दर्जा दिला जातो, तिला स्तरीकरण असे म्हणतात.

सामाजिक स्तरीकरणाचे प्रकार

सामाजिक स्तरीकरण विविध तत्वांवर आधारित आहे. त्यामुळे आमच्याकडे विविध प्रकारचे स्तरीकरण आहे. मुख्य प्रकारचे स्तरीकरण यावर आधारित आहे

जात: एखाद्या व्यक्तीचा जन्म एखाद्या विशिष्ट धार्मिक किंवा जातीच्या गटात झाल्यामुळे होतो. अशा व्यवस्थेमध्ये व्यक्तीचे स्थान त्याच्या कुटुंबाच्या स्थानावर अवलंबून असते आणि व्यक्तीला एकतर वाढण्याची किंवा पडण्याची मर्यादित संधी असते. पदानुक्रम. हा एक वंशपरंपरागत अंतर्जात सामाजिक गट आहे ज्यामध्ये एखाद्या व्यक्तीचा दर्जा आणि त्याच्या सोबतचे हक्क आणि दायित्वे त्याच्या विशिष्ट गटामध्ये जन्मल्याच्या आधारावर निश्चित केली जातात. उदा. जातीवर आधारित स्तरीकरण म्हणजे ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र.

वर्ग: या प्रकारचे स्तरीकरण आधुनिक समाजात प्रबळ असलेल्या वर्गाच्या आधारावर आहे. वर्गाच्या आधारे स्तरीकरण पूर्णपणे एखाद्या व्यक्तीच्या जन्मजात वैशिष्ट्याचा जास्तीत जास्त फायदा घेण्यासाठी आणि त्याच्याकडे असलेल्या संपत्तीचा वापर करण्याच्या कर्तृत्वावर आणि क्षमतेवर मोठ्या प्रमाणात अवलंबून असते.

संपत्ती : मध्ययुगीन युरोपमध्ये, इस्टेट प्रणाली आणखी एक प्रकारचे स्तरीकरण प्रदान करते ज्याने जन्म तसेच संपत्ती आणि ताबा यावर भर दिला. येथे प्रत्येक इस्टेटचे एक राज्य होते.

गुलामगिरी: या प्रकारच्या स्तरीकरणाला आर्थिक आधार होता. गुलामाला त्याचा मालक होता ज्याच्या अधीन तो होता आणि हे प्रमुख कर्तव्य त्याच्या मालकाचे पालन करणे होते. गुलामावर मालकाची सत्ता अमर्यादित होती. बहुतेक वेळा, गुलामांना त्यांच्या मालकांकडून वॉईट वागणूक आणि छळ केला जात असे.

६.४ सामाजिक गतिशीलतेची संकल्पना आणि प्रकार- भारतीय समाजाच्या विशेष संदर्भात सामाजिक स्तरीकरण आणि सामाजिक गतिशीलतेच्या संबंधात शिक्षणावर परिणाम करणारे घटक

सामाजिक गतिशीलतेची संकल्पना: सामाजिक गतिशीलता सूचित करते की सामाजिक बदल झाला आहे आणि समाज प्रगती करत आहे. सामाजिक प्रगती निश्चितपणे वैयक्तिक प्रगतीकडे नेत असते. सामाजिक गतिशीलता म्हणजे सामाजिक संरचनेतील एका स्थितीतून दुसऱ्या स्थानापर्यंतच्या हालचालींचा संदर्भ. याचा अर्थ सामाजिक स्थितीत बदल होत आहे. समाज सामाजिक गतिशीलतेसाठी काही किंवा इतर संधी प्रदान करतात. तथापि, समाज एकमेकांपासून भिन्न आहेत ज्या प्रमाणात व्यक्ती एका वर्ग किंवा स्थिती स्तरावरून दुसऱ्या स्तरावर जाऊ शकतात.

सामाजिक संरचनेची सापेक्ष 'मोकळेपणा' तपासण्यासाठी सामाजिक गतिशीलतेच्या संकल्पनेला आवश्यक महत्त्व आहे आणि याचा अभ्यास समाजशास्त्रज्ञ करतात. कोणत्याही

गटात सुधारणा केल्यास त्याची सामाजिक स्थिती निश्चितच सुधारेल. हे समाजानुसार भिन्न आहे आणि म्हणूनच, सर्व देशांमध्ये एकसमान नाही. शेती हा भारतातील मुख्य व्यवसाय असल्याने आणि जातिव्यवस्था अजूनही भारतात प्रचलित आहे, त्यामुळे सामाजिक गतिशीलतेचा दर स्वाभाविकपणे कमी आहे.

सामाजिक स्तरीकरण, गतिशीलता आणि आधुनिकीकरण

सामाजिक गतिशीलतेची व्याख्या:

सोरोकिन: सामाजिक गतिशीलता म्हणजे एखाद्या व्यक्तीचे सामाजिक गट किंवा वर्गाच्या नक्षत्रात एका स्थानावरून दुसऱ्या स्थानावर कोणतेही संक्रमण.

हेड्रिक: सामाजिक गतिशीलता म्हणजे सामाजिक गटाकडून सामाजिक गटाकडे व्यक्तींची हालचाल.

सामाजिक गतिशीलतेचे प्रकार:

सोरोकिनने दोन प्रकारच्या सामाजिक गतिशीलतेची चर्चा केली आहे:

1. क्षैतिज सामाजिक गतिशीलता
2. अनुलंब सामाजिक गतिशीलता

क्षैतिज सामाजिक गतिशीलता: हे एकाच स्तरावर असलेल्या एका सामाजिक गटातील लोकांच्या हालचालींना सूचित करते. याचा अर्थ या दोन गटांच्या श्रेणींमध्ये फरक नाही. हे एखाद्या व्यक्तीचे एका सामाजिक गटातून त्याच स्तरावरील दुसऱ्या परिस्थितीत संक्रमण आहे. येथे व्यक्तीची स्थिती बदलू शकते परंतु त्याची स्थिती तशीच राहते. उदा. शिक्षक एक शाळा सोडून दुसऱ्या शाळेत शिक्षक होतो.

अनुलंब सामाजिक गतिशीलता: हे एका स्तरातून दुसऱ्या स्तरावर किंवा एका स्थितीतून दुसऱ्या स्थितीत लोकांच्या हालचालींना सूचित करते. हे वर्ग, व्यवसाय आणि शक्तीमध्ये बदल घडवून आणते. यात खालच्या ते उच्च किंवा उच्च ते खालच्या दिशेने हालचालींचा समावेश आहे. उदा. जेव्हा एखादी व्यक्ती उच्च शिक्षण घेते आणि श्रीमंत बनते तेव्हा त्याला उभ्या सामाजिक गतिशीलता म्हणतात.

उभ्या गतिशीलतेचे दोन प्रकार आहेत.

एक ऊर्ध्वगामी आणि दुसरी अधोगामी गतिशीलता.

जेव्हा एखादी व्यक्ती खालच्या स्थितीतून वरच्या स्थितीकडे जाते उदा. शिपाईची मुलगी बँकेत अधिकारी म्हणून रुजू होते तेव्हा ऊर्ध्वगामी गतिशीलता असते.

डाउनवर्ड मोबिलिटी म्हणजे जेव्हा एखादी व्यक्ती एका स्थानावरून दुसऱ्या स्थानावर जाते आणि त्याची स्थिती बदलते. उदा. जर एखाद्या व्यक्तीने त्याच्या अकार्यक्षमतेमुळे किंवा इतर कोणत्याही कारणामुळे आपली नोकरी गमावली तर, तो त्याच्या मागील नोकरीपासून खाली मोबाइल आहे.

भारतीय समाजाच्या विशेष संदर्भात सामाजिक स्तरीकरण आणि सामाजिक गतिशीलतेच्या संबंधात शिक्षणावर परिणाम करणारे घटक आहे.

शिक्षण आणि सामाजिक स्तरीकरण

डर्कहेम सारखे समाजशास्त्रज्ञ कोणत्याही समाजातील शिक्षणाचे प्रमुख कार्य त्या समाजाच्या नियमांचे आणि मूल्यांचे प्रसारण म्हणून पाहतात. त्यांच्या मते, शिक्षण व्यक्ती आणि समाज यांच्यात एक दुवा प्रदान करते आणि ते भविष्यातील व्यवसायांसाठी आवश्यक असलेली वैयक्तिक विशिष्ट कौशल्ये प्रदान करते, जे सर्वात जास्त आहे. आधुनिक सामाजिक स्तरीकरण प्रणालीतील महत्वाचा घटक. पार्सन्स (1961) यांचा असा विश्वास आहे की समाजातील त्यांच्या भविष्यातील भूमिकांमध्ये व्यक्तींची निवड आणि वाटप करण्यासाठी शैक्षणिक प्रणाली ही एक महत्वाची यंत्रणा आहे. एखाद्याची क्षमता सिद्ध करण्यासाठी हे मैदान म्हणून देखील मानले जाते आणि म्हणूनच त्यांच्या क्षमतेनुसार वेगवेगळ्या स्थितींसाठी निवडक एजन्सी. तथापि, हा युक्तिवाद बॉल्स आणि गिटिस सारख्या लोकांनी नाकारला आहे जे असा युक्तिवाद करतात की शाळांमधील सामाजिक संबंध कामाच्या ठिकाणी श्रमांच्या श्रेणीबद्ध विभाजनाची प्रतिकृती करतात. कामाच्या ठिकाणी वैयक्तिक संबंध नियंत्रित करणारे सामाजिक संबंध आणि शैक्षणिक व्यवस्थेतील सामाजिक संबंध यांच्यात जवळचा पत्रव्यवहार आहे.

Raymond Boudon (1974) असेही सुचवितो की शैक्षणिक संधीची असमानता ही प्रामुख्याने सामाजिक स्तरीकरणाचे उत्पादन आहे. त्यांच्या मते, वर्गांमध्ये कोणतेही उप-सांस्कृतिक भेद नसले तरीही, वर्ग व्यवस्थेत लोक वेगवेगळ्या पदांवर उभे राहतात ही वस्तुस्थिती शैक्षणिक संधीची असमानता निर्माण करेल. अशाप्रकारे, सामाजिक स्तरीकरणाचे सार सामाजिक असमानता आहे आणि ते उत्पन्न, दर्जा आणि विशेषाधिकारांचे विभेदक वाटप, विविध सामाजिक सुविधांसाठी संधी इत्यादी अनेक प्रकारांमधून प्रकट होते आणि या सर्व पैलूंमध्ये शैक्षणिक यश खूप महत्वाचे आहे. वर्गपद्धतीसारख्या खुल्या स्तरीकरणाच्या प्रणालींमध्ये, स्तराच्या वर आणि खाली हालचाल शक्य आहे आणि बंद वर्ण-आधारित स्तरीकरण प्रणालींमध्ये अशा जाती, जेथे विविध स्तरांमधील सीमा कठोर असतात, चळवळ अत्यंत कठीण असते. पुढे, समाजातील शिक्षण आणि सामाजिक स्तरीकरण यांच्यातील संबंधांचे विविध सहसंबंध आहेत. त्यापैकी सर्वात महत्वाचे म्हणजे कोणत्याही आधुनिक औद्योगिक समाजात शिक्षण हे सामाजिक गतिशीलतेचे प्राथमिक जनरेटर आहे. हे नाते समजण्यास थोडे क्लिष्ट आहे. उदाहरणार्थ, एकीकडे, सामाजिक वर्ग प्रणालीमध्ये दर्जा प्राप्त करण्यासाठी शिक्षण हा मुख्य घटक आहे आणि दुसरीकडे, स्तरीकरण प्रणाली ही शिक्षणाच्या भिन्न प्रवेशासाठी निर्णायक घटक आहे. म्हणून, शिक्षण आणि सामाजिक स्तरीकरण यांच्यातील संबंध खूप गुंतागुंतीचे आहेत आणि केवळ सामाजिक गतिशीलतेच्या संकल्पनेच्या संदर्भात समजले जाऊ शकतात.

शिक्षण आणि सामाजिक गतिशीलता आधी चर्चा केल्याप्रमाणे, सध्याच्या संदर्भात शिक्षण ही व्यक्तीच्या जीवनातील सर्वात महत्वाची आणि गतिमान शक्ती आहे, जी त्याच्या सामाजिक विकासावर परिणाम करते. हे सामाजिक रचनेत सामाजिक बदल आणि गतिशीलतेचे एजंट म्हणून अधिक कार्य करते. जीवनाचा दर्जा सुधारण्याचे मार्ग आणि

साधने प्रदान करून आर्थिक विकासाकडे नेतो. शिक्षणाबाबत सकारात्मक दृष्टीकोन व्यक्ती आणि गटांमध्ये सामाजिक-आर्थिक गतिशीलता आणतो. म्हणजे, कृषी कुटुंबात जन्मलेली व्यक्ती, शिक्षणाच्या माध्यमातून प्रशासक किंवा इतर सरकारी कर्मचारी होऊ शकते. दुसरे म्हणजे, शिक्षणामुळे लोकांच्या जीवनशैलीत बदल होतो. हे वृत्ती, सवयी, शिष्टाचार आणि त्यांच्या सामाजिक राहणीमानात बदल करते. तिसरे म्हणजे, व्यक्ती आणि गट यांच्यातील आंतर-पिढीच्या गतिशीलतेसाठी शिक्षण जबाबदार आहे. आंतर-पिढीच्या गतिशीलतेद्वारे, सामाजिक गट त्यांची स्थिती आणि त्यांच्या कुटुंबाची स्थिती राखण्यास सक्षम आहेत. म्हणूनच, असे म्हणता येईल की व्यक्ती आणि गटांच्या गतिशीलतेमध्ये त्यांचे सामाजिक स्थान, व्यावसायिक रचना, जीवनशैली, सवयी आहे.

सामाजिक स्तरीकरण, गतिशीलता आणि
आधुनिकीकरण

६.५ आधुनिकीकरणाची संकल्पना: वैयक्तिक आणि सामाजिक आधुनिकता, आधुनिकीकरणात शिक्षणाची भूमिका

आधुनिकीकरणाची संकल्पना

मॉडर्न किंवा मॉडर्नायझेशन हा शब्द लॅटिन शब्द 'MODUS' या शब्दाचा व्युत्पन्न आहे, ज्याचा अर्थ 'आत्ताच' किंवा 'नवीनतम' असा होतो. आधुनिकीकरणामध्ये प्रगती लोकशाही, सामाजिक-आर्थिक आणि वैज्ञानिक आदर्शांच्या दिशेने परिवर्तन समाविष्ट आहे. बदलाची प्रक्रिया म्हणून आधुनिकीकरणासाठी संरचनात्मक आणि कार्यात्मक दोन्ही बदल आवश्यक आहेत. परस्पर सहिष्णुता, इतरांच्या विचारांचा आदर आणि सर्वांमध्ये समानता या आधुनिकतेच्या अत्यावश्यक गोष्टी आहेत. आधुनिकीकरणाचा अर्थ सर्व पारंपारिक आणि प्राचीन मूल्यांचे उच्चाटन होत नाही. त्या प्राचीन मूल्यांचे जतन आणि संरक्षण प्रेरणासह करायचे आहे आणि एकूणच प्रगतीला सामावून घे

ऑक्सफर्ड इंग्लिश डिक्शनरीने 'आधुनिक' या शब्दाची व्याख्या 'अलीकडील काळातील काहीतरी किंवा नवीन किंवा नवीनतम, क्लासिकशी संबंधित नसलेली' अशी केली आहे. अशा प्रकारे, या शब्दाचा शाब्दिक अर्थ जीवन शैली, पेहराव, कला किंवा विचारसरणीमध्ये नवीन किंवा नवीनतम असलेल्या कोणत्याही गोष्टीला सूचित करतो.

भारतीय समाजशास्त्रज्ञ प्रा. वाय. सिंग यांच्या मते, "आधुनिकीकरण हे समस्यांबद्दलच्या तर्कशुद्ध वृत्तीचे प्रतीक आहे आणि त्यांचे मूल्यमापन सार्वत्रिक, विशिष्ट दृष्टिकोनातून नाही." त्याच्यासाठी, आधुनिकीकरणामध्ये वैज्ञानिक आणि तांत्रिक ज्ञानाचा प्रसार करणे समाविष्ट आहे.

सी ई ब्लॉक यांनी त्यांच्या 'डायनॅमिक्स ऑफ मॉडर्नायझेशन' या पुस्तकात आधुनिकीकरणाची प्रक्रिया सुचवली आहे ज्याद्वारे ऐतिहासिकदृष्ट्या विकसित संस्था वेगाने बदलणाऱ्या कार्यासाठी स्वीकारली जाते जी मानवाच्या ज्ञानात अभूतपूर्व वाढ दर्शवते, वैज्ञानिक क्रांतीसह अलीकडील शतकांमध्ये त्याच्या पर्यावरणावर नियंत्रण ठेवण्यास परवानगी देते.

आधुनिकतेच्या संकल्पनेत खालील विशिष्ट वैशिष्ट्ये आहेत:

बौद्धिक वैशिष्ट्ये म्हणजे विज्ञान आणि तंत्रज्ञानावर भर, तर्क आणि तर्कशुद्धता, प्रगती आणि मानवी विकासावर विश्वास, पर्यावरणावर नियंत्रण आणि अंधश्रद्धा आणि सनातनीपणा टाळणे.

राजकीय वैशिष्ट्यांमध्ये, राज्य/राजकीय बाबींमधून धार्मिक प्रभावाचे दुर्लक्ष, आणि धर्मनिरपेक्ष लोकशाही राजकारणाचा उदय, सार्वत्रिक प्रौढ मताधिकार, लोकशाही मूल्ये यांचा समावेश होतो.

धार्मिक वैशिष्ट्ये धार्मिक सनातनी आणि धार्मिकतेच्या न्हासापासून मुक्त धर्मनिरपेक्ष समाज बनवतात. सामाजिक वैशिष्ट्यांमध्ये पारंपारिक सामाजिक व्यवस्थेचा न्हास, संयुक्त कुटुंब पद्धतीचा न्हास, विभक्त नातेसंबंध यांचा समावेश होतो. शिक्षणाच्या संबंधात, त्यात साक्षरता, ज्ञानावर भर, प्रशिक्षित कौशल्य आणि इतर गोष्टींचा समावेश होतो.

आर्थिक वैशिष्ट्यांमध्ये व्यावसायिक शेतीकडे बदलणे, शेतीमध्ये मशीन्स आणि प्रगत तंत्रज्ञानाचा वापर, वाढते औद्योगिकीकरण आणि शहरीकरण, वाणिज्य, उद्योग आणि बाजारपेठेतील सुधारणा इत्यादींचा समावेश होतो. अशा प्रकारे, आधुनिकतेचा अर्थ अनेक नवीन सामाजिक-आर्थिक, राजकीय-धार्मिक आणि वैयक्तिक आधुनिकता: एखाद्या व्यक्तीमध्ये आधुनिकता आहे आणि प्रगतीशील, धर्मनिरपेक्षता, आशावाद, भविष्याभिमुख दृष्टीकोन आणि आत्म-कार्यक्षमतेची भावना यासह दृष्टीकोन आणि विश्वास यांचे सिंड्रोम म्हणून परिभाषित केले जाते.

सामाजिक आधुनिकता: संरचनेतील भिन्नता आणि कार्याचे विशेषीकरण वाढवण्याच्या दिशेने उत्क्रांतीवादी सामाजिक बदलांशी संबंधित आहे.

आधुनिकीकरणामध्ये खालील ठळक वैशिष्ट्ये आहेत:

- (१) वैज्ञानिक स्वभावाचा दृष्टीकोन
- (२) तर्क आणि बुद्धिवाद
- (३) धर्मनिरपेक्षीकरण
- (४) उच्च आकांक्षा
- (५) वृत्ती, निकष आणि मूल्यांमध्ये एकूण बदल,
- (६) विकसित अर्थव्यवस्था,
- (७) व्यापक राष्ट्रहित
- (८) लोकशाहीकरण
- (९) मुक्त समाज.

(11) सामाजिक-आर्थिक सांस्कृतिक आणि राजकीय चळवळीचे आयोजन करण्यासाठी

आधुनिकीकरणात शिक्षणाची भूमिका: आधुनिकीकरणाच्या प्रक्रियेत थेट योगदान देणारे काही मापदंड आहेत

सुदृढ राजकीय विचारसरणी आणि तिचे प्रभावी कार्य, व्यवहार्य राष्ट्रीय अर्थव्यवस्था, कार्यक्षम साक्षर लोकसंख्या, निरोगी व्यक्तिमत्व, कुशल मनुष्य-शक्ती, सुधारित मूल्ये आणि प्रेरणा, एकत्रित राष्ट्रीय प्रयत्न, मुक्त विचार इत्यादींना शिक्षणाचे वरदान मानले जाते. शिक्षण देशाच्या राजकीय विचारसरणीचा प्रसार करते, अर्थव्यवस्थेच्या वाढीला गती देते, सक्षम आणि कुशल मनुष्य-शक्ती तयार करते आणि लोकांना कार्यक्षमतेने साक्षर करते आणि समाज आणि राष्ट्राच्या मोठ्या हितासाठी मनाचा विस्तार करते.

कुशल मानव संसाधनांचे उत्पादन: शिक्षण आधुनिकीकरणाच्या प्रक्रियेत थेट योगदान देते. हे मान्य केले जाते की मानव संसाधन ही राष्ट्रीय प्रगतीची गुरुकिल्ली आहे आणि शिक्षणाद्वारे एक सुदृढ मानव संसाधन तयार आणि विकसित केले जाते. त्यातून आर्थिक, औद्योगिक, तांत्रिक आणि सामाजिक क्षेत्रे व्यापण्यासाठी आणि ऑपरेट करण्यासाठी योग्य ज्ञान असलेल्या कुशल व्यक्ती तयार होतात. हे उच्च शक्ती असलेले मानव संसाधन त्यांच्या सर्जनशील क्षमता आणि उत्पादक प्रयत्नांद्वारे राष्ट्रीय संपत्तीच्या वाढीस हातभार लावते. त्यामुळे, शिक्षण हे उगवत्या पिढीमध्ये अशा ज्ञान, कौशल्ये आणि वृत्तींना प्रोत्साहन देते जे आधुनिकीकरणाचा वेग वाढवतात.

पारंपारिक विचारसरणीचे अडथळे तोडते: परिवर्तनाची गतिमान शक्ती म्हणून शिक्षण पारंपारिक विचार, कृती, सवयी, वृत्ती आणि मूल्ये यांची स्थिती तोडते. हे मानसिक क्षितिज विस्तृत करते आणि नवकल्पना आणि प्रयोगांमध्ये रस निर्माण करते. हे व्यक्तींना व्यापक विचार करण्यास मदत करते आणि जुन्या विचार आणि कल्पनांशी तडजोड न करता नवीन गोष्टी आणि वस्तू स्वीकारण्यासाठी त्यांच्या विचारांना उत्तेजन देते.

शिक्षणामुळे समाजाच्या गरजांप्रती संवेदनशील असलेल्या बौद्धिक व्यक्ती तयार होतात: शिक्षणामुळे तत्त्ववेत्ते, शास्त्रज्ञ, तंत्रज्ञ, नेते, उच्चभ्रू, सह-नियोजक, प्रशासक, चिकित्सक, शिक्षक इत्यादींचा एक संवर्ग तयार होतो, जे आधुनिकीकरणाच्या स्थावर अंगे असतात. ते आधुनिक समाजाच्या गरजा, मागण्या आणि आकांक्षांबद्दल अत्यंत संवेदनशील आहेत आणि ते राष्ट्रीय आणि भावनिक एकात्मता आणि सर्वात महत्वाचे म्हणजे आंतरराष्ट्रीय समज यासह महत्वाच्या मुद्द्यांवर सहमती निर्माण करण्यासाठी कार्य करतात.

वैज्ञानिक वृत्ती जोपासून आणि तर्कशुद्धता वाढवून वस्तू, कल्पना, गोष्टी, व्यक्ती इत्यादीकडे योग्य दृष्टीकोनातून पाहण्यासाठी ते व्यक्तींचे सामाजिकीकरण करतात. ही दोन मुख्य साधने म्हणजे वैज्ञानिक स्वभाव आणि आत्मा आणि तर्कसंगत विचार माणसाला प्रत्येक गोष्टीचे योग्य स्वरूप आणि दृष्टीकोनातून मूल्यमापन करण्यास मदत करतात. म्हणूनच, समाज प्रत्येक बाबतीत प्रगत आहे आणि शिक्षण हे प्रत्येक गोष्टीचे प्रवर्तक आणि निर्माते आहे जे आधुनिकीकरणाचे वाहन चालवते.

शिक्षणामुळे मनात रुची निर्माण होते आणि लोकांच्या विचारसरणीत सकारात्मक बदल होतो. शिक्षण हे आधुनिकीकरणाचे प्रमुख साधन म्हणून बदल आणि वाढीच्या प्रक्रियेत लोकांच्या मनात रुची जागृत करते, टिकवून ठेवते, उत्तेजित करते आणि कायम ठेवते. शिक्षणामुळे मनाच्या उत्क्रांतीमध्ये मदत होते जी वैराग्यपूर्ण आणि वस्तुनिष्ठ आणि विचारशील असते.

शिक्षणामुळे मनात बदल घडतात: राष्ट्राच्या प्रगती आणि समृद्धीसाठी कार्य करण्याची वृत्ती, मूल्य, मत इ. शिवाय, शिक्षणामुळे देशाचे उत्पादन आणि उत्पन्न वाढण्यास मदत होते. त्यामुळे शिक्षण आणि दरडोई वाढ आणि राष्ट्रीय उत्पन्न यांचा सकारात्मक संबंध आहे. शिक्षण हे देशाच्या आर्थिक विकासाचे इंजिन मानले जाते.

शिक्षण योग्य मूल्य, कौशल्य आणि ज्ञान पुरेशा प्रमाणात देऊन जाणकार आणि सर्जनशील पुरुष आणि स्त्रिया तयार करते जे आधुनिकीकरणाच्या प्रक्रियेसाठी स्वतः ला समर्पित करतील. अशा प्रकारे, आधुनिकीकरणाचा उपयोग शिक्षणाद्वारे केला जातो.

शिक्षण हे राष्ट्रीय दृष्टीकोन आणि आंतरराष्ट्रीय समज विकसित करून आधुनिकीकरणाची एक शक्तिशाली शक्ती म्हणून कार्य करते. हे विद्यार्थ्यांना मानवी जीवनातील सामाजिक, आर्थिक, तांत्रिक, वैज्ञानिक आणि सांस्कृतिक क्षेत्रातील नवीनतम घडामोडी जाणून घेण्यास मदत करू शकते.

शिक्षणामुळे भावनिक आणि राष्ट्रीय एकात्मता साधण्यात मदत होते जी लोकांमध्ये एकता प्रस्थापित करण्यासाठी आणि राष्ट्र-सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक आणि राजकीय आणि वैज्ञानिक पैलूंच्या विकासासाठी आधार आहे.

लोकांमध्ये लोकशाही आणि धर्मनिरपेक्ष दृष्टीकोन आणि दृष्टी वाढवून आधुनिकीकरणाच्या प्रक्रियेला गती देण्यास शिक्षण मदत करू शकते. धर्मनिरपेक्ष वृत्तीमुळे जगातील सर्व धर्मांचा आणि राष्ट्रांचा आदर वाढण्यास मदत होते. लोकशाही उंची लोकांना समाजात इतरांसोबत कोणत्याही भेदभाव आणि भावनांशिवाय यशस्वीपणे जगण्यास सक्षम करते.

शिक्षण लोकांना भविष्यातील जीवनासाठी तयार करण्यास मदत करते जे आधुनिकीकरणासाठी आवश्यक आहे. हे त्यांना भविष्यातील चांगले जीवन जगण्यासाठी सर्व सामाजिक कौशल्ये आत्मसात करण्यास मदत करते. आणि भविष्यातील चांगले जीवन आधुनिकीकरणाच्या प्रक्रियेला गती देते. त्यामुळे सध्याच्या समाजात सुखी आणि सन्माननीय जीवन जगण्यासाठी आधुनिकीकरणाचा वेग वाढवणारे हे शक्तिशाली शस्त्र आहे.

६.६ स्वाध्याय

थोडक्यात उत्तरे लिहा:

- 1) सामाजिक स्तरीकरणाचे तीन प्रकार सांगा.
- 2) सामाजिक गतिशीलतेचा घटक म्हणून शिक्षणाची थोडक्यात ओळख करा.
- 3) आधुनिकीकरणात शिक्षणाची भूमिका स्पष्ट करा.

4) वैयक्तिक आधुनिकता स्पष्ट करा.

सामाजिक स्तरीकरण, गतिशीलता आणि
आधुनिकीकरण

5) ऊर्ध्वगामी आणि अधोगामी गतिशीलता दरम्यान फरक करा

6) सामाजिक आधुनिकतेची गरज स्पष्ट करा.

टीपा लिहा:

1) सामाजिक स्तरीकरणाची संकल्पना

2) सामाजिक गतिशीलतेची संकल्पना

3) आधुनिकीकरणाची संकल्पना

६.७ संदर्भ

Bilton, Tony, et al. (1987). Introductory Sociology, London:, Mac Millan

Giddens, Anthony. (1990). Sociology, Cambridge: Polity Press

Gupta, Dipankar. (1991). Social Stratification, New Delhi: Oxford University Press. Sharma, K.L. (1994). Social Stratification and Mobility. Jaipur, New Delhi: Rawat Publications.

Webliography

http://pioneerjournal.in/files.php?force&file=Shodh/Role_of_Education_in_Modernization_245515705.pdf

<https://www.egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/14167/1/Unit-2.pdf>

<https://www.sociologygroup.com/modernization-indian-traditions-yogendra-singh-summary/>

